

хати *СМ*; йа т'им чыхарый йол чине папуч? а хто роззувається на півдорозі?; папучлар чине т'етэс ідеш у черевиках *СМ*; санчай йер чине застромляє в землю *СМ*; сен т'ир анда чине залізь туди *СМ*; халайым анда чине лишуся в тому місці, там *Б*; хуйу чине у колодязі *Б*; бир ший т'етти көзүм чине — ону чыхарамадым щось ускочило мені в око — я його не змогла виийнати *У*; кунфя чине аш пиширим варю в кухні суп *У*; эв чине удома *У*; йуvasын чине у гнізді *СГ*; пенжереэн чине у вікні, на підвіконні *М*; дәнизин чине у морі *СК*; эвин чин брахый хачайляр кидаютъ усе, що в хаті, й тікають *СГ*; зан чиндэн айдайляр женуть полем *ВН*; көльчүк чүндэн з калюжок *ВН*; ү чүндэн із хати *НБС*; йер чиндэн картопну ашай ість картоплю в землі *П*; үй чиндэн чыхмай не виходить із хати *П*; т'елийлер көй чиндэн приходять із села *Б*; балчых чиндэн чых-перелазити через багно *Б*; тапай отлар чиндэн знаходить у траві *У*; чых мында чиндэн види звідси *Б*; т'етгий чоль чиндэн іде степом *СБ*; аран чиндэн зі стайні *Г*; мен бүгүн бир түш гөрдүм, түш чиндэн мана аллах сөледі, щоб мен эве хайтайым я сьогодні бачив сон, уві сні бог мені сказав, щоб я повертався додому *СГС*; *пор. ич.*

чаар- кликати *СМ*; *пор. чар-, чағыр-, чахыр-, чығыр-*.

чабан I чабан *СБФ*; *див. чобан I*.

чабан II спритний, жвавий, кмітливий *О*.

Чабаненко *прізв.*

чабанла- жвавішати *О*.

чабанлан- метушитися, поспішати *О*.

чабанлат- робити спритним, жвавим, кміливим *О*.

чабанлаттыр- *спон. О*.

чабанлаш- пожвавлюватися *О*.

чабах лиц, чабак *СМ*; хырмызы чабах карась *СМ*; *пор. чапах.*

Чабах *прізв.*

чабик прудкий, швидкий *СМ*.

Чабичик *прізв.*

чабув біг, забіг, змагання з бігу, скачка, перегони *О*; чабув ат скаковий кінь *О*.

чабух швидкий, прудкий *О*; чабух ат прудкий кінь *О*.

чабухлаштыр- підганяти, змушувати прудко бігти *О*.

чабухлух поспіх, поспішність, поспішливість *О*.

чабуш біг, скачка, перегони *ВН, СМ*.

чабуш- скакати, бігти разом, навипередки *НМ, О*; чабушажах йер місце для перегонів *НМ*.

чабуштур- *спон. О*.

чабуштурт- *спон. О*.

чавар- розповсюджувати, розсіювати *[К]*; нур чаварды він ся-яв, ся-яв проміння *[К]*.

чавдар жито; чавдар бкмек житній хліб *СБ*.

чавдарлы із житом, житній *О, К*.

чавдарлых житне поле *О, К*.

чавка чайка *К*; грак *СЛ*.

Чавка бурун назва джерела *СБ*.

чавуп *дієприсл.* від чап- біжучи *СБ*; чавуп т'елим прибігаю *СБ*.

чавуш урядник, десятник, старший працівник, бригадир, ланковий *ВН, К*; хороз таң эрт'ен турур эді, майлемизниң чавушу эді півень уставав рано на світанку, він був урядником нашого кварталу *[ВН]*.

чавушийлер стараються *ВН*; *див. чальш-*.

чавып *дієприсл.* від чап- біжучи *СБ*.

чағ вік *СГС*.

чағар- гукати, кликати, запрошувати *О*; *пор.* **чағыр**-.

чағрий *СГ див.* **чағыр**-.

чағрый *Б див.* **чағыр**-.

чағрыр *СМ див.* **чағыр**-.

чағрыш- кричати разом *Г, СЛ*.

чағыжы оскаржувач, скаржник, донощик, виказувач *О*.

чағыр- (**чағрый** *П-М*, **чағрий** *СГ*, **чағрыр**) 1. гукати, кликати; називати, звати, запрошувати; **чағырсаң** — т'ельмей, т'есе дэ — т'етмей кличеш — не приходи, прийде — не йде геть *СМ*; **чағырманжес софраа отурма** поки не покликали, до столу не сідай *СЛ, СГ*; **чағырыш дэ** проголошувати *М*. 2. співати (проптахів) *СМ*; *пор.* **чаар**-, **чар**-, **чакыр**-, **чығыр**-.

чағырт- примушувати гукати, кликати, посилати покликати *О, Б, У, Г*.

чағырыл- бути покликаним *СЛ*.

чағ[ыр]ыр пропозиція *О*; **чағ[ыр]ына сат**- продавати за ціну, яку оголошено *О*.

чадыр намет, шатро *ВН, У, Г, СГ*; кибитка *[Г]*; **чадыр хур**- напинати шатро *У*; *пор.* **чатыр**.

чай *І* річка; Борлу чай річка Борлу *[СК]*; Орлу чай річка Орлу *[СК]*.

чай *ІІ* чай *ВН, К*.

чайна- жувати, плямкати, чвакати, ремигати *СМ, БТ, У, К*; *пор.* **чайне**-, **чайня**-, **чейне**-, **чийне**-.

чайнав жування, ремигання *О*.

чайнавжы який жуе, ремигає *О*.

чайनावух який весь час жує *БТ*.

чайнал- бути жованим, пережовуваним *СБ, О, К*; йериний **чайналғанын** да йутмаға лінується навіть розжоване ковтати *СБЧ*.

чайнала- розбовтувати, розколовувати *О*.

чайналат- *спон.* *О*.

чайнат- дати жувати *О, У, К*.

чайнахлан- жуватися, пережовуватися *О*.

чайне- жувати, ремигати *СБ*; *пор.* **чайна**-, **чайня**-, **чейне**-, **чийне**-.

чайной чайна *Б*.

чайня- жувати, ремигати *Г*; *пор.* **чайна**-, **чайне**-, **чейне**-, **чийне**-.

чайпа- чіпати, зачіпати *О*.

чайха- полоскати *О, Г, К, СГС*.

чайхал- бути полосканим *О*.

чайхан- полоскатися *О, К*.

чайханыл- бути полосканим *К*.

чайхат- дати полоскати *О, К*.

чайхаттыр- *спон.* *О, К*.

чайхане чайна *Г*.

чайхе- полоскати *СБ*; *пор.* **чайха**-.

чайыр *І* улоговина, долина, луки *СБ СК*.

чайыр *ІІ* *насл.* *раптової дії*, бурхливого потоку *СЛ*; **чайыр** долу көзлер ағлер очі плачуть ручаями *СЛ*; **бени йеди йыллых нышаннымдан чайыр-чайыр айырды** він раптом розлучив мене з моєю нареченою, з якою ми заручені вже сім років *СЛ*; **бени отлара йахтын чайыр-чайыр ти змусив мене несподівано й тяжко страждати *СЛ*; *пор.* **жы-йар**.**

чако карт. 1. преферанс *СМ, Г*. 2. очко *СМ*.

Чаков *прізви.*

чакта-макта так-сяк *У*.

Чаку *прізви.*

чакуч молоток, молот *СБ, СМ, Б, К*; *пор.* **чокуч**-, **чокуш**-.

чакучла- бити молотком *О, К*.

чакучлат- *спон.* *О, К*.

чакучлу із молотком *О*.

чак-чак *насл.* стуку *О*.

Чакыл *прізви.*; *пор.* **чакыл**-.

чакылда- бряжчати, брязкотіти, лунко стукати *О, К*.

чакылдав дзвін, брязкіт *О, К*.

чакылдавух стукітливий, брязкітливий *К*.

чакылдат- *спон.* *О, К*.

чакылдаттыр- спон. *О, К.*
 чакылдаш- перестукуватися *О, К.*
 Чакыр *прізви.* сіро-синій *О.*
 чал I сивий, сивуватий, з сивиною, сірий, білий, білосніжний, чалий; чал баш сива голова *НБЄ*; чал ат чалий, сірий, сивий / гнідий кінь *ВН-СК/НКД*; меним чалым мій чалий кінь *СМ*; чал урба сіра сукня *НБЄ*; чал хороз сірий півень *ВН, СМ, СЛ, СК.*
 чал II гілка, куці, чагарник *СГС*; *див.* чалы.
 чал-(чалай) 1. ударяти, різати, косити, жати (не серпом); пичен чал- косити сіно *Б*; от чал- косити траву *СМ*; бойнумдан чалдылар мене рубонули по шії *К*; хуршум чалса якщо вдарить куля *СМ*; барйам т'ечкен сора хынайы кӧтне чал як свято вже минуло, натирай хною собі задницю *К.* 2. грати на музичному інструменті; ава чал- *СМ*; ғармошкаға чал- *У*; дӱгӱн чал-грати на весіллі *Г*; т'емене чал- *Б*; мен т'емене чалайым, саз я граю на скрипці, на сазі *СК*; чаллан ший музичний інструмент *К*; ӧзӱн чалай гне своєї *П.* 3. красти.
 чала *див.* бала-чала.
 Чалав *прізви.*
 чалатлы вершник на чалому коні *Б.*
 чалач курінь *СК.*
 чалаш курінь, землянка; араба чалаш бе критий віз, кибитка *ВН.*
 чалаш-палаш як-небудь, так-сяк *О.*
 чалашчых курінчик *О.*
 чалбаш сивоголовий *НМ, К.*
 Чалбаш *прізви.*
 чалғу коса *ВН.*
 чалғы 1. коса; чалғы сап(ы) кісся *Б, У*; чалғы чал- косити косою *О, К*; чалғы чалмах косовиця

О; хаты чалғы неклепана коса *СГ*; хол чалғы невелика коса з короткою ручкою для однієї руки, різак *П*; орах ораар эт'енлер чалғы биле вони жали косами *П.* 2. музика *П-Б, СЛ.*
 чалғыжи косар *НМ, СЛ*; музикант *СЛ.*
 чалғыжы косар *СБФ*; музикант *СБФ, О, К, СГ.*
 чалғылжа сіруватий *СЛ.*
 чалғылых жнива, косовиця *К.*
 чалдыр- дати косити *Б.*
 чалдыр- 1. змушувати косити, жати. 2. замовляти грати *Г*; ава чалдыр- замовити грати музику *СГ*; т'емене-даре чалдыр- просити грати на скрипці й на бубоні *Г*; биз чалдырыых ми розважаємось музикою *Г, К, СГ.* 3. дати вкрасти *П, Б, К, СГ, СК.*
 чалдырт- спон. *О, К.*
 чалдырттыр(т)- спон. *О, К.*
 чалжы косар, музика, музикант *СБФ*; *див.* чалғыжы, чалыжы.
 Чалкӧз *прізви.*
 чаллан- світі *ВН, БТ, К*; чалланыйсын, ахылындан да тайайсын і сивіеш, і з глузду з'їжджаеш *ВН.*
 чаллар I (<чалдылар) вони косили *У.*
 чаллар II *мн.* дзвони *СБ*; *див.* чан, чаң.
 чаллых I сивина *К.*
 чаллых II чагарник *НБЄ, СГС*; *див.* чалы I, чалылых.
 чаллых III зарості трави, сіножать *СБФ*; *див.* чал-
 чалман торба *СЛ, СГ*; *пор.* челман.
 чалпа- відштовхувати, трусити *К.*
 чалпандыр- штовхати, трясти *К.*
 чалт швидкий, швидко, незабаром *СБ, О, Г-СК*; чалт йап сазымы швидко полагодь мого саза *СБ, СГ, СК*; чалттан незабаром, швидко *О, Г*; *пор.* чат II.

чалтла- змушувати поспішати *О*.
 чалтлан- поспішати *О*.
 чалтлат- спон. *О*.
 чалтлаттыр- спон. *О*.
 чалтлаш- поспішати разом *О*.
 чалтлаштыр- спон. *О*.
 чалтлаштырт- спон. *О*.
 чалтлхх терміновість, поспішність *О*.
 чалтча пошвидше, швиденько, швидкувато *О*.
 чалха- розбовтувати, збивати, розколючувати *СГС*.
 чалы I куці, чагарник *Г, СЛ, СГС*; тит'ен чалысы зарості колючок, колючий чагарник *СЛ*.
 чалы II музика, звук музичного інструмента *О*.
 чалыжы музикант *ВН, СМ, О, К, СК*; косар *О*.
 чалыжылых заняття музиканта *О, К*; косарство *О*.
 чалылых чагарник, чагарі; пор. чаллхх II.
 чалын- 1. ударятися, кидатися *СМ*; кбзне алай чалынған йому так здалося *СМ*. 2. бути кошеним, коситися *ВН, О, У, К*; чалынған йер викошене місце, стернище *НКД*. 3. грати, гратися, виконуватися на музичному інструменті — про музику *К*; сазжы — сазны хайы чалный сазджи — це той, що грає на сазі *СБ*; чалыныр давул грають на барабанах *СК*.
 чалындыр- спон. *К*.
 чалындырт- спон. *К*.
 чалыхх спиртний, моторний, запальний, палкий, захоплений *О, К*; скошений *К*.
 чалыхлых швидкість, моторність, спритність *К*.
 чалыш 1. гра на музичному інструменті, манера грати *СЛ, СК*. 2. вправний, ретельний *К*.
 чалыш- працювати, трудитися, старатися, намагатися *ВН, СБ,*

М, СК; ахча чалыш- заробляти гроші *СБ*.
 чалышлых вправність, ретельність, старанність *К*.
 чалышма робота, діяльність *О*.
 чалыштыр- дати працювати, заробити *СБФ, О*.
 чалышхан працювительний, роботящий, вправний, ретельний *О*.
 чаман неповороткий, ледачий, повільний, в'ялий *О, У, К*; норовистий *О*; чаман ат ледачий кінь *У*.
 чаманлан- *О*, чаманнан- *К* ставати норовистим, ледачим, кволим, неповоротким.
 чамашыр білизна *Г, СГ, СК*; чамашыр йув- прати білизну *СГС, СК*; чамашырлар бүкленди білизну складено, зібгано [*СЛ*].
 чамла- див. патла-.
 чамур грязь, багно, глина, глиняний розчин *Б, Г-СК*; чамур йайдыр- розкладати глиняний розчин *Г*; пор. жамур, див. балчых-чамур.
 чамуржу пічник *СГ*.
 чамурла- бруднити багном, вимазувати гряззю *К*.
 чамурлу із грязі, глини, у грязі, багні, грязький, багний, покритий глиною *СГС, СК*.
 чамурлух ач- заміщувати глину *К*.
 чамурнана бот. м'ята болотна *БК*.
 чамурхамуш бот. куга *БК*.
 чан дзвін, дзвоник; чан ур- *СБ, П, Б, Г, К, СГС*; чан ур- бити у дзвони *К*; чан урул- дзвонити в дзвони *СЛ*; чанлардан урулду ударили у дзвони *П*.
 чана сани, санчата *СБ-Б, К, СГ*; чанаан тўбне під саными *К*.
 чанала- сунутися, буксувати, повзти, ковзати *О, К*.
 чаналат- дати змогу сунутися *О, К*.
 чаналы санний *О*.
 чанах (чанағын/-наан; -нағы/-наы *Г-СК*) миска для їжі *ВН-СК*; та-

рілка, таріль *СБФ, К*; горщик *Б, К*; бир чанах аш миска супу *СБ*; чанаан тўбне на дні миски *К*; таш чанах череп'яна миска *СБ*; чанах чыгар-розносити поминальну їжу, коливо *НБЄ*; *див. кѳтчанах, чѳльмек-чанах.*

чанахлых мисник *О, К.*

чанарых мисочка *СБ.*

чандир жила *О.*

чандирли жилавий *О.*

Чандыр *прізви.*

чанкурчобан *бот.* якірці, кавунці, баранці *Г.*

Чанта *прізви.* торба, ранець *О.*

чаң (чаллар) дзвін, дзвоник *СБ*; **чаң куле** дзвіниця *[Г]*; **чаң урбити** у дзвони *О*; **чаң урулбити** у дзвони *СБ, Б.*

чаңжы дзвонар *О.*

чаңдых дзвіниця *О.*

чаңрых дзвіночок *О.*

Чаңыл *прізви.*

чап- (чабар *СБ*; чабай *ВН, СМ*; чапай *Б, НКД, СГ*) бігти, бігати, скакати, мчати; **чапан** ат скаковий кінь *К, СК*; **бек чапхан** ат дуже прудкий кінь *СМ*; **чабуп хайт-** прибігати назад *СМ*; **чалашы йанған чингене тарзы чап-** бігати, як циган, у якого згорів курінь *СБФ*, **чапхан атын башына урма** коня, що біжить, по голові не бий *Г*; **чапхан атын тизд'инин тартма** не натягай повід коня, що біжить *НМ*; **чапып т'ельди** прибіг *НКД*; *пор. чауц, чавып.*

чапа сапачка *СМ, БТ, Г, К, СГС*; мотика *О, К*; **чапа сапу** держак сапачки, сапильно *СМ*; *пор. цапа, чапи.*

чапала- I сапати сапачкою *СБ, О, СГ*; рихлити мотикою *О, К.*

чапала- II бігати, ганятися *СГС*; *пор. чапхала.*

чапалан- борсатися, тріпатися, тріпотіти, виборсуватися, ме-

тушитися, снувати, дригати *СБ, СМ, СЛ, К*; мучитися *О, К.*

чапаландыр- *спон. О, К.*

чапалат- дати змогу сапати *О, К.*

чапалаттыр- *спон. О, К.*

чапалаш- метушитися, копошитися, вовтузитися *О, К.*

чапах ляц *К*; *див. чабах.*

Чапек *прізви.*

чапельле- плескати, ляпати в долоні, аплодувати *СБ, К*; *пор. чапинне-, чепельле-.*

чапи 1. козел *Г*; т'ийик чапи косуля *Г*; **чапи баласы** козеня *Г.*

2. сапачка *СБ, П*; *пор. цапа, чапа.*

чапик прудкий, швидкий, спритний, швидко *СБ, СМ, Б, Г, К, СК*; **чапик инсан** швидка, моторна людина *СМ*; **чапик йўр** швидко рухатися *СМ*; **чапик шле-** швидко працювати *СМ.*

Чапик *прізви.*

чапикле- поспішати *О, К.*

чапиклен- заметушитися *СМ, К.*

чапиклет- прискорювати *О, К.*

чапиклеш- прискорюватися *О, К.*

чапиклештир- *спон. О, К.*

чапиклештирт- *спон. О, К.*

чапин- підбігати *Г, К.*

чапинка дощ із вітром *Г, К, СГ*; **чапинка йағмур** злива з вітром *Г*; **йавун йавай чапинка т'ибик** дощ іде поривами, зливою *СМ.*

чапинне- плескати в долоні *К*; *пор. чапельле-, чепельле-.*

чапмала- безладно бігати, метушитися *СМ.*

чапраз 1. застібка, гачок гаплика *ВН, Б*; 2. застібка, місце з'єднання бортів одягу *ВН, Б*; **ахыз, мемен кѳрўнўй чапразын арасындан** дивися, через застібку видніються твої груди *Б.*

чаптыр- I дати бігти, гнати риссю, скакати (кіньми) *СБ, О, К, СК*; **хош чаптыр-** пускати навипередки *СБЧ.*

чаптыр- II обприскувати *ВН*.
 чаптырмах швидкий танець *СМ*.
 чаптырт- змушувати бігти *О, К*.
 чапуш біг, хода, скачка *У, СЛ-СГ*;
 жѝрен тайын чапушу кѝр-сене
 подивися-но, як біжить рудий
 кінь [*СЛ*].
 чапуш- бігати разом, бігти навпе-
 региони *Г-К, СК*.
 чапушмах перегами *Г, К*.
 чапхала- бігати, метушитися
НБЕ, СМ, Г, К, СГ.
 чапхалат- дати змогу бігати *О, К*.
 чапхын прудкий, стрімкий, швид-
 кий, який біжить *СБ, Б, СЛ-
 СГС*; чапхын су стрімка вода,
 потік *СЛ*.
 чапхынлых *О*, чапхынных пруд-
 кість, стрімкість *К*.
 чапчач дерев'яна діжка, бочка, ба-
 рило, бодня *СБ-К*; чапчач бет-
 мез барило меду *У*.
 чапчачхамуш *бот. айр БК*.
 чапчаччы бондар *О, К*.
 Чапчаччы *прізви.*
 чапыш- бігти разом *К*.
 чар- кликати, гукати, запрошу-
 вати *О*; чарған-барған той, хто
 кличе на допомогу *О*; *пор. ча-
 ар-, чағыр-, чахыр-, чығыр-*.
 чаравар можна *СГС*; *див. вар, ча-
 ре*.
 чарбав(у) ремінець уширшки з
 півтора — два з половиною сан-
 тиметри для зав'язування постолів,
 обмоток, поворозка, тасьма *Г, СЛ*;
див. бав, чарых.
 чарбак верхова тварина? стіна,
 мур? [*Г*]; минмеййдим йўксек
 чарбак ўстўне не слід було мені
 підніматися на високу...? [*Г*].
 чардах балкон *Г, СЛ, М*.
 чардыр- змушувати гукати, кли-
 кати *О*.
 чардырт- *спон. О*.
 чаре 1. можливість можна, спро-
 можність, здоров'я. 2. ліки; хай-
 да чаре атылмаға? куди можна

кинутися? *ВН*; чаре ми алай? чи
 можна так? *СБ*; чаре бар мож-
 на *СБ*; ааң чареси бар він мо-
 же *СБ*; чарениз бар т'етип хы-
 дырмаға ви можете піти шука-
 ти *СМ*; нас чаре бар алай? як
 так можна? *У*; не бар чаре саңа
 кўч т'есе т'ечинме якщо, мож-
 ливо, тобі доведеться тяжко в
 житті *Б*; онун чареси бар эди
 чўрўтмейе його можна було по-
 гноїти *П*; чаре боса якщо мож-
 на *СБ*; чаре булсун бу дэрдэ не-
 хай він знайде спосіб позбути-
 ся цього болю *СГ*; чаре вар *Г,
 СЛ, СГ, СК* можна; чаре вар сѝ-
 лемеэ можна сказати *Г*; чаре
 вар т'есмеэ можна різати *М*; ча-
 ре им, чаре йох ум? можна чи
 не можна? *П*; сенин чарен йох
 ум? ти не нездужаеш? *Б*; чаре
 йох маа да шанма не можна ві-
 рити навіть мені *Г*; чаре йох ну
 сизге йатмаға бир т'ечелик хо-
 нах? чи можна зупинитися у вас
 на одну ніч на ночівлю? *СБ*;
 чарем вар я могу *СГ*; чох ча-
 реси йох у нього можливостей
 небагато *Б*; чаре олур исе як-
 що можна *СЛ*; чаре олур му?
 чи можна? *СГ*; чаре тап- розі-
 братися, знайти причину *Б, Г*;
 тапты чаресин знайшов засіб
ВН; табайымыз чаремизни зна-
 йдемо вихід *ВН*; чаре табалмай
 не може знайти виходу *П*; ча-
 ресин тапмайым не могу зна-
 йти виходу з цього *СЛ*; нас та-
 паймыз онун чаресин, шо ѝле
 ший этмесин? до чого б нам
 удатися, аби він такого не ро-
 бив *Б*; тапмам чаресин айтма
 не могу знайти нагоди сказа-
 ти, не знаю, як сказати *У*; эр бир
 шийин да чаресин табай він
 може розібратися в будь-якій
 справі і знайти вихід *П*; чаре эт-
 бути корисним *Г*; сенин т'ибик

эшеге сөз не чаре этэр? що допоможуть слова такому ослові, як ти? [Г].

чаресиз неспроможний, нездатний, незаможний, безвихідний, безнадійний, немічний, нездоровий *ВН-СМ, У, К, СГС*; **чаресиз** эрифчик немічний, хирлявий хлопчик *У*; **чаресиз** бала немічна, хвороблива дитина *У*.

чаресизже слабенький *Г*.

чаресизлен- нездужати *О, К*.

чаресизлик бехвихідь *О, К*.

чари гребінь птаха *О*; гребінь і сережки півня *Б*; *пор.* цари, чары, чери.

Чарик *прізв.*

чарйох не можна; **чарйох** о лаф айтмаға цих слів говорити не можна *П*; **чарйох** эди т'етмеге іти було неможливо *ВН*; **лишмеэ чарйох** исанға до людини чіплятися не можна *П*; **йа не чў чарйох?** а чому не можна? *СМ*; **ону йиберме чарйох бир йана** да його нікуди пускати не можна *К*; **бу лафы унутмаа чарйох** цих слів забувати не можна *СГС*; **она пший дэ сблемеэ чарйох** йому нічого не можна сказати *СК*; *див.* йох, чаре.

чармавух *бот.* повитиця, березка *СБ, О*; *пор.* сармашых, чырмавух, шармашых.

чароса якщо можна *Г*.

чарп- ударяти, бити, шарпати, зачіпати, нападати, хапати долонею, черпати *ВН, О, Г-СГ*; **эль чарп-** плескати в долоні *СЛ*.

чарпун зіпсований, негожий *О*.

чарпун- борсатися, битися, шарпатися, збуджуватися, дровичитися, вередувати *О, Б*.

чарпух зіпсований *К*, ненормальний *О*.

чарпухлан- псуватися *О, К*.

чарпухлат- псувати *О, К*.

чарпухлух зіпсованість *К*, ненормальність *О*.

чарпуш- штовхати один одного, штовхатися, битися *О*.

чарпуштыр- зіштовхувати *О*.

Чарт'ел *прізв.*

чарух постіл *СБ, П, Г*; **бабаан эс-т'и чарухлары чайня** да тойма щоб ти жував старі постולי твого батька і не наїдався *Г*; *пор.* чарых.

чарх колесо [Г].

Чарчол *прізв.*

чар-чоп сміття, мотлох *НБЄ*.

Чарчы *прізв.* дрібний торговець, крамар *О*.

чаршамба середа [Г], *СГС*; **чаршамба кўнў** середа [Г]; *пор.* чаршембе.

чаршаф простирано *П, О, СЛ, К, СГС*; *пор.* чаршоф, чаршу, шаршаф.

чаршафлых тканина на простирано *О, К*.

чарше критий базар *ВН*; **чарше базары** критий ринок *У*; *пор.* чаршу, чаршы, шаршы.

чаршембе середа *НМ, О, БТ, Г, СЛ, К*; *пор.* чаршамба.

чаршоф простирано *ВН*; *пор.* чаршаф, чаршу, шаршаф.

чаршу 1. покривало, простирано *СЛ*. 2. критий ринок *СЛ*; *пор.* чаршаф, чаршоф, чаршы, шаршаф, шаршы.

чаршы ринок [М]; *пор.* чарше, чаршу, шаршы.

чары гребінь півня, наріст на носі індика *СБ, НМ-У, К*; *пор.* цари, чари, чери.

чарыжы той, хто гукає, кличе *О*.

чарыл- бути покликаним, запрошеним *О*.

чарыг- змушувати кликати, гукати *О*.

чарыгтыр- *спон.* *О*.

чарыгтырт- *спон.* *О*.

чарытыл- бути покликаним, запрошеним *О*.

чарых (-ғы) постіл, постולי, переважно з сиром'ятної шкіри, шкарбун; **чарых баву** *У*, **чарых бағы** *СГ* поворозка зі шкіри для постолів; **чарых бурмасы** завороти постола *СГ*; *пор.* **чарух**. **чарыхлы** взутий у постולי *О, К*. **чарыхчы** постоляр *О, К*.

чарыш- кликати, запрошувати один одного *О*.

чарышыл- бути покликаним *О*.

чат I сучок *СГС*.

чат II швидко *О*; **эрт'е чатха** ранньою порою *О*; **чатым йох** у мене немає часу *О*; *пор.* **чалг**.

чат- збивати, з'єднувати, сточувати, шивати (на швацькій машині) *ВН, СБ, СГ*; **ўч ағачтан табутуму чаттылар** мою домовину збили з трьох деревин *ВН*; **хашын-гбзўн чатмыштыр** вона нахмурилася, насупилася *СБ*.

чат- досягати *СБФ*; *пор.* **жет-йет-**.

чатал розгалуження, відгалуження, розвилка, розсоха, рогатка, підпора з такої гілки, рогатина, вила-двійчата, вид мітки на вусі вівці (*див.* **шан**) *СБ, СМ-СГ, СК*; **чатал т'ит-** розколотися, розчохнутися *СК*.

чаталжы хто ставить підпори *О*.

чаталлан- роздвоюватися, розгалужуватися *О*.

чаталландыр- розгалужувати, роздвоювати *О*.

чаталлаш- роздвоюватися, розгалужуватися *О*.

чаталлаштыр- *спон.* *О*.

чаталлы роздвоєний, розгалужений *О*; **ўч чаталлы сенек** вила-трійчата *СБ*.

чаталлых розгалуженість *О*.

чатал-матал так-сяк, як-небудь *НМ, О*.

чата-пата лафет- теревенити *К*.

чатах стріха *О*; *пор.* **сачах** I.

чатла- тріскатися, лускатися, лопатися, покриватися шпаринами *СБ, Г-СГ*.

чатлавух який тріскається, тріснутий *СБ, О, К*; *бот.* лісовий горіх, фундук *О*.

чатлама тріщина *О*.

чатлан- тріскатися *О*.

чатлат- колоти, розколувати, дробити, товкти *СМ, СЛ, К*.

чатлаттыр- *спон.* *К*.

чатлах шпарина, тріщина, щілина, тріщини на шкірі, тріснутий, потрісканий *СБ, О, К, СГС*.

чатлахлы з тріщинами, шпаринами, щілинами *О, К*.

чатлахлхлх потріскане місце *О, К*.

чатма 1. каркас *В*. 2. з'єднаний *М*; **хашлери вар** халем **чатма** брови в неї зрослися, мов намальовані *М*. 3. кізяк, нарізаний квадратами, різак *СК, М*; **корж кізяку** *О*; *пор.* **жатма, чатхы, чаты, чатыхы**.

чат-пат тас-сяк, зрідка, рідко, де-не-де, іноді *О*.

чатхы лутка, коробка вікна, дверей, одвірок *П-Б, Г, СГ*; *пор.* **чаты**.

чаты 1. лутка, коробка вікна, дверей, одвірок *Г-СК*; **чаты т'ибик тэрисы** у нього шкіра тверда, як одвірок *СК*. 2. з'єднаний; **чаты хаш** з'єднані посередині брови *О*; *пор.* **чатма, чатхы, чатыхы**.

чатыл- з'єднуватися, збиватися докупі *СК*; **хамуш хулахлары бир бирине чатыльый** його вуха, як очеретяні листочки, стукаються одне об одне *СК*.

чатыр намет, шатро *К*; *пор.* **чадыр**.

чатырда- тріщати, тріскотіти *СБ, О, К, СГС*.

чатырдавух тріскачка, тріскучий, тріскотливий *СБ, К*.

чатырдат- скреготати *О, К*.

чатырдатгыр- спон. *О, К*.
 чатырды тріск, тріскотнява *О*.
 чатыр-чатыр стук-грюк *Г*.
 чатыр-чугур насл. *тріску, хруску-*
ту О, К.
 чатыхы лутка, одвірок *О*; пор.
 чатхы, чаты.
 чатыш- зіштовхуватися, супере-
 чити одне одному *СГС*.
 чаф-чаф насл. *чвакання, плям-*
кання О.
 чафылда- чвакати, плямкати *О*.
 чафылдат- спон. *О*.
 чафылдаш- сл. *О*.
 чах аж, аж поки; чах Камараға
 т'етий іде аж до Комара *У*; чах
 Киевдэн аж із Києва *У*; чах
 айатче чыхардлар випровадили
 аж у сіни *ВН*; чах шеэрге т'ет-
 келлер вони поїхали аж до міс-
 та *СБ*; чах анда т'етмейим аж
 туди не піду *П*; чах сүйүнүс аж
 радіеш *СМ*; чах сон аж потім
СБ; чах түптэн з самого дна
СМ; чах хайда барып халды
 штэ ось аж куди потрапив *СМ*;
 чах йенди уйанынжес аж поки
 він не прокинувся [*Г*]; чах йен-
 дим/өзүм шашып халдым аж я
 сама здивувалася *К*; ач — чах
 йүрек эмей такий голодний —
 аж серце ссе *К*; булар йылай-
 лер чах, салдатлар аж так во-
 ни благають, солдати *ВН*; ао та-
 рама чыхай чах Улахыл күйне
 та яруга іде аж до Улаклів *К*;
 нас т'итти, аш пишкен сора чах
 д'ельди як пішов, то прийшов,
 аж коли було приготовано їжу
СГС; чах онда аж туди *М*.
 чах- (чахай; чағай *СМ*) кресати,
 викрешувати, виказувати, до-
 носити *СБ-У, К*; чахлах чағай/
 чахай кресало креше *СБ/П*.
 Чахан *прізви*.
 чахла- розбирати, розуміти, відчу-
 вати, зауважувати *СБ, СМ, К*;
 чахлады, шо чалт блежек він

зрозумів, що незабаром помре
СБ.

чахлых губка, трут *Б*.

чахлах 1. кресало; кремій; чах-
 мах гаш(ы) кремій до креса-
 ла *Б, Г, К*; чахлах чағай — от
 йағай кресало креше — вогонь
 горить *СБЧ*. 2. балабухи гною,
 багна на боках худоби *К*. 3. до-
 нос; ◇ őзи ахлах, тили да чах-
 мах сам дурний, а язиком че-
 ше *СБЧ*.

чахлахан- забрюхуватися, укри-
 ватися балабухами *СМ*; сийыр
 тэкмиль дэ чахлаханган коро-
 ва зовсім забрюхалася *СМ*.

чахлахлы кременевий *О, К*.

Чахравух *прізви*. крикун *О*; пор.
 чяхываух.

чахт эт- намагатися, старатися,
 добиватися [*Г, К*].

чахтыр- 1. змусити викрешувати
 вогонь *О, К*. 2. спон., пас. соі-
 аге — про жінку *К*.

чахы складаний ніж *П-Б, Г-СГ*.

чахыжы донощик, виказувач *О*.
 чахыл галька *СЛ*.

чахыл- засліплюватися очам *СГ*;
 гүзельлигиндэн гөзлерин чахы-
 лый — о хадар гүзель вона на-
 стільки гарна, що від її краси
 аж очі засліплюються *СГ*.

чахыл-чахыл насл. *яскравих бри-*
зок СК; чахыл-чахыл суйлар
 ахар хайанын эрасындан яскра-
 вим потоком біжить вода по-
 між скель *СК*.

чахыр колесо для намотування
 ниток *СБ, О*.

чахыр- (-ий) кликати, гукати, за-
 прошувати *СБ*; тойға чяхырса-
 лар — бармайым, чяхырмаса-
 лар — ачоланайым на весілля
 покличуть — не піду, не поклич-
 чуть — ображує *СБА*; пор. чар-
 ар, чар-, чағыр-, чығыр-

чяхываух крикливий, крикун
СБ.

чახычы хрестовина для намотування нитки на шпульку *БТ*.

чашыт шпигун *О*.

чашытла- шпигувати *О*.

чашытлых шпигунство *О*.

-че *афіксоїд* в, всередині *ВН, К*; т'ет үйче іди до хати *ВН*; әвче в хаті *К*.

Чебаненко *див.* чобан.

чебер вправний, умілий *О*.

чеберка цеберка *СБ*; *пор.* себерка, сиберка, цеберка, чыбырка. чеберлен- ставати вправним, умілим *О*.

чеберлендир- *спон.* *О*.

чеберлет- робити вправним, майстром *О*.

чеберлик уміння, вправність, мистецтво *О*.

чевирбаш чока *Г*.

чевир- (чеврий) повертати, обертати, ворочати, вивертати, міняти, перетворювати, використовувати *СМ, Г-СГ*; бүйүк ишлер чевир- оперувати великими справами *К*; чевирди тәпез кәзлерини обернув очі вгору *Г*; т'есе чевир- вивертати гаманець *Г*; тәрс чевир- вивертати на зворотний бік *К, СК*.

чевириль- повертатися *Г-СГ*; чевирлий повертається *Г*.

чевре коло, довкілля, оточення; навколо *Б, Г, СЛ, СГ, СК*; чевре жаным ставроз у мене на шії хрестик *СЛ*; чевресине дур- ставати навколо чого *СК*; чевреси чичеклик, гўльлер навколо нього квітники, троянди *Г*; Алебин/Алибин чевреси гўльдүр в Алеппо скрізь троянди *Г, СЛ / СК*; алмайы пычакладым, чевресини сачакладым розрізав я яблуко й поробив зубчики по колу *СЛ*; бир чевре йапай тўркүйнен робить одне коло з піснею *СК*; *пор.* чурайяхка.

чеврий *див.* чевир-.

чевириль- обертатися, повертатися *У-СГ*; сол да йанна чевириль повернися ліворуч *К*.

чегер куш, чагарник *СГ*.

чегертки коник *ВН*.

чез- (чезий) розв'язувати, розстібати, розпускати (ремінь), вирішувати *СБ, Б-СК, [Кб.]*; чезди башындан бурунчасын стягла з голови хустку *Г*; дүгме/түйме чез- розстібати гудзики *Б/СК*; йаха чез- розстібати комір *Г*; хасталыхтан чез- рятувати від хвороби *[Кб.]*; хушпах чез- розстібати ремінь *У*; *пор.* т'ез- *П*.

чездир- дати розв'язати, розстебнути *Б-СК*; дүгме чездир- *Г*; дүгмелерими чездирмедим я не давала розстібати гудзиків *К*.

чезик розв'язаний *[Кб.]*.

чезиль- бути розв'язаним, відчіплятися, відв'язуватися, розв'язуватися, розпускатися, розпоруватися, відстати, відчепитися, відв'язатися *У-СЛ, СК*.

чейне- жувати *СБ, СК*; *пор.* чайна-, чайне-, чайня-, чийне-.

чейнев жуйка, жування *СБ*.

чек I межа *ВН*; *пор.* чет, чыт.

чек II сумнів, підозра *О*; чек бол- сумніватися *О*.

чек- (чекий) тягти, молоти, палити тютюн, пропускати через м'ясорубку, важити, зважувати, переживати, зазнавати, терпіти; чекип ал- витягати, забирати *У, Г*; чекип бах- зважити, визначати вагу *Г*; чекип чыхар- витягати *У*; эм асретлик, эм ғурбетлик чекерим я страждаю як від розлуки з коханою, так і від ностальгії *[СК]*; бела чек- зазнавати горя, лиха *СБ, К*; ғариплик чек- потерпати від бідності *Б*; дане чек- молоти зерно *НМ*; сығар чек- палити цигарки *М*; тўтүн чек- палити тютюн, затягатися димом *К*;

- ун чек- молоти борошно *СМ, Б, НКД*; хылыч чек- потягти шаблюю *СГ*.
- чекара** межа *СБ*.
- чекеле-** сильно тягти *Б*; башын сачын чекелей тягае за чуба *Б*.
- чеки 1.** терези, ваги *СМ*; чекид'е хой- важити на терезах *СМ*. **2.** паління тютюну *О*; **чеки чек-** палити тютюн *О*.
- чекили** зважений *О*.
- чекиль-** бути витягненим, натягнутим, зваженим, підведеним, підмальованим, пережитим, відступати, відходити геть, витягатися, *узаг.-ос.* тягати, втягатися, вдихатися — про дим; хызлар аман чекиль(ди)лер-т'ит(ти)лер дівчата відразу відступили й пішли геть *Г*; халемийлен чекильмиштир хашлерин твої брови намальовано пером [*СК*]; ардына чекиль- відступати *СК*.
- чеким** затяжка тютюном *О*.
- чекин** сором'язливий, стриманий, боязкий *О*.
- чекин-** подаватися назад, відступати, ухилятися, стримуватися, соромитися *СБ, О, Г-СГ*.
- чекиндир-** подавати назад, присоромити, угамувати *О, К*.
- чекиндириль-** бути поданим назад, угамованим *О, К*.
- чекиндирт-** спон. *О, К*.
- чекинжилик** соромливість, сором'язливість, ніяковість, стриманість, несміливість *О*.
- чекиниш-** соромитися один одного, відступати разом *О, К*.
- чекиништир-** змушувати соромитися, подавати назад *О, К*.
- чекинме** коливання, нерішучість, сумнів, стриманість, сором'язливість, ніяковість *О*.
- чекинмезлик** хоробрість, сміливість *О, К*.
- чекинжилик** сором'язливість, стриманість, ніяковість *О*.
- чекинсиз** безстрашний, завзятий, зухвалий *О, К*.
- чекинт-** спон. *О*.
- чекиш** суперечка, сварка, тяганина *О, К*.
- чекиш-** відступати назад разом, соромитися один одного, сперечатися, сваритися, тягатися *О, К*.
- чекишме** зітхання *О*.
- чекиштир-** змусити сперечатися, сваритися, посварити *О, К*.
- чеккеле-** тягати, розтягати, смикати *К, СГ*.
- чеккелеш-** тягатися, возитися *СЛ*.
- чекле-** тягати, розтягати *СГ*; *див.* **чеккеле-**.
- чеклен-** сумніватися *О*.
- чеклендир-** викликати сумнів, підозру *О*.
- чекли** сумнівний, підозрілий *О*.
- чекме** шухляда *О, К*.
- чекмеже** шухляда *О, СГС*.
- чекмен** сукно, рядно, свита, сіряк, плащ із брезенту, сукна із башликом, відлогою.
- чекменже** шухляда *НМ*; столун **чекменжесине** кōзет подивися в шухляді стола *НМ*.
- чексиз** безсумнівний, вірний *О*.
- чектир-** спон. *ВН, О, К*.
- чектире** корабель [*Г*]; *пор.* чектэри.
- чектирт-** спон. *О, К*.
- чектэри** корабель [*Г*]; *пор.* чектире.
- Челгий** *прізви.*
- челеби** шурин, шуряк, швагер — молодший брат жінки, дівер — молодший брат чоловіка *П, НМ, Б, К*.
- челек** (-ги) відро, цеберка, дійниця, цебер, цебро, шаплик *СБ-Б, Г-К*.
- челекле-** міряти, брати, лити відрами *О*.
- челеклет-** спон. *О*.
- челекчи** майстер робити відра *О*.

челин-збожеволіти *К*; челинген помішаний *К*; челинмеэ чаре можна з глузду з'їхати *К*.

Челих *прізв.*

челиче пармах мізинець *Б*; *пор.* т'еличе, т'ельче, чельче.

челман торба *Г*; *пор.* чалман.

Челпанов *прізв.*; *див.* Чолпан.

чель-приходити *СЛ*; *пор.* гель-, д'е-, д'ель-, йель- *II*, кель-, т'е-, т'ель-.

чельник помішаний, несповна розуму *К*.

Чельтер *прізв.*

чельтэк решето *СГ*; пустоголовий *К*.

чельтэр вергун *СМ*; *пор.* чиль-тэр.

чельтэрме вергун *ВН*.

чельче мізинець *II*, *НМ*, *Б*, *У*; чельче пармах/бармах мізинець *НМ*, *Б*, *У* / *II*; *пор.* т'еличе, т'ельче, челиче.

Челях *прізв.*

чембер хустка для голови *СБ*, *К*; *пор.* жембер, т'ембер.

чемен сукно *СК*.

чемчек стручок *О*; *пор.* ст'емчек.

чемчекле-покриватися стручками *О*.

чемчекли зі стручками *О*.

чемчексиз без стручків *О*.

чен широкий *К*; *пор.* йенди *II*, кон *II*, т'ен, т'ең.

ченгарби мелодія *Г*; ченгарби чал-*Г*, ченгарби чек-*Г* грати мелодію; ачан чекти ченгарбии бу, сазы — эпчи шашыш халды коли він заграв, на сазі — усі здивувалися *Г*.

ченге щелепа *Б*, *ПГ*; *анат.* ясно, ясна *СБ*, *СГС*; ченгелер бузулий ясна руйнуються *СБ*; *пор.* ченд'е, ченге.

ченд'е щелепа *Б*, *У*; *пор.* ченге, ченге.

ченд'ель гак, кішка *Б*, *Г*, *К*; ченд'ель сарай айаыны обхоплює

його ногу (своєю ногою), ніби гаком *Г*.

ченжель гак, кішка *К*.

ченге щелепа *СБ*; *пор.* ченге, ченд'е.

чепек дерть *СЛ*; *пор.* т'ебек, т'епек.

чепель брудний, неохайний, безлад, сміття, бруд *СБ*, *СМ*, *БТ*, *К*; чепель ава сльота *СБ*, *К*; чепель кўчўкниң арт айағы т'ибик брудний, як задні ноги собаки *СБЧ*.

чепельле-*I* смітити *БТ*, *К*.

чепельле-*II* плескати, ляпати в долоні, аплодувати *СБ*; *пор.* чапельле-, чапинне-.

чепельлен- бруднитися *О*, *К*.

чепельлик бруд, неохайність *О*, *К*; смітник *К*.

чепче ополоник *Г*; *пор.* т'епче.

чер внутрішня частина *СК*; чердэн зсередини *СК*; чер тарафы внутрішній бік *СК*; *пор.* ичери, чери *II*.

Чердакли/Чердаклы *прізв.*

черен копиця, скирта *ВН-II*, *НМ*, *Б*, *Г-СГ*; черен тўштў/хойулду — кўз т'ельди копиці поставлено — надійшла осінь *СБЧ*; черен кўрдўн — кўз кўрдўн ти побачив копиці — побачив осінь *СЛ*.

черенле-робити копиці *НББ*, *О*.

черенлет- *спон. О*.

черенлеттир- *спон. О*.

черенлеттирт- *спон. О*.

черенне-робити копиці *К*.

череннет- *спон. К*.

череннеттир- *спон. К*.

череннеттирт- *спон. К*.

чери *I* гребінець півня *СБ*; *пор.* цари, чари, чары.

чери *II* внутрішня частина, всередину *М*, *СК*; *пор.* ичери, чер. чер(и)е обличчя *СБФ*; *пор.* чехре, чирайсыз, чырай.

черийесиз блідий, поганий на вигляд *СБФ*.

черик чверть, четвертина; чверть — відстань між розтягнутими кінцями великого і вказівного пальців *ВН, О, Г, К*; **черик саатга** за чверть години [*Г*]; **черик-черик эт-** розрубати на чотири частини *М*; **бир дорт черик** оксеклиги висотою з чотири чверті *СМ*.

черикле- міряти чвертями, ділити на чотири частини *О, К*.

чериклет- спон. *О, К*.

чериклеттир- спон. *О, К*.

чериклеттирт- спон. *О, К*.

черикли: *эт* и черикли із двох четвертин *К*.

черили: тик черили з прямим гребінцем *СБ*.

Черили *прізви*.

черильли *див. черили*.

Черичи *прізви*.

черкез дүгме черкеські гудзики *Г*.

Черкес керман село Черкескермен [*М*].

Черли *прізви*.

Чернец *прізви*.

Чернов *прізви*.

черпак черпак, відро черпати воду *СЛ*.

черт 1. удар рубя **2.** вид мітки на *вусі вівці*; *див. шан*.

черт-бити (рукою, кулаком), ляскати, клацати (пальцями); наголошувати в розмові *О, Б, К*; **лаф арасна биший-биший черт-** акцентувати на чомусь у розмові *К*; **шамарнен черт-** давати ляпаса *К*; **эль черт-** робити щеплення на руці *К*.

черттир- спон. *О, К*.

черттирт- спон. *О, К*.

Черт'ез *прізви*.

черчек правда, істина *П*; **черчектэн** справді *СЛ*; *пор. д'ерчек, керчек, кёрчек, т'ерчек*.

чет край, кінець, межа, берег, околиця; **четгэ дэ гүзель** скраю також гарно *К*; **четгэн д'елий**

ўч атлы від околиці іде троє вершників *П*; **чет пармах** безіменний палець *К*; **чах о четйе чыхып т'етмейим** аж на той край не побіжу *П*; **отуруңлер бир четке** сідайте на краю *СБ*; **четт'е дэрмен бар эди** на околиці був млин *Б*; **четин чыхар-** виконувати, доводить справу до кінця *СМ*; **четне басхан** наступив на край *П*; **авузунуң четлери** куточки рота *СБ*; **бармах/пармах чети** пучка пальця *СБ/НМ*; **көйүн четне** на краю села *У*; **хушаан чети** кінець ремня *К*; **хылычымьң чети** дийди гүмүше ефес моєї шаблі оздоблено сріблом [*СБ*]; *пор. чек I, чыт*.

четле- відсторонюватися, ухилитися *О, К*.

четлет- відсторонювати *О, К*.

четлеттир- спон. *О, К*.

четлеттирт- спон. *О, К*.

четли крайній, з кінцем, краєм, наконечний, наріжний *О, К*.

четлик який знаходиться на кінці, наконечний, наріжний *СМ, СЛ*; наконечник батога, нагайки, стріли *СМ*; **четлик көше** крайній ріг (села) *СЛ*.

четтэнт'и крайній, перший від краю *К*.

четтэси крайній *НБС*.

четтэт'и зв крайня хата *Г*; **четтэт'и** әвлердә у крайніх будинках *СК*.

чет-уж самий край, кінець; **чети-ужу йохтур** кінця-краю немає *Б*; **четин-ужун т'етирельмей** не може звести кінці з кінцями *СБЧ*; **четне-ужуна чыхай** блай урешті-решт виходить так *СМ*. **четэль** тили іноземна мова *К*.

четэн полотно *СЛ*; *пор. т'етэн*.

Чехославйа Чехословаччина *СК*. **чехре** обличчя [*Г*]; *пор. чер(и)йе, чирайсыз, чырай*.

чеч пізно *СМ, СЛ, К*; чече хал-запізнюватися *К*.

чеч- (**чечей**) минати, проходити, переходити, годитися *П-К*; **чечти беш йыл** минуло п'ять років *СМ*; **көйлерни чеч-** проходити селами *П*; **чеченнердэ** в минулому *Г*; **чечейлер стол артна** проходять за стіл *Б*; **чечкен** минулий *К*; **чечмез мал** неходовий товар *К*; **чечт'ен заман** минулий час *Б*; *пор. д'еч-, йеч-, т'еч-*.

чечер- відригувати *СМ*; *пор. т'е-т'ир-, т'етьре-, чечир- П*.

чечик брід *К*; *див. т'ечит, чечит*. **чечин-** жити, існувати *СМ, У, СЛ, К*; **о чечиний, биз чечинамамыз** він живе, а ми жити не можемо *Б*; *пор. д'ечин-, кечин-, т'ечин-*.

чечиндир- створювати умови для життя *К*.

чечиниш життя, буття, існування, проживання *СМ, У, К*; **йахшы чечинишир олсун** хай ваше життя буде щасливим *У*; **чечиниш эт-** жити *СЛ, К*.

чечинишлик (-ги) життя, можливість жити, життєві умови *СЛ, К*.

чечир- *І* продівати, пропускати, проводити, згаювати, тлумачити, перекладати *СМ-К*; **авеле күн чечирир эдлер** отак вони проводили день *Б*; **чох ший көрдүм, чох ший чечирдим** я багато чого бачив, багато пережив *Б*; **көздэн чечир-** переглядати, перевіряти на власні очі *НМ*; **хызны оздан чечирий** перевозить дівчину через річку *НМ*; **йипни йинезн көзне чечирий** продіває нитку в голку *НМ*; **казаноум чечирдим башыма** я надала цеберку на голову *СЛ*; **көпчек көчерине чечир-** надівати колесо на вісь *Б*; *пор. д'ечир-, кечир-, т'ечир-*.

чечир- *П* ригати, зригувати *БТ, К*; *пор. т'ет'ир-, т'етьре-, чечер-*.

чечирик відрижка *К*; **чечирик чыхты** відригнулося *К*.

чечириль- відригуватися *К*.

чечирин- відригуватися *О*.

чечириш- зригуватися *К*.

чечирт- викликати відрижку *О*.

чечит брід *К*; *пор. т'ечит*.

чечтир- *спон. К*.

чечтириль- *пас. К*.

чешин наряджений, нарядний, велемовний *О*.

чешин- наряджати *О*.

чешиндир- наряджати *О*.

чешиндирт- *спон. О*.

чешинли наряджений *О*.

чешинлик нарядженість, велемовність, красномовство *О*.

чешит рід, сорт, вид, фасон, підходящий *О, К*; **чешит т'ийинген** нарядно одягнений *К*.

чешитле- сортувати *О*.

чешитлет- *спон. О*.

чешитли певного сорту, різний *О*; нарядний *К*.

чешме криниця, джерело, русло *СБ-СМ, Г-К, СК*; **чешмелердэн ахан сулар тэмиздир** вода, що тече із джерел, чиста *СК*; *пор. д'ешме, д'ешме*.

чешмелик криниця *СЛ*.

чештэр чештер — струнний щипковий музичний інструмент *Б*.

чи *спол. енкл.*; *пор. т'и, див. йа чи*.

-чи *посил. частка -но Б, У, Г*; **айт-чи** скажи-но *Б, Г*; **бах-чи Б, көзет-чи** подивися-но *У*; **т'ир-чи** анда чине залізь-но туди *СМ*; *пор. -т'и*.

чибин муха; **сениң көзиңе чибин дэ дэве көрүний** у твоїх очах навіть муха виглядає з верблюда *СБА*; *пор. чыбын, див. атчибин, балчибин, сүрйүчибин, т'өрчибин*.

Чибин *прізви. СБ, К*.

чибинле- (-лий) наповнюватися мухами *СМ*; тікати від мух *О*; **эшек чибинлений** осла обсіли мухи *СМ*.

чибинлик місце, де багато мух *О*. **чибинне-** відмахуватися від мух *К*. **Чибичик** *прізв. СБ, Г*.

чив кілочок *У, СГ*.

чивильдэш- щебетати *К*.

чивт *Г, СК*, **чивтэ** *СК* пара; сана бир чивт жоғабым вар — сөлейим е в мене для тебе пару куплетів — заспіваю *Г, СК*; *пор. чифт, чифт, чифтэ, чұфт, чұфтэ*.

чигерчик коліщатко *У*.

чигит насіння соняшника *СК*; **чигит йағ** соняшникова олія *СГ*. **чид'ер** легені, печінка [*У*]; **ах чид'ер** легені [*У*]; *пор. жигер, жігер, жид'ер, жижер, чид'ер*.

чизиль- розпускатися, розпливатися, розчинятися [*СК*]; **көзлерим бузу чизильди** розтанув лід моїх очей — з моїх очей зійшла полуда [*СК*]; *див. чезиль-*.

чизма чобіт, чоботи *НКД*; *пор. чызма*.

чий сирий, недоварений, незрілий *СБ, Б, К, СГС*; **чий йип** саморобна нитка з льону, коноплі, переважно для вишивання *НМ*; **чий отлар** свіжа, зелена трава *СЛ*; **чий топ** гра в ганчір'яного м'яча *СБ*; *див. чийхаймах, чипчий*.

чийез придане, посаг, віно *СБ*; **хыз хундахка, чийез сундухка** дочка в колісці (в пелюшках), придане — в скрині *СБФ*; *пор. жейез, жеез, жийез*.

чийин вишивка *НБЄ*.

чийинли урба вишивана сукня *НМ*.

чийли незрілий, сирий, недоварений *О, К*.

чийлик сирість, недовареність, незрілість *О, К*.

чийли-пишли недоварений, недопечений, напівсирий *ВН, СМ*. **чийне-** I вишивати *СБ, СМ*.

чийне- II жувати *СК*; *пор. чайна-, чайня-, чейне-*.

чийнек візерунок *НМ*.

чийнекли з візерунком *НМ*.

чийнели урба вишита сукня *НМ*.

чийнен- плямкати *СК*.

чийхаймах вершки, сметана *ВН, НМ, О, Б, Г, К*; *пор. чихаймах*. **чил** куріпка *СМ*; **чиллар** куріпки *СМ*; *пор. чиль, чыл*.

чиле моток, бобіна ниток *О, СЛ*; бир чиле йиплик моток, бобіна пряжі *СЛ*.

чилингир кляча *НБЄ*.

чили-пишли недоварений *СБ*; *пор. чийли-пишли*.

чиль куріпка *СМ*; *пор. чил, чыл*. **чильле-** натирати хліб часником, цибулею *СБФ*.

чильтэр вергун *НКД*; ватрушка *О*; *пор. чельтэр*.

чимен луки [*СК*]; *пор. чуман, чыман, див. чайыр-чимен*.

чимирдэн- здригатися від холоду, гребувати *СБ, СМ, К*.

чимирдэт- викликати огиду, відразу *О, К*.

чимле- брати пучками, щипати, щипнути *СБ*; **йисан, хырх йашна т'ельгенси** — озиниц чимлеп алмаға ахылың йох чоловіче, ти дожив до сорока років, а в самого ні пучки розуму *СБЧ*.

чим-чий зовсім сирий, незрілий *К*. **чимчик** щипок *О, К*, пучка *Г*.

чимчикле- щипати *О, Б, К*.

чимчиклет- *спон. О, К*.

чимчиклеттир- *спон. О, К*.

чимчиклеш- *О, К*.

чимчиклештир- *О, К*.

чимчиклештирт- *спон. О, К*.

чин I правильний, справжній, правильно, вірно *О*.

чин II *післяйм.* про, для, задля, через *СБ, М, СГ*; **не чин** чому,

для чого *СГ, М*; аон чин про нього *СБ*; *пор. ичин, ичүн, үчү, үчүн, чүн.*
чингене циган *ВН, СБ*; чингене чалай, гурт ойнай циган грає, гурт танцює *НБЄ*; *пор. чинд'ене, чинжене.*
Чингене *прізв.*
чингенече по-циганському *СБ.*
чиндэ *див. ч.*
чиндэн *див. ч.*
чиндэт'и внутрішній *СМ*; кора чиндэт'илери ті з них, які знаходяться у дворі *СМ.*
чинд'ене *П, Б, У, К, СГ, СК*; *пор. чингене, чинжене.*
чине *див. ч.*
чинжене *СМ, БТ, У, К*; *пор. чингене, чинд'ене.*
Чинжене *прізв.*
чинженежас по-циганськи *К.*
чинженечас(ы)на *СМ.*
чини фарфоровий, фаянсовий посуд *Г, СЛ.*
чипбурун кирпатий *О.*
чипче курча; **чипче чыхар-** виводити курчат *СМ.*
чип-чий зовсім сирий, незрілий *О.*
чип-чип вигук для підкликання курей ціп-ціп, ціпу-ціпу *НБЄ.*
чипчих птах *БТ.*
чирайсыз блідий *СГС*; *пор. чер(и)йе, чехре, чырай.*
чириш волок *НМ*; *пор. т'ериш, т'ириш.*
чиришли зі волоком *О.*
чиркефлик (-ғи) бруд, нечистота, бридота, гидота [*Г*].
чиркин потворний, негарний, поганий *ВН, СБ, СГ*; *пор. чирт'ин, чирчин.*
чиркинник потворність *СГ.*
чирпи хмиз, хворостина *К*; хаты бохма чирпи санчас — мен хормайым сендэн застромиш хворостину в мое тверде гімно — я тебе не боюся *К*; *пор. чирпи, чурпу, чырпы.*

чирт'ин потворний, гидкий, бридкий, поганий *ВН-К*; **чирт'ин лаф** брутальні слова *У*; **чирт'ин ший** брудна справа, мерзота, паскудство *Б, Г*; *пор. т'ирчин, чиркин, чирчин.*
чирт'инне- спотворювати *К.*
чирт'иннен- поганіти, спотворюватися, спаскуджуватися *Б.*
чирт'иннет- *спон. К.*
чирт'иннеш- *сп.-вз. К.*
чирт'иннештир- *спон. К.*
чирт'инник потворність, бридкість *К.*
чирчин потворний, бридкий, поганий *П, О, СЛ, К*; *пор. чирт'ин.*
чирчинле- спотворювати *О.*
чирчинлен- спотворюватися *О.*
чирчинлет- спотворювати *О.*
чирчинлеш- спотворювати один одного *О.*
чирчинлик потворність, бридкість, мерзотність *О.*
чирчинне- спотворювати *К.*
чирчиннен- поганіти, спотворюватися, спаскуджуватися *К.*
чирчиннет- *спон. К.*
чирчиннеш- *сп.-вз. К.*
чирчиннештир- *спон. К.*
чирчинник потворність, бридкість, мерзотність *К.*
чифит пара *СБ*; **эт'и чифит** өгүз дві пари волів *СБ*; *пор. жифт, чивт, чивтэ, чифт, чифтэ.*
чифт пара; **йүз чифт** дэве сто пар верблюдів *СБ*; **чифт** башына сазжымыз йохтур виявляється, в нас не на кожну пару є музикант *СЛ*; **чифт** нал пара підків *СК*; **чифт** өгүз пара волів *СК*; беш чифт өгүз п'ять пар волів *СМ*; **чифт** тосун пара телят *Г*; саца бир чифт жоғабым вар у мене є для тебе пара куплетів [*Г*]; *пор. жифт, чивт, чивтэ, чифтэ, чүфт, чүфтэ.*
чифтле- парувати, робити парним *О.*

чифтлен- паруватися, бути з'єднаним у пару *О*.

чифтлеш- з'єднуватися в пару *О*.

чифтлешме злучання, спаровування *О*.

чифтлештир- спон. *О*.

чифтли парний *О*.

чифтлик парність, призначений для пари *О*.

чифтэ пара *У-Г, СГ, СК*; **чифтэ сабана йекейик** запряжемо парою до плуга *Г*; **чифтэ даул хакылды** ударили в барабани *СГ*;

чифтэ савур- кидати пилюку ногами *У*; **чифтэ-чифтэ** парами *Б*; **чифтэ-чифтэ мектуп йаздым йенди ханеме** я писав і писав листи до себе додому *СЛ*;
 ◇ **сизе дэ, худаларым, алла багышласын чифтэлеринизи** мої свати, нехай бог простить вам ваші спільні гріхи *СЛ*; *пор. жифт, чивт, чивтэ, чифт, чүфт, чүфтэ*.

чифтэр по парі *СК*; **йүзү(м) чивтэр (чифтэр)**, хан Эвазым, ағлеме я наодинці з тобою, мій хане Евазе, не плач [*СК*]; **йүзүм чифтэр** — бахайых эт'имиз бир биримизе ми сам-на-сам — дивимося один на одного *СК*.

чихаймах сметана *СБ-СМ, К*; *пор. чийхаймах*.

чиче- цвісти, квітнути *ВН, СМ*.

чичеје всередину *НМ*; *див. ич, ч*.

чичек 1. квітка; **чичек ач-** розквітати *СМ, НКД*; **чичек йапрахлары** пелюстки *СЛ*; **чичек хопар-рвати** квіти *К*; **шефтали чичекленди, чичеги көпчекленди** персик розцвів, його квіти розкрилися коліщатами [*СК*]. 2. *мед. віспа*; *пор. сучичек*.

чичекле- цвісти *П-Б, К, СГ*.

чичеклен- розквітати *О, К, СК*; **йолларын чичекленди** твої шляхи розквітгли [*СК*].

чичеклет- спон. *О, К*.

чичекли 1. квітчастий, квітучий; конопатий, у веснянках. 2. *карт. дама СМ-Г, К, СК*.

чичеклик квітник *О, Г, К*.

чичекчи квітникар *О, К*.

Чичекчи *прізви*.

чичен *бот. підсніжник НБЄ*.

чичи м'який, ласкавий, тихий *О*; *пор. жижи*.

чиш *дит. сеча О, К*; **чиш эт-** пісяти *О, К*.

чобаллых эт- чабанувати *СБ*; *пор. чобанлых*.

чобан I (-аллар *СБ*) 1. чабан, вівчар, баранник, пастух, скотар; **Чобан араба** Чумацький Віз, Велика Ведмедиця *СБ*; **чобан бах-** пасти отару *Б*; **чобан дүдү-гү/дүдүү** сопілка, дудка *О/К*; **чобан йүр-** чабанувати *Г-К*; **Чобан йылдыз(ы)** Венера *О (див. Чолпан)*; **чобан көпеги/ көпей** вівчарка, вовкодав *О/К*; **чобан сеси** грубий голос, як у чабана *М*; **чох чобан арасна хой арам д'еберий** де чабанів багато, там вівиці дохнуте вір мору *СГ*. 2. отара *СМ, Б*; **чобаны чобан бағай** пастух доглядає отару *СМ*; *пор. чобан* I.

чобан II чиряк, фурункул, налив *К, СГС*.

Чобан *прізви*.

чобанжи *СМ-Г, чобанжы* *СМ-У, К* чабан, баранник, пастух; **чобанжи йүр-** чабанувати *У*, **чобанжы чобан бахай**, авузундан май ахай чабан доглядає овець, з рота в нього тече жир *Б*.

чобанжылых чабанування *К*; **чобанжылых эт-** чабанувати *К*.

чобанжых I вівчарик *К*.

чобанжых I прищ, прищик *К*.

чобанных *СМ, СЛ, М, СК, чобанных* *Б, К* чабанство, вівчарство; **чобанлых/чобанних** эт-бути пастухом, пастирем, чабанувати *Б / СЛ, К, М, СК*.

чобантит'ен(и) *бот.* якірці, кавунці, баранці *БК*.
 чобанчых I вівчарик *О*.
 чобанчых II прищ *О*.
 чожух дитина [*Г*], *СК*; *пор.* жо-
 жух.
 чоз- (чозар, чозай) тягти, протя-
 гати, витягати, розтягати, роз-
 в'язувати, розпускати, розплу-
 тувати, пороти, виводити (піс-
 ню) *СБ, Б, У*; узатхы чоз- натя-
 гати основу для ткання на вер-
 статі *Б*.
 чозгу основа тканини *О*.
 чоздур- *спон. О*.
 чоздурт- *спон. О*.
 чозул- бути розтягуваним, роз-
 плутуваним тощо *О*.
 чозулу розплутаний, розпущен-
 ний, розпоротий *О*.
 чозух розплутаний, розпущений,
 розпоротий *О*.
 чозуш- допомагати один одному
 розтягати *О*.
 чойун чавун *ВН, О, СЛ, К*.
 чойунка йоллары залізниця *СК*.
 чок багато, дуже [*М*]; *пор.* чох.
 чокла- опускатися на коліна *О*;
пор. чок-.
 чоклат- ставити на коліна *О*.
 чоклаттыр- *спон. О*.
 чоклаттырт- *спон. О*.
 чокурлу даш необтесаний ка-
 мінь *Г*; *пор.* чокюр.
 чокуч *СБ*, чокуш *П* молоток; чо-
 кушнуц буруну гострий кінець
 молотка *П*; *пор.* чакуч.
 чокуш- цокатися (чарками) *НБЕ*;
пор. чокўш-.
 чолапий лівша *К*.
 чолах лівша *СБ, СМ*; *пор.* Чулах.
 Чолах *прізв.*
 чолахлан- ставати лівшею *О*.
 чолахлых лівачтво *О*.
 чолмадым принаймні *СБ*; *пор.*
 чомадым.
 чолмасам принаймні *Г*; *пор.* чо-
 маса, чомасам.

чолом: чолом бер-, чолом эт- кла-
 нятися, вітати, бити чолом *О*.
 Чолпан йундуз *ВН*, Чолпан йыл-
 дыз *СЛ, К* Венера.
 Чолпан *прізв.*
 чолпу друшляк (із лози), шумівка
СБ, СМ, Б, Г, К.
 чолпулук кількість лози на друш-
 ляк *НМ*.
 чоль поле *П*; *див.* чоль.
 чом- (чомай) тонути, поринати,
 загрузати *СБ, СК*; баттым-чон-
 дум (=чомдум) балчых чине я
 загруз у багні *НБЕ*.
 чомадым наприклад *СГ*; *пор.* чол-
 мадым.
 чомара відлюдькуватий *СБЧ*.
 чомаса, чомасам принаймні, хоч,
 хоча, хоч би *Б, У, Г*; чомасам
 өзү харларым тапсам тепер мені
 хоча б своїх жінок знайти *К*; чо-
 масам гөзлерин йуммап атла-
 сан, биший олмаз навіть якби
 ти кинувся, не заплющивши
 очей, все одно нічого б не ви-
 йшло *СК*; *пор.* чолмасам.
 чомах I кий, дубина *Б*.
 чомах II чумак *СБ, Б*; Чомах йол
 Чумацький шлях *СБ*; *пор.* чу-
 мак.
 чомахла- бити києм *О*.
 чомача заноза (в ярмі) *СБ, СМ,*
Г, К; *див.* омузчомача.
 чомдур- потопити *СК*.
 чомуч полоник, черпак *ВН, СБ,*
О, К; *пор.* чомўч.
 чомучла- брати полоником, чер-
 пати *О, К*.
 чомучлат- *спон. О, К*.
 чонкурчобан *бот.* якірці, баранці,
 кавунці *Г*.
 чонтух обтятий, обрубаний, тупо-
 носий, куций, кургузий, куцо-
 хвостий *СБ, П, О, К, СГ*; чон-
 тух сопа короткий кий, кийок
П; чонтух хамчи нагайка *СГ*.
 Чонтух *прізв.*

чонтухла- обтинати, робити куцим *О, К*.
 чонтухлан- робитися куцим *О, К*.
 чонтухлат- спон. *О, К*.
 чонтухлатгыр- спон. *О, К*.
 чонтухлатгырт- спон. *О, К*.
 чохла лисий, голий, пустельний *Б, К*; чохла баш лисоголовий *СБ, Б*; чохла йер голе місце *К*; пор. чуплах, чыплах.
 чора наймит, холоп *О, К*; пор. чырах.
 чоралан- лятися, сваритися, грубо й гучно розмовляти *О, Б, Г*.
 чорап в'язані вовняні шкарпетки, панчохи *О, СЛ, СГ*.
 чорах криниця *П*; пор. чохрах.
 чорлан- сваритися, лятися, гніватися, злитися *П, Б, У*.
 Чорнамор *прізви*.
 чорт вид мітки на вусі вівці *У, К*; див. шан.
 чортан шука *СМ*.
 Чотай *прізви*.
 Чотий *прізви*.
 чофут єврей [*Кб.*]; пор. жыфут, чуфут.
 чох (чоғу) багато *ВН, СБ, СМ-СК*; сен чоғун алдың, мен азын алдың ти взяв багато з того, я взяв мало *СМ*; чох арасы т'ечти минув великий проміжок часу *Г*; мендэн чох буйүк эди о адам та людина була набагато старшою за мене *СЛ*; чох бейүк шенлик превелика веселість [*Кб.*]; чох заман довго, у багатьох випадках *СМ*; чох йаша будь здоров *СМ*, будь ласка, нема защо *ВН*, спасибі *У, Г*; чох торуну бар у нього багато онуків *ВН*; чох хасевет великі переживання, велике горе [*Г*]; чох эйи иди було дуже добре [*Г*]; бир чох хоранда багато родин, сімей *У*; пек чох дуже багато *СЛ*; йүздэн чох більше ста *СГ*; хоранда чох боса якщо родина

велика *СМ*; чоха дөгүль не надовго *Г*; чоха чапан аздан да хутулуй хто прагне багато, втрачає й мале *СГ*; оон өкеси чоха да бармай його гнів далеко не заходить *СМ*; олардан чоху мында халды багато з них залишилися тут *К*; чох(у)су багато з них, багато з цього, більшість з них, здебільшого *СМ, У, К, М, СК*; комсомолецлер эди чохусу більшість із них були комсомольцями *К*; пор. чок, чохтан.

чоха сукно *О*; пор. чува *І*.

Чохбашлы *прізви*.

чохла- збільшувати, примножувати, додавати *О, К*.

чохлаң- більшати, примножуватися *О, К*.

чохлат- спон. *О, К*.

чохлатгыр- спон. *О, К*.

чохлах багато, велика кількість *СМ, К*.

чохма́р кий, кийок *СБ*; дэли чохма́р жыйай дурень (замість господарства) збирає кийки *СБА*. чохрах (ғы) криниця, джерело *СБ, У-СЛ, СГ-СК*; чохрах башна до криниці *Г*; чөр чохрах сухий колодязь *СБ*.

Чохрах тарам *назва балки Г*.

чохсан- *О, чохсун- К* скупитися для себе, обмежувати себе, відмовляти собі.

чоxtан віддавна *К, СК*; чоxtандан халма т'аат дуже древня книга *К*; чоxtан бери давно, здавна *СЛ*; сеэн бильгенин мен чоxtан унуттум те, що ти визнав, я давно забув *СГ*; чоxtан д'ельдин ми сен бында? чи давно ти сюди приїхав? *М*; чоxtан чох дуже довго, дуже давно *СМ, У, СЛ-СГ, СК*; бек чоxtан дуже давно *У*; пек чоxtан вар эди Ной Ной жив дуже давно *Г*; див. чох.

чохтанғы *У*, чохтанд'и *СМ, БТ*, *У* давній, стародавній; чохтанд'и тұрқұ давня пісня *У*.
 чохтандат'и давній *НМ*.
 чохтант'и давній, древній, старовинний *К, СГ*; чохтант'и замандан від давніх часів *СМ*; чохтант'и ший давня річ *М*.
 чохча багатенько, багацько *О, Б, СЛ-СГ*.
 чохчалан- побільшуватися, зростати *Г, СК*.
 Чочарай *прізви*.
 чочха свиня *СБ, П, Б, Г, СЛ, СГ*; чочха бала порося *СГС*; чочха бах- доглядати, розводити свиней *Г*; чочха сажасы свинячий саж *СГ*; чочха хазан чавун варити свиням *Г*.
 Чочха тарама Свиняча балка *П*.
 чочхажы свинар, свинопас *О*.
 чочхалых свинство *О*.
 чош добрий настроій, піднесення, натхнення *К*; туварчин чошу тувар т'ельд'ен/т'етирд'ен сора чыхар эт'ен настроій у чередника з'являється після того, як прижене худобу *К*; елимин тэлиндэн чошум чыхты ударивши рукою по струнах, я відчув натхнення, піднесення *Б*.
 чош- (чошай) виявляти бажання, завзяття, натхнення, зацікавленість, захоплюватися, надихатися, хвилюватися, відчувати натхнення, захоплення *СБ, СМ, Б, К, СК*; чошса — дэниз болий, чошмаса — донуз болий якщо буде настроій — стане морем, якщо настрою не буде — стане свинею *СБА*; *пор.* жош-.
 чоштур- зворушувати, викликати натхнення, завзяття, запал *О, СЛ, К*.
 чошхун добрий настроій, піднесення, натхнення, завзяття, взято, азартно, запально *ВН, Б-СЛ*; чошхун чал-грати натхнен-

но, запально, з настроєм *Г, СЛ*; чошхуна щоб його розважити, для його розваги *Б, ВН*; назлы йарем чошхуна на утіху милій, милому *У*.
 чоб *див.* чоп *П*.
 чобре мерва — відходи від плавлення воску *Г*.
 чок- присідати, осідати, ущухати *Б, Г, К, СК*; зменшуватися на зріст *К*; йер чоксе, т'ерек башламаа сачмаа як земля просяде, треба починати сіяти *К*; д'ельди чоктұ боран д'ибик, хыш д'ибик він напав, як буран, як люта зима [*СК*]; тиз чок- ставати на коліна *Г*; йере тиз чок- ставати навколішки *Г*; тиз чокти олан падшаға хлопець став навколішки перед царем *Г*.
 чоктұр- ставити на коліна; звалювати *О, [Г], СЛ*; дэве чоктұр- змушувати верблюда ставати на коліна *СК*.
 чоктұрт- слон. *О*.
 чокқук який опустився, присів на коліна *О*, зменшився на зріст *К*.
 чокқур таш необтесаний камінь *СБ*; *пор.* чокурлу.
 чокқурлұ таш необтесаний камінь *Г*.
 чокқұш- цокатися (чарками) *СБФ*; *пор.* чокуш-.
 чоль степ; поле, галявина в лісі, полонина в горах; чоль ишлери польові роботи *К*; сечильмез дағлерин чольлери не розглядіти гірських полонин [*СК*].
 чольлұк (-гү) степ, безлюдне місце *О, СЛ, К, СК*.
 чольмек горщик, глечик *ВН, СБ, СМ, Б*.
 чольмек-чанах посуд *О*.
 чольмекчи гончар *СМ, Б*.
 чольмекчилик гончарство *О*.
 чольсахызы *бот.* козелець, скорзона *БК*.
 чольторғай жайворонок *БК*.

чөм- заривати, закопувати *СГС*; ханны урбашкайы о чөмдү йер чине скривавлену сорочку він закопав у землю *СГС*.

чөмүч ополоник, черпак *СБ, Б, У*; *пор.* чомуч.

чөп I бур'ян, відходи (зокрема, соломи), сміття, скалка, скіпка, смітинка; **көздэн чөп чыгар-** ви́мати смітинку з очей *Б*.

чөп II (чөби, чөбү) кишенья *ВН, СБ*; чөби бош кишені в нього порожні *СБ*; чөбү чиндэн з його кишені *ВН*; *пор.* жбп.

чөплү засмічений *НБЕ*.

чөплүк сміття, смітник *СМ-У, К, СГС*; чөплүк йапу саманний паркан *СМ*.

чөплүклен- засмічуватися *СМ*.

чөплүклү зі сміттям *СГС*.

чөпрек пелюшка *СБ*.

чөр 1. сліпий. 2. висохлий, без води *СБ, СЛ*; чөр хуйу [*СБ*], *СЛ*, чөр чохлах сухий колодязь, висохла криниця *СБ*; *пор.* т'өр.

чөрөк прісний хлібець *Б*; *див.* ахчачөрөк.

Чөрөкчи *прізв.*

чөрлан- сліпнути *СК*.

чөрт вид мітки на вусі вівці *МГ*; *див.* шан.

чубар строкатий, перістий, рябий, конопатий, чубарий; рудий *БТ*; *іхт.* окунь *СБ, СМ-Г, К, СК*; чубар ат чубарий кінь *К*; чубар байтал ряба кобила *СМ*; чубар бахла строката квасоля *Г*; чубар тухум строкатий вид, сорт *У*; чубар харпуз рябий кавун *СМ*; чубар чочха ряба, латата свиня *СГ*, *пор.* чупар.

Чубар *прізв.*

чубаркарға сорока *НМ*.

чубарла- робити рябим, строка-тим *О, К*.

чубарлат- *спон.* *О, К*.

чубарлаттыр- *спон.* *О*.

чубарлаттырт- *спон.* *О*.

чубарлы строкатий *О, К*.

Чубаров *прізв.* *СГ*.

чубархарға сорока *К*.

чубужух паличка *СЛ*.

чубур- бігти юрбою *О*.

чубурум низка *О*.

чубуруш- бігти юрбою *О*.

чубух (-ғу) пагін, гілка, прут, лозина, хлудина, жердина, кий, кийок, цибух люльки *ВН, СБ, Б-Г, К*; люлька *СК*; чубух урбити киями *Б*; чубух урулду був побитий кийками *ВН*; Чубух афтасы Вербний тиждень *СГ*.

чубухла- побити прутом, кийком, києм *О, К*.

чубухлан- бути побитим лозиною, кийком, києм *О, К*.

чубухлат- *спон.* *О, К*.

чубухлаттыр- *спон.* *О, К*.

чубухлу смугастий *О*.

чубучух (-ғу) люлечка [*СК*].

чува I сукно, суконна свита [*Г, К*], *СГ, М*; чува урбасы свитка із сукна *М*; диреклерин тибине дэ чува (манела) хоймушлар ки еклицейи йыхсыннар, дэй під стовпи підклали сукно (свічки [*К*]), щоб підпалити церкву [*Г*]; *пор.* чоха.

чува II: чува т'ибик ахты вода побігла потоком *СЛ*; *пор.* жува.

чувал чувал, мішок; чувал йип зав'язка, поворозка *СБ*; бир чувал бütүнчүк, байлянмаған цілий чувал, незав'язаний *ВН*; дәлик чувал дірвявий чувал *П*; ахылыннан чувала т'ир із твоім розумом залазъ у мішок *СГ*; төклен чувал долмаз розсипаного чувала не наповнити *СГ*.

чувама: чувама курк дублена шуба, кожух, дублянка *СК*.

чувурул- розмтовуватися *О*.

Чукурна *прізв.*

чул попона, ганчір'я, лахміття *СБ, СМ, Г, СГ, СК*; онуча, обмотка *О*; латка *К*; чул йип дра-

ки, стьожки *ВН, К*; чул лафет-говорити дурниці *СБ*.
Чулах *прізви. СБ*; *пор. чолах*.
чулғов онуча *П, СМ*; чулғов сарнамотувати онучі *П, СМ*.
чуллан- обтріпатися, подертися, бути замотаним у ганчір'я *О, К*; сычан архажығы чулланған спинка у миші подралася *К*.
чуллат- обтріпати *О*.
чуллу з ганчірками, одягнений у лахміття *У-К*; чуллу йупка сыртна на ній подране плаття *Г*; чуллу тазы задріпаний хорт *У*.
Чуллу Вараник *прізви.*
чуллу-муллу задріпаний *У*.
чулма *бот. терен ВН, СМ*; алича *О*; слива *СБ*; кӱген чулма терен *СБ*; тӱгерек чулма кругла слива *СБ*.
чуламлы сливовий *НБЕ*.
чулмалых зарості терну *СМ*, аличі *О*.
чулух бовтень, бовток, бовтун, бовтюк, бовтяк *ВН, СБ, СМ, Б, Г, К*.
чулухлан- протухнути — про яйце *К*.
чул-чубур лахміття, ганчір'я, дрантя *НБЕ*.
чул-чуруп лахміття, дрантя *О*.
чумақ чумақ *Б*; *пор. чомах П*.
чуман луки *СК*; *пор. чимен, чыман*.
чумбалаш- перекидатися через голову *ВН*.
чумур кліщ *НБЕ*; чумур тарзы йабуштуң учепився ти, як кліщ *НБЕ*.
чумурча *бот. чебрець Г, К*; *пор. чымырча*.
чумух *penis СБ*.
Чунах *прізви.*
чупар рябий *Г*; *пор. чубар*.
чушлажых голенький *К*.
чуплах голий, без одягу, непокритий, лисий *ВН, СБ, Б-СГ*; чуплах йӱр- ходити голим *У*;

чуплах эт- роздягти догола *О*; *пор. чоплах, чыплах*.
чуплахбаш лисий, голомозий *СБ, Г, К*.
чушлахла- оголяти, роздягати *О, К*.
чушлахлан- оголятися, роздягатися догола, облісити *НБЕ, О, К*.
чушлахлат- *спон. О, К*.
чушлахлаттыр- *спон. О, К*.
чушлахлых відсутність одягу, нагота, голизна *СМ, Б, К, СК*.
чуплачых голенький *О*.
чуп-чуплах зовсім голий *К*.
чуп-чуплахжых голісінький *К*.
чураййахка скрізь навколо *НБЕ*; *див. йах, чевре*.
чурлах-чуплах зовсім голий *О*.
чурман- заплутуватися — про нитку *ВН*.
чурпу хмиз *О, К*; *пор. чирпи, чырпы*.
чурпулух сухий чагарник *О*.
чур-чуплах зовсім голий *СМ, К*.
чуфут єврей; чуфут битленсе, эст'и тэфтэрлерни ахтарлай єврей, завошивівши, гортає старі зошити *СМ*; чуфта євреєві *ВН*; *пор. жьфут, чофут*.
чуфутчас *К*, чуфутчасына *О* поєврейськи.
чухланч безмежно *НКД*; хсайахлы севиный чухланч жінка рада безмежно *НКД*.
чухур яма, западина, заглибина; могила *СГС*; чухур хаз- копати яму *СБ, П*; хазма чухур кишиге — ӱзӱң учас не копай яму іншому — сам упадеш *СБФ*.
чухурла- робити яму *О, К*.
чухурлан- западати, провалюватися, ввалюватися *О, К*.
чухурлат- рити, копати *О, К*.
чухурлаттыр- *спон. О, К*.
чухурлу поритий, у ямах *О, К*.
чухурлух місце, де багато ям, зрите ямами *О, К*.
чухчи-/чухчу- копати, рити, колупати *СБ*; чухчу / чухчи бираз

топрахны копни землю *СБ*;
пор. чўхчў-.
чухчула- колупати *О*.
чучул чубок, чубчик *О*.
чучул- роздыгатися *О*.
чучулан- підняти, настовбурчи-
 ти чубок *О*.
чучух penis *К*.
чў для, задля, за, ради *ВН-У, К, М*; мен эвлендим айырылмах чў
 дўль я одружився не для то-
 го, щоб розлучатися *К*; бунун
 чў за це *ВН*: не чў / ни чў чо-
 му, для чого, навіщо *СМ, СЛ, СГ, СК / СБ*; не чў былайсы?
 чому ти такий? *СМ*; он чў то-
 му *П, У, М*; онун чў за нього,
 за те *Б, У*; оон чў айтый да ону
 тому він так і каже *Б*; *пор. ўчў, ўчўн, чўн*.
чўй лозина, кілок, клин, стри-
 жень, чока, притика *СБ, О, Б*.
чўйлў підпертий клином, чокою,
 притикою *О*.
чўкўндўр буряк *ВН*.
чўлькў панчоха *СГС*.
чўн *псляйм*. для, через, за, про
ВН, СМ, Б, Г-СГ, СК; аңнама-
 ғаны чўн через його нерозумін-
 ня *Б*; гўзельлиги чўн за її кра-
 су *СК*; мем чўн про мене *Г*;
 őзўм чўн за мене самого *СГ*; чы-
 харий альд'и падшаан верген
 т'иатыны буну соймах чўн ви-
 ймає той лист, що його дав цар,
 про те, щоб її зарізали *СГ*; не
 чўн чому, для чого, нащо *ВН, Г-К*;
 он чўн / оон чўн тому *СМ, СЛ / СК*;
пор. ичин, ичўн, ўчў, ўчўн, чин П.
чўндэн *вих. в. сл. ім. ч з середи-*
ни нього П; не тапты ўй чўндэн
 що він удома знайшов *П*.
чўне *дав. в. сл. ім. ч в середину*
нього СМ; кўй чўне у селі *СМ*.
чўнки [*Г, М*], **чўнкў** [*Г*] оскільки;
чўнкў мендэн пхадар зарыныз

вар — нўчўн бўгўнеже айтмай-
 сыз маа буну? оскільки вам від
 мене така велика шкода, чому
 донині ви мені про це не каза-
 ли? *Г*.
чўнкўм чому, оскільки *У, Г, СЛ*;
чўнкўм сен олдун гўзель оскі-
 льки ти стала такою гарною *Г*.
чўнт'и *Г*, **чўнт'им** *СК* оскільки.
чўп-чўрўк зовсім гнилий *О, К*.
чўр- гнити, псуватися *ВН, СБФ, Б, У, К*; **чўрген** сув протухла во-
 да *ВН*; **чўрсўн** халсын хай згниє
Б, У; *пор. чўрў-*.
чўрек хліб *СК*.
чўрў- гнити, розкладатися, пріти,
 трухнявіти *СМ-СК*; *пор. чўр-*.
чўрўк гнилий, прілий, трухня-
 вий, зіпсований *СБ, НМ, Б, НКД, СГС, М*; *див. чўп-чўрўк*.
чўрўклўк гнилість, трухнявість,
 гнилизна, звалище *О*.
чўрўт- гноїти, псувати *П, О, К*.
чўрўш збірчастий *ВН*; **чўрўш**
 жьй- зіборовати *ВН*; *див. бў-*
рўш-чўрўш.
чўфт пара *К*; байтал чўфтў саву-
 руй кобила хвицає двома нога-
 ми *К*; *пор. жифт, чивт, чивтэ, чифт, чифтэ, чўфтэ*.
чўфтле- брати парами, пускати
 парами, парувати *К*.
чўфтлен- братися парами, руха-
 тися парами, паруватися *К*.
чўфтлендир- *спон. К*.
чўфтлендирт- *спон. К*.
чўфтлеш- *сл.-вз. К*.
чўфтлештир- *спон. К*.
чўфтлештирт- *спон. К*.
чўфтлўк парність *К*.
чўфтсўз безпарний, непарний *К*.
чўфтэ савур- хвицати двома но-
 гами *У*; *пор. жифт, чивт, чивтэ, чифт, чифтэ, чўфт*.
чўхчў- копати, рити (не лопатою),
 колупати *СБ, К*; *пор. чухчу-, чухчи-*.
чўхчўле- порити, поколупати *К*.

чхар- виносити, виймати, знімати *СМ, П, СГ, СК*; чхарды картозуну він зняв свого картуза *СК*; урба чхар- знімати сорочку, сукню *Г*, харға харғаньын гөзүнү чхармаз ворона вороні око не виклюе *СГ*.

чхары зовні, назовні, надвір, зовнішній *НМ, О, У-К, М*; чхары т'ет- виходити назовні *У*; чхарыйа назовні *К*; *пор. чыхары*.

чхарыдат и зовнішній *К*.
чхур яма *СЛ*.

чыбын муха *СБФ*; *пор. чибин*.

чыбыр- збрідитися *К*.

чыбырка відро, цеберка *НБС, СБФ*; *пор. себерка, сиберка, цеберка, чеберка*.

чывылда- цебетати, цвірінкати, цвірінчати *О, К*.

чывылдат- *спон. О, К*.

чывылдаш- цвірінкати, цебетати разом *О, К*.

чывылдаштыр- *спон. О, К*.

чыгар- виводити, виносити, витягати, роздгати *ВН-П, Б*; чыгар халач винось калач *СБЧ*; бабам мени чыгарды үйдән батько випровадив мене з дому — щоб жив окремо *П*; *пор. чыхар*.

чыгарын- роздгатися *ВН, СБ*.

чыгрый *див. чыгыр*.

чыгрыш- вигукувати разом *Б*.

чыгыв налив, болячка, висип *О*;
чыгыв чыхты нарвало, вискочила болячка *О*.

чыгымсыз невезучий, непутящий, недоладний *СБ*; **чыгымсызның** арабасы да авай, сыйырын да йылан савай у невезучого і віз ламається, і корів гадюка доіть *СБЧ*.

чыгыр- (чыгрый) кликати, гукаати *У, К, М, СК*; *пор. чаар, чар, чагыр-, чыхыр-*.

чыгырт- доручати покликати, заспівувати *Б, К, СК*; **чыгыртым**

бўльбўль т'ибик я заспіваю соловейком *Б*.

чыгыртмах *бот.* кропива *Б*; *пор. гыжыртхан, ғыжыртма, ғыжыртхан*.

чыгыртыр- *спон. Б*.

чыгырыл- бути названим *М*.

чыгырых прядка *ВН*.

чыгыш вихід, поява, виїзд, схід (сонця) *О*.

чыгыш- виходити назустріч один одному *О*.

чыда- терпіти, витримувати *СБФ*.

чыдав терпіння, витримка *СБФ*.

чыдат- змусити терпіти *СБФ*.

чыз- (чызай) креслити, проводити риску, лінію *ВН, СМ, Б, ПГ, СЛ, К*.

чызгала- креслити, розкреслювати *СМ*.

чыздан боязкий, боягуз, лякливий *СБФ*.

Чыздан *прізви.*

чыздыр- дати креслити *О, К*.

чыздырт- *спон. О, К*.

чызлавух налив, чиряк, фурункул *О*.

чызма чоботи; чызма башы голівка чобота *НМ*; *пор. чизма*.

чызмажы швець *СБ, СМ, К*.

чызмажылых шевство *О, К*.

чызмачых чобіток *СБ*.

чызыл- креслитися, окреслитися, бути розкресленим, сформуваватися *СМ, СЛ, К*; **чызылған** йер окреслене місце *СЛ*; хоранда чызылған энди родина вже сформувалася *СМ*.

чызылт- *спон. О, К*.

чызылы накреслений, прокреслений, підкреслений *О, К*.

чызымсыз неокреслений *ПГ*.

чызых (-зыгы, -згы) 1. лінія, риска, межа. 2. план, подвір'я, садиба, обійстя, город *СМ, БТ, СЛ, К*; **чызых** арасна між лініями *СМ*; **чызых** хапусу ворота

К; чызых хой- проводитьи межу *СМ*; чызыхче на городі *НКД*.
 чызыхла- розкреслювати *О, К*.
 чызыхлан- розкреслюватися *О, К*.
 чызыхлы 1. розкреслений *О, К*.
 2. з городом, садибою *К*.
 чый- ухилятися, зневажати (проханья) *СЛ*; алла разы осун сөзүмдән чыйамадығына спасибі, що ти не зміг знехтувати моїми словами *СЛ*.
 чыйыр стежка (протоптана худобою) *СМ, К*.
 чык- виходити [*М, Кб.*].
 Чыкы *прізви.* згорток, вузол *О*.
 чыкылда- цокати *О, К*.
 чыкылдав цокання *О, К*.
 чыкылдат- *спон.* *О, К*.
 чыкылдаттыр- *спон.* *О, К*.
 чыкылдаттырт- *спон.* *О, К*.
 чыкырда- скрипіти, скреготати, хрустіти *О, К*.
 чыкырдат- *спон.* *О, К*.
 чыкырдаттыр- *спон.* *О, К*.
 чыкыр-чыкыр *насл.* хрусту, скреготу *О, К*.
 чыл куріпка *СБ, СМ*; стрепет *О*; *пор.* чил, чиль.
 чылан- розмокати, мокнути *СБ*; авузуна бахла чыланмай у нюго в роті квасолина не розмогне *СБА, СБЧ*.
 чылпыр шітка ззаду над копитом у коня *П*.
 чылпых загноений (про око) *О*.
 чылпыхлан- гноїтися *О*.
 чылпыхлат- дати гноїтися *О*.
 чылых бовтун, бовтюк, бовтяк *СГ пор.* чулух.
 чыман луки *СК*; *пор.* чимен, чуман.
 чымбар чинбар *К*.
 чымна гній на оці *К*.
 чым-чырт зовсім тихо, тихесенько *К*, цілковита тиша *СБФ*.
 чымырча *бот.* чебрець *СЛ*; *пор.* чумурча.
 чын частівка, частушка *ВН, Г-СК*.

чынла- співати частівки *ВН*.
 чынна- *Г-СК, чыңла- СБ, СМ, чыңна- Б, У* дзвеніти, бриніти в вусі; чыннасын/чыңнасын хулахлары хай йому дзвенить у вухах *Г-СК/У*; *пор.* жыңла-
 чыңыл дзвоник *П*.
 чышлах голий *ВН, СБ, [К]*; *пор.* чоплах, чушлах.
 чышлахлых (-ғы) голизна [*Г*].
 чыпчых дрібно пташка *Б*.
 чыпыр-чыпыр *насл.* потоку, ручая *Г*; чыпыр-чыпыр кбэйашлар ахай дзвардан зі стіни слъози ллються потоками *Г*.
 чырай обличчя, колір, вираз обличчя *СБ, СМ-СК*; чырай солдур- погубити *СБ, У*; гўль чырай рум'яне, усміхнене обличчя *Б, Г*; собаан чырайы заслінка *СМ, СЛ*; ўчт'ийев собаан чырайы осун приймак мусить стати заслоною до печі *СЛ*; *пор.* чер(и)йе, чебре, чирайсыз.
 чырайлан- набути привабливості, стати гарним на обличчя *О, К*.
 чырайландыр- надавати обличчю гарного вигляду *О, К*.
 чырайлы з гарним лицем *О, К*.
 чырайсыз безбарвне, бліде, негарне обличчя *О, К*.
 чырах (-ғы) 1. свічка, каганець, світильник *НБС, СМ, Б, СЛ, К*.
 2. слуга, товариш *Г-[К]*, *СК*; *пор.* чора.
 чырахла- висітити карту *СГ*; ускочити в халепу *Г*.
 чырахлых свічник *О, К*.
 чыркылда- цвірінкати, цвірінчати *О, К*.
 чыркылдат- *спон.* *О, К*.
 чыркылдаш- *сп.* *О, К*.
 чырлама чебурек *ВН, СБ, СМ, БТ, У, К, СГ*.
 Чырмамажы *прізви.*
 чырмавух *бот.* повитиця, березка *СБ-У*; *пор.* сармашых, хыр-мавух, чармавух, шармашых.

чырп- зачепити, заціпати *О*.
 чырпмалы зачеплений *О*.
 чырпы хмиз; *пор.* чирпи, чурпу.
 чырпылых сухий чагарник, сушняк *СБФ*.
 чырт-чырт *насл.* тріску *О, К*.
 чыртылда- тріщати, скрекотати, клацати *О, К*.
 чыр-чуплах зовсім голий *СБФ*.
 чырчыр чебурек *ВН, СБ, Г, К-М*; вергун *НКД*; чырчыр хавур-смажити чебуреки *Г*.
 чыр-чыр *насл.* голосу цвіркуна *О, К*.
 чырчырна коник, цвіркун *СМ, Б, К, СГС*; *пор.* сычырна, цыр-цырна, чычырна.
 чырылда- цвірінькати, цвірінчати, щebetати *О*.
 чырылдавух який цвірінькає *О*.
 чырылдат- *спон.* *О, К*.
 чырылдаттыр- *спон.* *О, К*.
 чырылдаш- *сп.* *О, К*.
 чырым короткий сон *О, К*; бир чырым ал- подріматі *К*.
 чырымла- *О*, чырымна- *К* подріматі.
 чыт паркан *О*; *пор.* чек *I, чет*.
 чыта- загорджувати *О*.
 чыта- вичікувати, чатувати *О*.
 чытат- *спон.* *О*.
 чытаттыр- *спон.* *О*.
 чытырда- хрустіти, тріщати, скреготіти *О, К*.
 чытырдавух тріскотливий, хрускотливий *О, К*.
 чытырдат- *спон.* *О, К*.
 чытырдаш- *сп.* *О, К*.
 чытырдаштыр- *спон.* *О, К*.
 чытырлы з тріском, хрускотливий *О*.
 чытыр-пытыр *насл.* легкога тупоту *О, К*.
 чытыр-чытыр *насл.* хрусту, тріску *СБФ, О, К*.
 чых роса *НБЕ, О, К, СГС*; йер сўтне тўштў бир чых на землю впала роса *СГС*.

чых- (чыгай *ВН-П*, чыхай *СМ-СК*) виходити, вилазити, вирина-ти, выпада-ти, вибувати, сходити (про посіяне), вилупля-ти-ся, виявля-ти-ся; тавдан чыгай бир атлы із лісу виїздить верш-ник *СБФ*; чыгып т'еттилер башымдан повипадали в мене з голови *ВН*; чыхтым мен квар-тираға я вийшов на квартиру *П*; баштан тўшўнўйлер — пек гў-зель т'елин, о да чыхай пўсўр спершу думали — гарна невіст-ка, а потім виявилася поганою *К*; чығас андан закінчиш оце *СБ*; заре башлай чыгып ѓсме-йе зерно починає сходити *П*; т'им вахтлы — она чыхсын хто щасливий — хай випаде йому *У*; пармах чыхты палець вивих-нувся *СМ*; кўкклере чыхты воз-нісся на небо *Г*; йолдан чых-збиватися з дороги *СБ*; су тў-бўндэн чых-виринати *Б*; хожа-ға чых-виходити замїж *ВН*; эль чыхкан рука вивихнулася *Г*.
 чыхар-виводити, витягати, виган-яти, знімати (одяг, взуття) *СМ-СК*; тахым четин чыхарма т'е-рек усе треба виконати до кін-ця *СМ*; колхоздан чыхар-ви-ключати з колгоспу *Б*; бала чы-хар-виводити дїтей — пташенят *СМ*; хол чыхар-вивихнути ру-ку *СМ*; чыхар сыртындан т'и-йимини знімай із себе одяг *СЛ*; кўльмеини чыхарды він зняв свою сорочку *СЛ*; папуч чыхар-роззуватися, знімати черевики *СМ, Б*; чарых чыхар-знімати постолы *У*; *пор.* чығар-
 чыхарда зовні, надворі *НБЕ, Г*, *К, СГ*; дувар чыхардасы зов-нішня стїна *НБЕ*; *див.* чыхары.
 чыхардаки зовнішній *Г*; *див.* чыхары.
 чыхардан іззовні *СБФ, О, К*; *див.* чыхары.

чыхардат'и зовнішній *ВН*; *див.* чыхары.
 чыхарный *див.* чыхарын-
 чыхарт- *спон.* *О, Г, К.*
 чыхартган зовні, іззовні *О, К*; *див.* чыхары.
 чыхартгыр- *спон.* *О, К.*
 чыхары зовні, назовні, надворі, надвір; чыхары бар- сходить надвір *Б*; дэніздэн чыхары булунду опинився на березі — зовні моря [*Г*]; чыхары йандан з зовнішнього боку *СЛ*; чыхары йанна назовні *СЛ*; чыхары йаньндан із зовнішнього боку [*Г*]; чыхары ййбер- випустити надвір *У*; чыхары хал- лишатися надворі *Г*; халдым чыхары бир бала билен я лишилася на вулиці з дитиною *ВН*; чыхары чых- виходити назовні *СМ, Г*; чыхарыйа назовні *К*; чыхарыда надворі [*Г*], *К, СГ*; чыхарыдан іззовні *СБФ, О, К*; *пор.* чхары.
 чыхарыл- (-рлый) бути витягнутим, виведеним, винесеним, зніматися *СМ, К*; папуч чыхар(ы)- лый черевики знімаються *СМ.*

чыхарылт- *спон.* *О, К.*
 чыхарын- (-рный) роздыгатися *СМ, Б, У.*
 чыхарындыр- роздыгати, допомагати роздыгатися *БТ.*
 чыхарынт- *спон.* *О.*
 чыхарыш- виймати один в одного *О, К.*
 чыхлан- покриватися рососою, промокати від роси *О, К.*
 чыхлат- замочити рососою *О, К.*
 чыхлы росяний *О, К.*
 чыхчых росинка *О, К.*
 чыхчыхбалабан равлик, слимак *СГС.*
 чыхыв вихід, схід *О.*
 чыхыжы який виходить *О.*
 чыхыл- *узг.-ос.* виходити [*М*].
 чыхым витрати, видатки *О.*
 чыхых вивих, вивихнутий, звихнутий *СМ, К, СГС*; холуц чыхых рука в тебе вивихнута *СМ.*
 чыхыхлых вивих, вивихнутість *К.*
 чыхыш вихід, поява, вилазка *О.*
 чыхышла- карати, мститися, провчати, кривдити *Б.*
 чычырна цвіркун, коник *О, Г, К*; *пор.* сычырна, цырцырна, чырчырна.

Ш

шаад свідок *СЛ, К, СК*; йаланжи йалан айтый, шаады да йалан айтгырый брехун бреше, а його свідок підбріхуе *СЛ*; шаад олбути за свідка *СЛ*; *пор.* шаат, шағат, шағит.
 шаадэтлик *на письмі* саадэтлик свідчення [*Г*]; саадэтлик әйле- свідчити, засвідчувати [*Г*].
 шаар поет *Г, СЛ, СК.*
 шаат (шааты; // шаады *СЛ, К, СК*) свідок; йаланжынын шаады/шааты йанна у брехуна свідок завжди поряд *СК/СГ*; *пор.* шаад, шағат, шағит.
 шаатлых свідчення, свідочтво,

становище свідка; шаатлых әт- свідчити, засвідчувати, виступати свідком *П, М, [Кб.]*; *пор.* шеатлых.
 Шабан *прізви.* нахлібник, дармоїд *О.*
 шабат субота *СБФ.*
 Шаблатов *прізви.*
 шаған сокіл [*Г*]; йаврум шаған учурмушум уйадан я випустив соколеня з гнізда [*Г*].
 шағат свідок *Б-К*; *пор.* шаад, шаат, шағит.
 шағатлых свідчення, становище свідка *О*; шағатлых әт- свідчити *О.*

шағит свідок *СБЧ*; *пор.* шаад, шаат, шағат.

шаз ол- стати винятком *[К]*.

шай 1. так, таким чином *ВН*. 2. добре, гаразд *О*.

шайли порядний *О*; шайли көпек *ірон.* порядний пес *К*.

шайтан сатана, диявол, чорт, нечиста сила *СБ, П-Г, К*; шайтан хайыш шкіра навколо нігтя, занігтиця *СБ, Г, СГ*; шайтан алсын аны чорт його забери *НБЕ*; шайтан бильсин чортзна *П*; шайтан бильсин аны чорт його знає *СБ*; шайтан билий чортзна *У*; шайтаннар мағана тапайляр она нечисті йому заважають *Б*; шайтанлар т'есин ахыңдан нехай чорти володіють тобою — іди ти під три чорти *НБЕ*; энди эпчиимиз шайтанын йолуна йүрүйүк тепер ми всі ходимо шляхами сатани *Г*; *пор.* шейтан.

Шайтанайах *прізви.*

шайыр *насл.* раптової дії, бурхливого потоку *СК*; бу дўньада шайыр зарлых чекейик на цьому світі ми страждаємо від потоку лих *СК*; *пор.* чайыр.

Шаґакір *прізви.*

шакырда- цокотіти, клацати, тріщати, скреготіти, ляскати *О, К*; хорхумдан тишлерим шакырдай у мене від страху зуби ляскають *К*.

шакырдавух тріскачка *О, К*.

шакырдат- *спон.* *О, К*.

шакырдатгыр- *спон.* *О, К*.

шакырды брязкання, бряжчаня, дзвін *О, К*.

шакыр-шукур *насл.* клацання, ляскання, скрекотіння *О, К*.

шал шаль *СБ, К*; топ шал вид шалі *К*; *пор.* шале, шалий.

шалвар штани; аман атты тўштў шалварчез він зразу ускочив у штани *Г*.

шалварчых (-ғы) штанці *СБ*.

Шалдырван *прізви.* фонтан *О*.

шале шаль, тепла хустка *Г, СЛ*; *пор.* шал, шалий.

шалий шаль *У*; шало шалий вид шалі *У*; *пор.* шал, шале.

шалла- заручати, сватати, мітити *СБ*; *пор.* шанла-, шанна-

шаллан- заручатися, свататися *СБ, П*.

шаллар *мн.* знаки *СБ, [СМ]*; *див.* шан.

шаллы заручений *СБ*; *див.* шан. шало *див.* шалий.

шалтыр- (шалтрый) тремтіти, хитатися *К*.

шалтыра- деренчати, бряжчати *О*.

шалтыравух який бряжчить, деренчить *О*.

шалтырат- *спон.* *О*.

Шам Дамаск *СЛ*.

шамама сорт дрібної запашної дині; ханька *НМ, О, Б, Г, СК*; *пор.* шимане.

шамар ляпас *СБ, Б, Г-СГ*; бир шамар харыйа як дасть ляпаса жінці *Г*; шамар аша- дігати ляпаса *СГ*; шамар ур-*К, СГ*, шамар чек-*СЛ* дати ляпаса.

шамарла- бити долонею, давати ляпаса *СБ, О, СЛ, К*.

шамарлан- дігати ляпаса *О, К*.

шамарлат- надавати ляпасів *О, К*.

шамарлатгыр- *спон.* *О, К*.

шамалаш- давати ляпаси один одному *О, К*.

шамарлаштыр- *спон.* *О, К*.

шамата шум, галас, гвалт, скандал, сварка *СБ, О, Б, [Г], К*.

шаматажы крикун, галасун, скандалист, сварлива людина *О, К*.

шаматала- знімати шум, галас, гвалт *О, К*.

шаматалат- *спон.* *О, К*.

шаматалы шумний, галасливий, крикливий *О, К*.

шамдан свічник *О, СГ*.

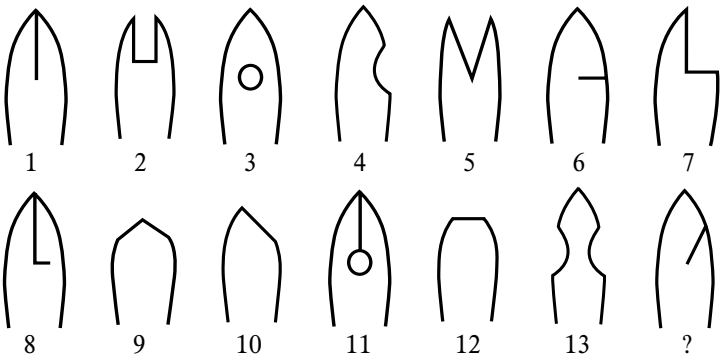
Шамдан *прізви.*

шан 1. знак. 2. подарунки при заручинах, сватанні, сватання; **болуй буйук шан, этэй бай буйук той** справляють бучні заручини, багатій робить велике весілля *П*; **шан ал** — **шан бер-/вер-** заручатися: подавати — отримувати заручальні подарунки *СМ/К*; **шан йүзүгү** обручка *У*; **шан эт-** заручати *П*. 3. тавро, мітка — розріз, зріз, виріз на вусі вівці; **шан хой-** мітити, робити мітку, тавро *К*; **шан хулаға хойулай** мітка ставиться на вухо *К*.

Ось назви урумських міток, що могли всіляко варіюватися; у лапках — їх дослівні переклади; жирним курсивом — українські відповідники.

1. **жырых** "розпоротий, розтин", **йарых** "розтин" — **поротина** — вухо розпорюють уздовж від кінця до середини;
2. **көземе** "долото" — **пічка** — прямокутний витин від кінця вуха;
3. **көземек** "пробійник" — **кулька** — отвір посередині вуха;
4. **ойух** "виїмка" — **вищик** — витин з якогось боку півколом;

5. **прон** "виделка", **чатал** "розсоха, рогатка" — гострокутний витин від краю до середини вуха;
6. **пчახбатых** "заглиблення від ножа", **йарых** "розтин, розруб, розколотий" або **тесик** "розріз, проріз" — **поротина** — розтин уперек спереду або ззаду до третини або до середини вуха;
7. **солах** "стільник, щільник" — **ерлець, ирлець** — витин прямокутним сектором від кінця і з якогось боку до середини вуха;
8. **сырга** "сережка" — **поротина** з продовженням уперек вуха від середини вперед чи назад;
9. **хама** "палаш" — **ерлець, ирлець** — кінець вуха обрізають з двох боків у вигляді гострого кута;
10. **хыйых** "скіс, косий" **скісок** — кінець вуха зрізають навскоси;
11. **хымырса** "мурашка" — **поротина** з **кулькою**;
12. **черт ВН-СК**, **чорт У, К**, **чорт МГ** "удар рубом, утинка" — **притьмо** — кінець вуха відрізається впоперек;
13. **чифт ойух** подвійний **вищик**; **пор. нишан, ншан, нышан.**

шан- (**шаный**) вірити, довіряти, покладатися, бути певним *ВН, Б, Г, НКД, СГС*; **шанып отруй эт** и жан, **лафетий** сидять собі

двоє, довірливо розмовляють *СМ*; **өзне шан-** покладатися на себе *СЛ*; **пор. ишан-** **шандыр-** заповняти, переконува-

ти, вселяти надію, доручати *О, У, К, СГ*.

шандырт- *спон. О, К.*

Шанд'ерийле/шаған т'ибик **Ор-**
дан чыхтым із Шан-Гереем (?) /
соколом я вилетів з Ора *СК/СЛ*.

шанла- заручати, сватати, мітити
О; пор. шалла-, шанна-.

шанлан- заручатися, свататися
СБ, О, БТ, У.

шанландыр- *СБ, О, У.*

шанлат- сватати, заручати *О.*

шанлы заручений, мічений *О.*

шанмах надія *СГС.*

шанна- заручати, сватати, мітити
СМ, Б, К-СК.

шаннан- заручатися, свататися
СМ, У, СЛ-СГ, СК.

шаннандыр- заручати *СМ, К.*

шаннат- сватати, заручати *О, К.*

шанны заручений, засватаний,
наречений, наречена, чоловік,
дружина *Б, У, К, СК.*

шанырлы довірливий *СГС.*

шап I галун, квас, дубильний роз-
чин; дәлиге шап да шег'ер дур-
неві і галун — цукор *НБЕ, СБФ;*
пор. сеп I, сепи, шап I, шеп.

шап II гоп, геп, гуп, бебех, хап *Г,*
К; шап хадах урду торбайы бе-
бех — кинув торбу на цвях Г;
шап т'ельди бир дәне даа — о,
басып ашааннардан — хахты
алды абу буту раптом підійшов
якийсь чоловік, із таких, що
нахабні за їжею, — і безцере-
монно вхопив це стегно К.

шапако роззява *Г.*

шапалка: шапалка дараты не-
зграбна фігура *К.*

шапара скло, шибка *СБ.*

шапкачых (-чыгы, -чыы) *СБ, У.*

шапла- обробляти галуном, дуби-
ти *О, У, К.*

шаплама голівка чоловічого ста-
тевого члена *О.*

шаплан- оброблятися галуном,
дубитися *О, К.*

шаплат- *спон. О, К.*

шаплаттыр- *спон. О, К.*

шаплик шаплик, бодня на сало
СМ.

шапувал шаповал *Б; шапувал да-*
рады/дараты фігура шаповала
У/К.

шапур- (шапрүй) бовтати, пінити,
розбовтувати, розколочувати
О, К.

шапурлат- бовтати *О, К.*

шапылда- хлюпати, хлюпатися
О, К.

шапылдат- *спон. О, К.*

шапылдаш- *сп. О, К.*

шапылдаштыр- *спон. О, К.*

шапылды хлюпанья *О.*

шапыр-шупур слан-промокнути
наскрізь *Г.*

шараба вид воза — шарабан *О.*

шарап (-бы; шагаб [*СЛ*]) вино;
пор. шерап.

шараплы з вином, винний *О, К.*

шарапчы винар, винороб *О, К.*

шарапчылыx виноробство, ви-
нарство *О, К.*

шарапчи винар, винороб *Г.*

шарвуш п'яний [*СК*]; *пор. сарош,*
сархош, шарош.

шарка собака, вівчарка *ВН, СМ,*
У, СЛ, СГ; цуценя Г; шарка ба-
ла цуценя П; немце шаркасы ні-
мецька вівчарка У.

шармашых *бот.* повитиця, берез-
ка, повійка, кручені паничі *К;*
пор. сармашых, хырмавуx, ча-
рмавуx, чырмавуx.

шарош п'яний, п'яниця *ВН, СМ-*
К; шарош адамнарға, худаларға
йырам я співаю до п'яних лю-
дей, до сватів У; азжых шарош
напідпитку СЛ; пор. сарош, са-
рхош, шарвуш.

шарошла- п'яніти *ВН, Б, Г, СЛ.*

шарошлан- п'яніти, ставати п'я-
ним *ВН, О, Б, Г-К; шарошла-*
нып патозлайых сп'янчимося і
деремо пісні Кам.

шарошлат- напоювати п'яним, сп'янчувати *О, Г, К*.
 шарошлук сп'яніння, пияцтво *О, Г, К*.
 шарошча напідпитку *У*.
 шарп- різко бити, зачіпати *СБ*; шарпсын сени а щоб тобі *СБ*; *пор. чарп-*.
 шарт умова, вимога, доказ, припис *Г, М*.
 шарт шарах, хрясь, рип *СЛ, СГ*; шарт ачылды хапу *СЛ* / шартажах — ачлый хапу *Г* рип — відчинилися двері; шарт урай — хырай хрясь — б'є-рубает *СГ*; шарт урду ашыы шарах — ударив по бабці *СЛ*.
 шарт-шурт *насл. стрімкого руху, різкого удару О, К*.
 шартылда- тріщати *О, К*.
 шартылдавух тріскучий, тріскачка, хлопавка *О, К*.
 шартылдат- *спон. О, К*.
 шартылдаттыр- *спон. О, К*.
 шартылды тріск *О*.
 шаршаф підодіяльник *СМ*; простирало *Б*; *пор. чаршаф, чаршоф, чаршу, чаршы*.
 шаршафла- надівати підодіяльник *СМ*.
 шаршы базары *ВН*; *пор. чарше, чаршу, чаршы*.
 шарылда- шурхотіти *У*.
 шарыл-шырыл *насл. дзюрчання О, К*.
 шат-пат зрідка, випадково *О*.
 шатырда- тріщати *О, К*.
 шатырдат- *спон. О, К*.
 шатырдаттыр- *спон. О, К*.
 шатыр-шатыр *О*, шатыр-шутур *К, Г* *насл. шелесту, шурхоту, хряскоту, ляскоту*; хамчи шатыр-шатыр ойняй батіг теліпається з виляском *Г*; шатыр-шатыр йазай мектуб пише листи — аж шурхіт іде *СЛ*; шатыр-шутур ачай хапулары з хряскотом відчиняє двері *СЛ*; ша-

тыр-шутур фырґон д'елир фурґон під'їздить із шурхотом *СГ*.
 шафиль слина *О*; шафиль көпек *лайл. слинявий пес О*.
 шафильавуз слинявий, слинько, слинтяй *О*.
 шафильле- слинити *О*.
 шафильлет- заслинити, обслинити *О*.
 шафильлеттир- *спон. О*.
 шафильли слинявий, слинько *О*.
 шафран ящїрка *К*; *див. кулук-шафран*.
 шах шах; шах йўзў мермер дирек обличчя шаха — мармурова колона *СК*.
 Шах *прїзв.*
 шаха жарт; шаха ал- сприймати жарти *СМ*; шаха айле- *Б*, шаха эт- жартувати *У, СЛ, СГ*; шахадан жартома *СБФ*.
 шахажи жартун *НМ*.
 Шахажи *прїзв.*
 шахажи жартун *СБ, О, Б, К*.
 шахала- жартувати *СМ, Б, К*.
 шахалан- жартувати *П*.
 шахалаш- жартувати один з одним, між собою *О, К*.
 шахах жартун, жартівник *О*.
 шахахчы жартун *БТ*.
 шахбаз спритний, кмітливий *Г*; *пор. шахпаз*.
 шахфе *див. шеврет*.
 шахе эт- жартувати *СБ*.
 шахет- жартувати *Г*; меннен шахетме зі мною не жартуй *Г*.
 шахпаз спритний, кмітливий *К*; *пор. шахпаз*.
 шахпет (=шевкет) величний *[СБ]*; шахпет (=шевкет) сурат величне обличчя *[СБ]*; *див. шевкетли*.
 шахс обличчя *[СБ]*.
 Шахсене ж. *[СБ, Г, СЛ, М, СК]*.
 Шахфелек (-ги) ч. *[Г, СЛ, СК]*.
 Шахфелет ч. *[СБ, М]*.
 шаш- 1. роздвоюватися, розходитися *[СБ, СМ, Г, СЛ, СК]*; йол бырадан/бурадан шашмаз

мы? хіба дорога звідси не розділяється? [СЛ/СБ]. 2. дивуватися, розгублюватися, сторопіти, бути здивованим, враженим; **паштын мы сен?** чи ти здурів? **СК**; **пашып хал-** розгублюватися **СМ, Б**; **пашай халый** дивується **СМ**; **пашхан-пашмалаған** він зовсім розгубився **П, У**. **паша** блиск, сяйво, велич, пишнота **О**. **пашалы** блискучий, пишний, високопарний, дивний **О**. **пашарка** хто весь час сміється, кокетуючи **СБ, Б**. **пашаркалан-** викаблучуватися **Б**. **пашаркалы** кокетливий, манірний, маніжний **Б**. **пашарма** колотнеча, плутанина, запаморочення **О**. **пашмала-** розгублюватися, метушитися, плутатися, заплутуватися, застигнути від несподіванки, збиватися з пантелику, панікувати. **пашмалан-** розгублюватися, заплутуватися **О, К**. **пашмалат-** плутати, збивати з пантелику, шугати **СМ, К**. **пашмалаттыр-** спон. **О, К**. **паштыр-** дивувати, ставити в незручне становище, заганяти в глухий кут, вражати, дивувати **О, К**. **паштырт-** спон. **О, К**. **пашхын** який дивується, розгублений **О, К**. **пашыл-** дивуватися самому по собі **О, К**. **пашын-** розгублюватися **Г**. **пашыр-** розгубити, прогавити; **ахыл пашыр-** втрачати глузд, розгублюватися, сторопіти, остовпіти, прогавити **СБ, О, Г, К, СГ, [Кб.]**; **пашырмадым** я не прогавив **К**; **боғаз т'ор йисан ашавны пашырмай** ненажерна людина їжі не пропускає **СБЧ,**

Б; **йендини пашыр-** помішати-ся, збожеволіти **Г**. **пшварйа** кокетливий, манірний **К**; **пор. шуварйа**. **пшатлых** (/ / **хеатлых** [К]) свідчення [Г]; **пор. шаатлых**. **шевкетли** величний [М]; **шевкетли падышағымыз/падышахымыз** наш величний цар [М]. **шеврет** [Г], **шефре** [Г, СЛ], **шефрет** [СЛ] знаменитість, уславлена особа; **хырх сет'из шевретим/шефретим вар** — он ет'и халды було в мене сорок вісім знаменитостей — лишилося дванадцятро [Г, СЛ]; **шефрелер/шахфелер бильмез беним ғарип алымы/эвалымы** уславлені не знають усієї прикраси мого становища [Г, СЛ/СК]. **шевх:** **абетиниз-шевхунуз хайыр олсун здрастуйте, доброго вам самопочуття і радості** — відповідь на привітання **СЛ**. **шевхлу** сяючий, світний [Г]. **шегирт** [Г, Кб.], **шеғирт** [М], **шед'ирт** **СЛ** учень. **шей річ** **СБ, СМ, Б, Г, СЛ, М**; **бир шей щось** **СМ**; **бир шейд'е дә беңземей** це ні на що не схоже **Б**; **ж'үмне шей олду** все сталося, все виникло [Г]; **пор. ши, ший**. **шейер** місто **СБ, Г-СК**; **пор. шейир, шер** **П**, **шеэр, шийер, шир, шиэр**. **шейерли** городянин **К, М**. **шейир** (**шейри**) місто **Б, Г-К**; **шейре д'үш-** знеславитися на все місто **К**; **шейре т'үш-** потрапити до міста, знеславитися на все місто **Б, У**; **пор. шейер, шер** **П**, **шеэр, шийер, шир, шиэр**. **шейирли** городянин **К**. **шейсиз** без речей; **бир шейсиз** без нічого **Б**. **шейтан** диявол, чорт **ВН, Г, СЛ, СГС, М**; **кешишлер шейтана**

уйдулар ченці піддалися дияволові [Г]; шейтан да йохтур ні чорта немає СЛ; шейтан алсын чорт його забери СГС; шейтан араба велосипед О; шейтан билий чортзна СГС; пор. шайтан. Шейтан *прізь*.

шейтанла- клясти, чортувати О.

шейтанлат- проклинати О.

шейтанлы проклятий О.

шейтанлых хитрощі, підступи, підступність, чортовиння О.

шейтанна- клясти, проклинати, чортувати К.

шейтаннат- проклинати К.

шейтанны проклятий К.

шейтанных хитрощі, підступи, підступність, чортовиння, прокляття К.

шекер цукор [Г, М]; пор. шет'ер. шекерлен- наливатися, посипатися цукром [У].

шекиль форма, вигляд; не шекиль в який спосіб, як, яким чином [Г, М, Кб.]; не шекиль сойлер азиз Θεολογος Григоріос як говорить святий Григорій Богослов [Г]; пор. шет'иль.

шекирт- піти поспіхом, побігти [К]; пор. сеvirt-, сегирт-, сед'ирт-, сейирд-, секирт-, сийирт-, шекирт-.

шекли страшний, жадливий СБ.

шен веселий Г, К-М; пек шен йўрекли адам людина дуже веселої вдачі Г; пор. шең.

шенлик веселість, радість [Кб.].

шенне- веселити К.

шеннен- веселитися Г-СК.

шеннендир- спон. К.

шеннендирт- спон. К.

шеннеш- сл.-вз. К.

шеннештир- спон. К.

шеннештирт- спон. К.

шенни йўрекен з радістю, радо, з радісним серцем БК.

шенник (-ги) веселість, розваги, для веселоців Г-СГ.

шең веселий ВН-У; ◇ шең саз йи-сан весела людина СБЧ; пор. шен.

шеңлен- веселитися СБ.

шеңлендир- веселити О.

шеңлендирт- спон. О.

шеңлет- веселити О.

шеңлеттир- спон. О.

шеңлеш- веселитися О.

шеңлештир- спон. О.

шеңлик веселоці СБ, О.

шеңнен- веселитися СМ.

шеп галун, квас, дубильний розчин Г, СЛ, СГ; саа шеп тэ бир, шет'ер дэ бир тобі однаково — що цукор, що галун Г, СГ; пор. сеп I, сепи, шап I.

шер I 1. хитрощі, витівки; шейтаньн шери хитрощі, витівки диявола [Г]. 2. вада; көзлер шериндэн через недогляд ВН.

шер II місто [СЛ]; шере дўш- знеславитися ВН; пор. шейер, шейир, шеэр, шийер, шир, шиэр.

шераат суд, присуд, розсуд Г-М; йенди шераатына брахты онлары він дав їм можливість вирішувати самим [Г]; шераат т'ес-виносити вирок Г, К; тамам т'естин шерааты ти вирішив цілком вірно СЛ; шерааты битмиш д'есильмиш питання вирішено остаточно [Г]; ахыр шераат останній суд [Г]; жемаат шераат громадський суд, суд громади К; пор. шерайат, шераэт.

шераатчы суддя [Г].

шераб див. шерап.

шерайат суд СБ; шерайат т'ескен бармах авурмай палець, відризаний судом, не болить СБА; пор. шераат, шераэт.

шерап (-бы) вино [СБ, Г, СЛ, СК]; див. шарап.

шерапхане шинок, ресторан СЛ. шераэт суд [Г]; пор. шераат, шерайат.

шербет медовий напій *Г, СЛ*.
 шермет настрій *К*.
 шеристэ [=фериштэ] ангел [*Г*].
 шериф благословенний, священний [*М*]; азиз номос шерифин хеласлы йолларыны гөстэр показувати спасенні шляхи за благословенним (письмом) святого закону [*М*]; *пор.* сериф, шерриф; *див.* Деврати Шериф, Йуд-Шериф [*М*].
 шерифли *див.* йудлу-шерифли [*М*].
 шериф святий, благословенний; ниже Дионисиос Ареопатис ве Дамаскинос Йоаннис шерриф т'итапларында бейан этэрлер як оповідають у своїх благословенних книгах Діонісій Ареопатіс та Йоанн Дамаскин [*Г*]; *пор.* шериф.
 шет'ер цукор; шет'ер савут цукорниця *НБЄ*; *пор.* шекер.
 шет'ержи кондитер *О, К*.
 шет'ерле-посипати цукром *О, К*.
 шет'ерлен-посипатися цукром, підсолоджуватися *О, К*.
 шет'ерлет-додавати цукор *О, К*.
 шет'ерлет-*спон.* *О, К*.
 шет'ерли з цукром *НБЄ, О, К*.
 шет'ерлик цукорниця *СГС*.
 шет'ерхамуш *бот.* цукрова тростина *О*.
 шетиль форма [*Г*]; адам шетили по-людському, людяно, як люди *Б*; *пор.* шекиль.
 шефаф постать (світна, світла, ясна), світло, сяво, щось світле [*Г*], *СГ*, [*М*], *СК*; шефаф урду пенжередэн шишейе через вікно щось засяло *СК*.
 шефафлы сяючий, світний, осяйний; шефафлы мағлут [=мағлук] світило [*Г*]; шефафлы айдынных світле сяво [*Г*]; шефафлы сурат ясне обличчя, ясний вид [*М*].
 шефре, шефрет *див.* шеврет.

шефтали 1. *бот.* персик *СБ, СМ, У, К, М, СК*; *бот.* рослина 25-35 см увишки з звисаючими пухнастими зеленими плодами діаметром 3-4 см *СБ, НМ*. 2. поцілунок [*М*]; бир шефтали версене дай-но один поцілунок [*М*].
 шеэр місто *СБ, Б, Г, К-СК, [КБ.]*; *пор.* шейер, шейир, шер II, шийер, шир, шизэр.
 ши річ *СБ*; йохту бир шиимиз дэ у нас нічого немає *СБ*; *пор.* шей, ший.
 ший 1. річ, справа, явище; буй'ук ший велике діло *СК*; дўйна тўрлў шийлер різноманітні явища *Г*. 2. речі, одяг, білизна; йамавлу ший латаний одяг *СМ*; ший вала-/йув-прати білизну *П/У*. 3. тканина; ший хушах пояс, пас із тканини *СБ*; халын ший товста тканина *СМ*. 4. щось, що-небудь; айтмага энди халмады ший уже не лишилося нічого, про що можна було говорити *СБ*; олмайан ший щось небувале *СГ*; бизим сувармага ший йохтур у нас поливати нічим *У*; варыйсын она бир шийе ідеш до нього по що-небудь *СГ*; авара ший щось погане, зло *СЛ*; белалы ший морока *К*; жыйай бир картуз ший — бўрўльд'ен збирає картуз того — ожини *У*; сизе т'етирдим бир талай ший я вам принесу чимало *Г*; бир ший що-небудь *ВН*; бир ший болған щось сталося *П*; бир ший дэ айтма нічого не кажи *Г*; казахчаз бир ший да по-російськи нічого *У*; бир шийсиз без нічого *ВН*; нафле ший марна справа *СГ*; баба чох ший сōлер еди бизе батько нам багато чого розповідав *СЛ*; нас ший ѓле бу колхоз шийи, малы — наз ѓле тутуп чаре? що це таке — оце колгоспне майно, худобу — як

можна отак хапати? *К*; эр бир ший азир усе готово *П*; *пор.* шей, ши.

шийер місто *ВН-У, СЛ, СГ*; шийер халхы міські люди *У*; шийере түш- знеславитися на все місто *Б*; *пор.* шейер, шейир, шер *П*, шеэр, шир, шизэр.

шийерли городянин *О*.

Шийерли *прізв.*

шийсиз без речей *СБ,-СМ*; халый бир шийсиз лишається без нічого *П, СБ*; бир шийсиздэн знічев'я, безпідставно *СМ*.

шийчик щось мале *ВН, СБ, У, Б*; бир шийчик щось маленьке, незначне *СБ*; бир шийчик тэ нічогісінько *ВН*; бир шийчик этамадым я нічогісінько не зміг зробити *Б*; эр бир шийчик та гүзель олуй усе до дрібниць буде добре *У*.

шильтэ гніт, гнотик *СЛ*.

шимане ханька *СБ*; *пор.* шамама.

шимди тепер, нині, зараз *СБ, ПГ*.

шимчик зараз, теперечки *СГ*.

шин зараз *ВН-СГ*; шиндэн д'ери відтепер *СЛ*; шиндэн сона/сон/сора віднині, відтепер *У/К/СМ, Б*; *пор.* эндэн.

шинди зараз, тепер; шинди отруйух хорхусыз тепер ми живемо без остраху *П*; шинди энди тепер уже *ВН*.

шиндийежез дотепер *ПГ*.

шиндик зараз *СК*; бу шиндик эт'инжи таблетки тепер оце другий куплет *СК*.

шиндики нинішній *[М]*.

шиндилик на сьогодні *[М]*.

шиндит'и теперішній, нинішній, сучасний *О*.

шиндичик теперечки *ВН, СМ*.

шиндэд'и нинішній *БТ, У*.

шиндэт'и вахт теперішні часи *ВН, К*.

шинд'ерек дотепер *СМ-У*.

шинеже дотепер *К*.

шинежез на цей раз, тепер *СЛ*.

шинечерек дотепер *К*.

шинжик тепер, теперечки *ВН, Г-СК*; шинжик д'иби дүгүль не так, як тепер *СК*.

шини зараз, тепер *Г-СК*.

шиник тепер *К, СГ*.

шининт'и хызлар *М*.

шинни тепер, зараз *Г, СЛ, М*.

шинт'и нинішній *К*.

шинчик теперечки *П-Б*.

шир: шире дүш- знеславитися на все місто *ВН*; *пор.* шейер, шейир, шер *П*, шеэр, шийер, шизэр.

ширет хитрий, здібний, лукавий, підступний *ВН, СМ, Б, К*; ширет бол- хитрувати *О*; ширет дүнясы — доғрулух йохтур світ лукавий — правди немає *НМ*; ширет йүрүт- хитрувати, лукавити *СМ*; өле шийлере меэм ширетим йох на такі речі в мене хитрощів не стане *СК*.

Ширет *прізв.*

ширетлен- хитрувати, лукавити *СМ, К*.

ширетлет- робити хитрим *О, К*.

ширетлеттир- спон. *О, К*.

ширетли хитрий *СЛ*.

ширетляк хитрість, хитрощі, лукавство *О, У, К*.

Ширин мырза мирза Ширин *[М]*, *СК*.

шит- (штэр, штий; // шитий *П*) чути; шитмеди він не чув *П*; шитмек шиттик чути ми чули *ВН*; шитмем не чую *СБ*; штир эдик ми чули були *ВН*; сағыр шитмесе дэ, уйдуруй: "штийим" глухий хоч і не чує, але вигадус: "чую" *СГ*; *пор.* ишит-, ишт-, эшит-.

шитиль- (шитлий) чути, бути чутним, почутим, стати відомим *СМ, БТ, Г-К, СК*; маңа шитильди мені почулося *БТ*; чах бунда шитлий чути аж тут *СК*.

шитлий див. шитиль-
 шитме слух *К*.
 шитмезлик непослух *О, К*.
 шиттир- дати послухати, сповісти-
 ти *О, К*.
 шиттирт- спон. *О, К*.
 шиш пухлий, пухлина *У, М*; шиш
 аша їж падлючину *О, К*.
 шиш- (шиший) повніти, поправ-
 лятися, повнішати, пухнути, об-
 дуватися *СБ, СМ, У-М*; сыгы-
 рын хурсағы шишти корова об-
 дулася *Г*; ашадым-шиштим я
 найвса донесхочу *СБА*; ичти-
 шишти він перепив *НМ*; йўрек-
 тэн шиш- пухнути з голоду *СЛ,*
СГ; ичт'ен-шишт'ен напився до
 нестями *Б*; шишип хал щоб ти
 опух *НБЕ*; див. ич-
 шише скло, шибка, пляшка, пу-
 делко *ВН, П-СГ, СК*; шише ра-
 хынен урдум бетне я ударив
 його пляшкою горілки в об-
 личчя *К*; шишеэн башын ач-
 відкорковувати пляшку *О, пор.*
ише.
 шишежи скляр, склороб *О, К*.
 шишек молода вівця після ро-
 ку *Г*.
 шишечик пляшечка *СБ*.
 шишик пухлина, гуля, набряк,
 опух, здуття, напухлий, розпух-
 лий, запухлий, опухлий *СБ, СМ,*
К, СГС.
 шишиль- напухати, наривати *Б,*
Г; пармағым шишлий палець у
 мене нариває *Г*.
 шишир- наповнювати, надувати,
 набивати, нагодувати досхочу
ВН, СМ, У, Г, СГ; давати пух-
 нути, набрякати *К*.
 шиширт- дати опухнути, набряк-
 нути *О, К*.
 шишман товстий, повний, жир-
 ний, дебелий *О*.
 Шишман *прізв*.
 шиштир- спон. *О*.
 шишт'енлик опух, здуття *О*.

шиэр місто *Г*; *пор.* шейер, шейир,
 шер *П, шеэр, шийер, шир*.
 шлапулда- хлопати, плескати *К*.
 шлапулдан- хлопатися, плескати-
 ся *К*.
 шлапулдандыр- спон. *К*.
 шлапулдат- спон. *К*.
 шлапулдаттыр- спон. *К*.
 шлапулдаттырт- спон. *К*.
 шлап-шлап *насл. хлопання, пле-*
скання, ляпанья О, К.
 шле- (шлий) працювати, робити;
 шлеген ши(й) зароблене, зар-
 обіток, заробок *СБ*; ўй шлеэн
 балта хап(у) артына халый со-
 кира, що збудувала хату, ле-
 жить за дверима *П*; аға, меэм
 хызым сеэн хадар шлемез ми?
 аға, чи моя дочка не працює сті-
 льки, як твоя? *Б*; скўлў шле-
 переробляти льон *Б*; *пор.* ишле-
 шлек исан працювита людина *П*.
 шлет- давати роботу, змушувати
 працювати *СМ, Б*.
 шлий працює; див. шле-
 шлона жировик, пухлина *К*; доғ-
 ма шлона природна пухлина *К*.
 шмар знак (очима, жестом) *О*;
 шмар эт- показувати жестом
Г, підморгувати *О, К*; *пор.* иш-
 мар, шымар.
 шмарла- показувати на мигах,
 моргати *О, К*.
 Шмыл *прізв*.
 шо що; кўрўнмий зар, шо мен
 миллионер т'иби йўрийим не
 видно хіба, що я ходжу, як міль-
 йонер *ВН*; бу да севинди, шо сағ
 хайтты а цей радий, що повер-
 нувся живий *Г*.
 шо... шо *розд. спол.* ні... ні; олар
 обижают этмей шо бабаны, шо
 ненени вони не ображают ні
 батька, ні матері *Б*.
 шоб щоб; бизим бабалар стэмед-
 лер, шоб бизим сколя болғай
 наші батьки не хотіли, шоб бу-
 ла наша — урумська школа *НМ*.

шоп щоб; архан абеле сырых-нен, шоп тутмаа (шопсуз урум-жасна чыхмай айтмаа) — тутмаа хойун да алып соймаа така жер-дина з вірвокою, щоб ловити (без "щоб" по-урумськи сказа-ти не виходить) — ловити овець і, спіймавши, різати *К*.

шорба юшка, бульйон, суп *ВН*, *СБ*, *Б*, *Г*, *К*, *СК*; түй шорба пшо-няний суп *СМ*, *Б*.

шорбажи господар, хазяїн, чо-ловік *ВН-Г*, *К-М*; о шорбажи адам, мен ғарип тэ він із госпо-дарів, а я бідна *У*; шорбажи ала /бит'е хазяйка *ВН/Г*; үй шорба-жы господар дому, хазяїн *СБА*.

шорбажилен- розпоряджатися, хазяйнувати *СГ*.

шорбажилик (-ги) господарство *ВН-СМ*, *К*, *СГ*; шорбажилик тут- утримувати господарство *СМ*; шорбажилик чевир- порядкувати господарством *СМ*; шорбажилик эт- хазяйнувати *СМ*, *Г*; сен маа шорбажилик этэжесин? ти будеш мною ке-рувати? *Г*.

шорбажисиз хал- лишитися без хазяїна, без чоловіка *Б*.

шорбажлик (-ги) господарство *П*, *Б-СЛ*, *СГ*, *СК*; шорбажлик дөндүр-/эт- керувати господа-рством *Г/Б*, *СГ*.

шорбажы *СБ*, *П*, *У-СЛ*, *СГ*, *СК*.

шорбажылых господарство *СБ*, *СГ*.

шорбалых продукти на суп *О*, *К*.

шорбачи господар *СК*.

шорва юшка, суп *СГС*, *М*.

шофер шофер *Б*, *У*.

шох жвавий, завзятий, спритний *СБ*, *СМ*; пустотливий, бешкет-ливий *СБФ*; пор. шуғ.

шохлах кий, кийок [*СЛ*]; див. чо-мах I, чохламар.

шт-: штэр эдим я чув був *СБ*; див. шит-.

штан штани, кальсони, жіночі рейтузи *ВН-У*; көлек штан спід-ня білизна *У*.

штиг чусе; див. шит-.

штэ от, ось; штэ алай болус та-ким і будеш *СБ*; штэ о бар ота-ке є *П*; йа о штэ алай бир ший дэ тамыздырмады вона так ні-чого й не закапала *У*; штэ аве-ле ось так *Г*; штэ көпек от со-бака, от пес *Г*; штэ, т'елий бир адам от, приходить якась лю-дина *СЛ*; штэ абрада ось тут *К*.

штэр почусе *СК*; див. шит-.

шт'ар приємно, добре, насолода *О*, *К*; олан, шт'ар лишти саа дру-же, тобі повезло *К*; пор. шт'ар. шу цей [*П*]; шу сефер цього разу [*П*].

шуварйа смішливий, кумедний *Б*; пор. шварйа.

Шуват прізв.

шувла- шуміти, шелестіти *К*.

шувулда- шуміти, шелестіти, гуді-ти *СБ*, *О*, *К*.

шувулдат- спон. *О*, *К*.

шувулдаттыр- спон. *О*, *К*.

шувулду шум, гул *СГ*.

шувул-шувул насл. сильного шу-му *НКД*; йавун шувул-шувул йағай дощ лле з шумом *НКД*.

шуғ жвавий, веселий, пустотли-вий, маніжний *О*; пор. шох.

Шулғова село Шулгова [*СК*]; Шулғова кўркү кожух із Шул-гови [*СК*].

шума піна, шум, шумовиння *О*.

шумалан- пінитися, шумувати *О*.

шумалат- пінити *О*.

шумуш пиріг з гарбузом або виш-нями у вигляді кошика *Б*.

шунда тут *Г*.

-шуну посил. енкл. *О*; айт-шуну ану скажи *О*; пор. -са, -сана, -се, -сене, -сеэ.

шупанка вівця [*СК*]; шупанкалар да — бизимже дөгүль але шу-панка — це не по-нашому *СК*.

Шура *ім'я У, М.*
 шүбе сумнів; шүбейе кир- сумні-
 ватися [М].
 шүбели сумнівний *СЛ.*
 шүқир әйле- дякувати [М].
 шүқр әт- дякувати, славити, про-
 славляти [М].
 шүкүр хвала, слава, подяка,
 вдячність, спасибі *Г-СГ, СК,*
[Кб.]; аллахка шүкүр / шүкүр ал-
 лаға / шүкүрлер олсун аллаға
 спасибі, слава богу *СБФ/СК/[Г];*
 шүкүр йаратана / шүкүрлер
 осун йаратана спасибі творцеві
СЛ/СК; шүкүр олсун сана спа-
 сибі тобі [Г]; шүкүрлер осун —
 аллах салых версин спасибі —
 дай боже здоров'я *СК;* шүкүр
 әт- дякувати [Г, Кб.]; аллахтан
 шүкүр спасибі від бога *К.*
 Шүкүрбек *ч. К.*
 шүкүрле- дякувати *О, [Г], К.*
 шүкүрлен- звертатися з подякою,
 бути вдячним *О, [Г], К.*
 шүкүрлүк вдячність *О, К.*
 шүкүт- лякати *СМ;* *пор. ұшкүт-*
шығын: шығын сусузлуғунда су
арзулар ...? у безвіддя прагнуть
води [М].
 шықырда- скрипіти, скреготіти,
 скреготати *О, К.*

шымар знак, жест *Г;* шымардан
 анна- розуміти на мигах, з
 жестів *Г;* *пор. ишмар, шмар.*
 Шымыл *прізв.*
 шын шина, залізний обруч *СБ,*
Г, Зп.
 шын-жыйын гуляння, веселоці,
 гульба *СЛ.*
 шып *насл. різання СЛ;* шып әт-
 ти ййберди — әт'и пармағын
 хылыч т'есеі верий провів по
 шаблі — і шабля порізала йому
 два пальці *СЛ.*
 шыпла- набивати *СБ;* шыпладым
 хурсағымы я набив свое чере-
 во *СБА.*
 шыпшып шишшина *К.*
 шыра сік *О, К.*
 шыралан- наливатися соком *О, К.*
 шыраландыр- *спон. О, К.*
 шыралат- наливати соком *О, К.*
 шыралы соковитий *О, К.*
 шыр-шыр әт- шелестіти *ВН;* шыр-
 шыр әтәр хамишим мій очерет
 шумить [ВН].
 шырылда- дзюрчати *СМ, К.*
 шырыдат- *спон. О, К.*
 шытырда- тріщати, тріскотіти,
 торохтіти, скрипіти *К.*
 шыхла- терти *НБЕ;* *пор. жыхла-,*
ыжыхла-.

Щ

щерб *недолік К.*

| щыпцы заціпка *П, Г, К.*

Ы

ы *вигук ех Г.*
 ығы *вигук ага Г.*
 ывға підбурювання [Г]; шейта-
 нын ывғасыйлен өкеленмиш
 розгнівався, підбурений дияво-
 лом [Г].
 ыжыхла- терти, гладити рублем
Г; *пор. жыхла-, шыхла-.*
 ыжыхлан- тертися, чухатися,
 гладитися *Г.*

ыйыл- провалюватися під кригу
О; *пор. ойул-.*
 ыйылт- *спон. О.*
 ықрар визнання, дозвіл [Г, СЛ];
 ықрар әйле- визнавати, призна-
 ватися, розказувати [Г]; *жан-*
дан-йүректән доғрусуну с[өле-
йим] — ықрар әйле бана я ка-
 жу правду від щирого серця —
 повір мені, покладися на мене

[СЛ]; *пор.* хыраp I, ыхраp, эх-
раp.
ыкрах відраза, неприйняття, ан-
типатія [Г]; ыкрах эт- відчува-
ти нехїть, відразу [Г].
ым *пнт.* частка чи; айтмай ым ма-
сал? чи не розказуе казкі? СБ;
бар ым чи є Б; гары мы, бог-
дай ым чи просо, чи пшениця
Г; *пор.* им, ин, ми, му, мў, мы,
ни II, ну, нў, ны II, ум, ун, ўм,
ўн, ын II.
ымда тут СЛ; аз ым т'итти, чоx
ум т'итти, алтай бир кўз ўм
т'итти чи мало йшов він, чи
багато, півроку чи цілий рік
СЛ; аз ым, чоx ум т'иттий, бу ат
тохталый чи мало він їхав, чи
багато, його кїнь зупиняється
К; атыш ым, тутуш ум стийсин?
ти хочеш стрїлятися чи бити-
ся? СГ; ана, меэм бабам бар
ым йохсам йох ум? мамо, бать-
ко в мене є чи немає? СК; *пор.*
бунда, бында, мда, мында.
ын I *парне слово до жин:* ынсын
мы, йохсам жинсин ми, йосам
адам оғлу адамсын? ти дух, чи
джин, чи звичайна людина? Г.
ын II *пнт.* частка чи; не стийс
мендэн — хырх ат ын, хырх пы-
чах ын? що ти від мене хочеш
— сорок коней чи сорок ножів?
Б; йазғаннар ын, айтханнар ын
— айталмам чи написали вони,
чи сказали — не знаю У; алый-
сыз ын хонах? чи приймете на
квартиру? К; мында да йазай-
ляр ын т'аат ўсне — сора оннан
т'елип, т'име не хадар йазыл-
ған, алмаа а оскїльки записують
тут на папері, то потім, повер-
нувшись звідти, можна буде за-
брати, скїльки кому було запи-
сано К; *пор.* им, ин, ми, му, мў,
мы, ни II, ну, нў, ны II, ум, ун,
ўм, ўн, ым.
ынт- не зважуватися говорити О.

ынчха- стогнати О.
ынчхат- спон. О.
ынчхаттыр- спон. О.
ынчхаш- сп. О.
ыраатлых спокій [К]; *пор.* ираат-
сыз, рағат, раат.
ырахы горїлка П, Г, СК; *пор.* ира-
хы, рахы.
ырғат робітник, наймит; ырғат
йўр- СМ, БК, К, ырғатлых эт-
К працювати в наймах, найми-
тувати.
ырғатлыдан з робітників БТ.
ырғах ключка, гирлига Б, К; *пор.*
рғах.
ырғачы самка, самиця К, СГ, СК;
ырғачы бузов телиця СГ; *пор.*
орғачы.
ырғы- I гарячитися, розпаловати-
ся НМ; ырғыд'ен энди — өзўн
тутамай він розгарячився — не
стримується НМ; ырғып т'еч-
перестрибувати, перескакува-
ти з розгону СМ К; айахлары-
нан ырғый тәпелий, урай люто
хвицає ногами, б'є СК.
ырға- II гарчати СМ; ырғый гар-
чить СМ; *пор.* ырыл-
ыржа прохання СЛ, СК; меним
саа бир ыржам вар у мене до
тебе є прохання СК *пор.* иржа,
ирижа, рижа.
ырмак [Г], ырмах [К] потік.
ырыз совість, стид, сором СБ;
халған саңа да бет-ырыз і в те-
бе ще лишилася якїсь честь і
совість СБЧ; *пор.* ғырызсыз,
йырызлы, рыз.
ырызсыз безсовісний СБ; ырыз-
сыз йисанға сорав-сувал йох
безсовісну людину питати нічо-
го СБЧ.
ырыл- гарчати О; *пор.* ырғы-
ырылда- гарчати, огризатися О,
К; *пор.* рылда-
ырылдав гарчання НМ, О.
ырылдат- дратувати собаку, зму-
шуючи гарчати О, К.

ырыдаттыр- спон. *О, К.*
ырым повір'я, забобон *О*; **ырым киши** гидлива людина *НМ.*
ырымла- ворожити, чаклувати, чарувати, напускати чари *О.*
ырымлан- бути зачаклованим, завороженим, зазнавати чар, насланя *О.*
ырымлат- змушувати чаклувати, заворожувати *О*; викликати гидливість *НМ.*
ырымлаттыр- спон. *О.*
ырымлы замовлений, заворожений, зачарований *О.*
ыса ум. форма зв'язки *э-якщо [Г];* вар **ыса** якщо *є [Г].*
ыстван вінець, вінок, вінчання *Б, К;* хараз **ыстван** смертний вінець *Б;* хара **ыстван** хойулса да, мырадыма т'елейим навiть якцо менi загрожуе смертний вінець, я все одно доб'юся бажаного *К;* пор. **истван, истэфан, стван, стфан, стэфан, стэфанос, стэфен,** див. **хараз.**
ысыр- гризти, кусати *К.*
ытраш ол- голитися, голити себе *[П];* пор. **траш.**
ыхрар визнання, переконання, сподівання, надія *[Г];* ардымдан т'еленнере вермез едим **ыхарарым, огүмдэн д'итеннере дэ** вермез едим **ишт'арым** тим, що були позаду мене, я не давав надії, тим, що були попереду мене, я не давав фори *[Г];* **эр не исе ыхрара** кельди, асылажах адамы хутардыгы якцо й визнати що-небудь, так це порятунок людини, яка мала повіситися *[Г];* **ыхрарым** будур ки

йунахлар аф олмасы ичүн бир вапгиз вардыр визнаю одно хрещення на відпущення гріхів — сповiдуо єдине хрещення для відпущення гріхів *[Г];* пор. **ыхрар I, ыкрар, эхрар.**

ыыхыхлан- див. **ышыыхлан-**
ыштан штани, сподні *Б;* **көлек ыштан** чоловіча спiдня білизна, сорочка й кальсони *Б.*
ыштах (-гы) бажання, прагнення *СЛ ;* пор. **ичтах, иштах.**
ыших коханий *СК;* **ышхын** — дэлханны **мы, огланы мы, хызы мы** — шаннысы коханий — чи парубок, чи дiвчина — заручений *СК;* пор. **аших II, онш, эшк, эшх.**

ышхты див. **ышых-**

ышыхы струг *Г.*

ышык світло *[Г];* **ышык вер-** свiтити *[Г].*

ышыклы ясний, світлий, яскравий *[Г].*

ышыр- (=итир-) роняти, ронити *[СК];* див. **итир-**

ышых (ышхы) світло, сяйво *СЛ;* **күңдогуштан ышхын доғду** твое світло з'явилося на сході *СЛ.*
ышых- (**ышхты**) ламати *[Г];* **ол кичичик еклисеи ышхты, даа бүйүк йаптырды** він зламав ту малу церкву й збудував iще більшу *[Г].*

ышыыхлан- діставати світло, прозривати *[Г];* **эма оланлар ыыхланды** [=ышыыхланды] сліпі прозріли *[Г].*

ышыыхлы ясний, світлий, яскравий *[Г].*

ы-ы насл. *реву СЛ.*

Ә

э I (<эди) мин. час дієсл. зв'язки *э-він* був; **толдурур** *э-він* насипав, наповнив *У.*
э II ну, якраз, от *Г, СГ;* **э штэ** ну

от *СМ;* **э хызымы** мережегим буна бек хорланыым ну, якраз йому я й віддам свою дочку — це мене дуже бентежить *Г.*

э-бути, стати; вар эмез малым ɛ в мене небувалий кінь [СМ]; штэ, өле эдиг(и)ни топлай д'ендине, өле адамнары такої-от поведінки людей він до себе і збирає СК; див. эди, эт'ен.

-э *посил. енкл.*; сен не үчүн быраа чыхайсын-э? і чога ти тут видивляєшся? М; тохтал-э зупинися-но Г.

эал І мара, примара, мрія [Г]; *пор. хайал, хейал.*

эал ІІ пригода, випадок [Г]; эал көр-азнати пригоди [Г]; *пор. ал І, эвал.*

эбе авжеж, звичайно, адже СМ, К; о тири эбе, бльмеди він, звичайно, живий, не помер СМ; инт'ар этме сен буну, айттын эбе не відмовляйся, адже ти це казав К; див. эбет.

эбед вічний [Г]; эбедлерин эбедлерине дэгли вовіки віків [Г].

эбеда досконалий, неперевершений, райський [К]; эбеда бұльбұльлер неперевершені — райські солов'ї [К]; *пор. эда.*

эбеди вічний, вічно, в віках [М].

эбедийадак навіки [М].

эбедийед вічність; жўмне эбедийедлердэн эвель бабадан догмуштур рожденний від отця раніше всіх віків [Г].

эбедийедэк довічно [Г].

эбэдийет вічність [Г].

эбедиль вічний [Г].

эбет так, звичайно, адже; блай о турмай эбет так воно, звичайно, не стоїть І; мен т'емик ашамайым эбет звичайно ж, я кісток не їм Г; йох эбет? хіба ні? Г, К; йа эбет? певно, так? К; сен мана эксикче хой, туз эбет бек ағыр ти мені насипай поменше, сіль же важка СГС; *пор. эльбет.*

эбетчи підбрехач О.

эбжи всі СЛ; эбжи усі вони СЛ; див. эп, эпчи.

эв І хата, будинок, кімната; эв ардына (*пор. эварды*) за хатою Г; эв ичерси / эвин ичи внутрішність хати НКД; эвин ич(и)ни бойалама білити в хаті НКД; эв йап- М, эв йаса-/сал- Б будувати, ставити хату; эв(ин) дўбў/тўбў долівка, підлога СГ/У; эв тэпеси дах хати НКД, СГС; эв хапу хатні двері К; эв чыхарсы зовнішній бік хати НКД; эвдэ вдома СБ, СЛ; барый эвдэ іде до хати СМ; т'ельдим эвдэ я приїхав додому Б; т'етирим эвдэ приношу додому У; эвдэ алып т'ельди приніс додому Б, У; эвдэ т'ель- іхати, приїздити додому Б, У; эве додому СЛ, СГ; эвин стў доғру эт'ен дах був рівним СМ; эв чине в хаті У; *пор. уй, ў, ўй.*

эв ІІ гей О.

эва айва ВН, СБ, Б, СЛ, К; бири эва/ива, бири пива одне з них айва, друге — пиво СГ.

Эваз ч., ж. [СБ, П, Г, СЛ, СГ, СК]; *пор. Эйваз.*

эвал стан, становище, випадок, пригода, нещасний випадок П, Г-К, СГ; бу не эвал? що за недобра пригода? Г; бу дўньянын эвалы неже, нежедир чога тільки не буває на цьому світі [СК]; йазылмамыш ферман д'елир йар эвалындан надходить неписаний лист про пригоди моєї милої К; эвал биль-пізнавати недобру суть явища Б; эвал бильдим я відчув, пізнав це на собі У; севдалых эвалындан ону чекеннер билий про муки кохання знають ті, хто їх терплять К; бу дўньяның эвалындан жой-зжити з цього світу СБ; эвал ол-траплитися нещастю Г; боғма мени — бир даа эвал осун падшаға, балаа дэгмек, бир даа йуртуна басмах

не души мене — хай буде нещастям для мене іще колись чіпати царя, його дітей, іще сюди приходити *Г*; *пор.* ал I, эал II.

эвалла на бога, ради бога, добре, гаразд, будь ласка, на щастя, спасибі *О, Г, СЛ, СК*; эвалла, жоґабларына саґ ол гаразд, спасибі тобі за твої слова *СК*.

Эвангелисмос [*Г, Кб.*], **Эвангель**, **Эванд'елио** [*Г*] **Эвангеліе**, **Блага вість**, **Добра вість**.

эварды задвірок *Г, СЛ*; **эвардына** на задвірках *Г, СЛ*.

эв-барх садиба, сімейне вогнище *Б, Г, СГ, СК*; **эвин-бархыны сатсын** хай продасть хату і все майно *Б, СЛ*.

эвгениас эт- освячувати [*Г*].

эвгениоз освята [*Г*].

Эвдиш ж. *СБ*.

эвдэт'и домашній *К*; **эвдэт'илер** домашні, родичі *К*.

эвд'ерек аж додому *У*.

эвейик хушу горлиця [*Г*]; *пор.* **овайык, өвейик**.

эвели рано, раніше, перше, старий, древній *СБ, ВН, СМ-У, СК, [Кб.]*; **эвели замандан бери** з первісних часів *НМ*.

эвель рано, раніше, перше, старий, древній; **бендэн эвель** раніше за мене *М*; **эвель заман** раніше, в попередні часи, спершу *П-Б*; **эвель заманы** у раніші часи *П*; **эвельдэн** раніше, давно [*Г, Кб.*]; **эвелиндэ** раніше *СБ*.

эвельдэт'и давній, колишній, попередній *ВН*.

эвельд'и раніший, колишній *О*.

эвельки перший, початковий [*Г, М*].

эвельсьи колишній, раніше *СБ*.

эвельт'и перший, початковий, колишній, раніший, старовинний; **эвельт'и заман** раніші часи *СМ, Б*; **эвельт'и заманға** в давні часи *СМ*; **эвельт'и лаф**

слово попередньої доби, давнє слово *СМ*; **эвельт'и тапмажалар** давні історії *СМ*; **эвельт'и түркүлер** давні пісні *СК*.

эвельчасна по-колишньому, по-давньому *СМ*.

эвжигез хатка *Г*.

эвза (<авузу) лезо [*СЛ*]; **сен хартлыгында хылыч эвзасындан т'и-тэжек олуйсун му йохсам?** чи ти на старості вирішила піти під лезо шаблі? [*СЛ*].

эвинже по-домашньому *СЛ*.

эвл ол-див. эвл[е] ол-.

эвлад дитина, нащадок, спадкоємець *ВН, СМ, Б, Г, СЛ, СГ*; **хыз эвлад** дочка, спадкоємиця *ВН, СЛ*; **эр эвлад** син, спадкоємець *СЛ*; *пор.* **эвлат, эвляд, эвлят**.

эвладлых за дитину *СГ*.

эвлат дитина, нащадок, спадкоємець *Б, Г-К, М*; **эвлат ал-** усиновляти *О*; *пор.* **эвлад, эвляд, эвлят**.

эвлатла- усиновити, удочерити *О*.

эвлатлан- заводити дітей *О, К*.

эвлатлы який має дітей *О*.

эвлатлых становище спадкоємця, усиновлення, удочеріння *О, К*.

эвлатсыз бездітний *О, К*.

эвлатсызлых бездітність *О, К*.

эвл[е] ол-бути так *СБ*; *пор.* **ойле, ойле, өле II, эле, элем, эль ол-**

эвлен- женитися; *пор.* **үйлен-**

эвендир- женити; **оларын ағаларына стийлер буну эвендирмез** хочуть видати її заміж за свого ватажка *СЛ*.

эвлет- женити *О, К*.

эвли одружений, жонатий, заміжня; *пор.* **үйлү, үлү**.

эвлоғиа 1. благословення [*Г*]. 2. проскура [*Г*].

эвлоғис эт- благословляти [*Кб.*].

эвлоимени благословенний [*Г*].

эвляд/эвлят дитина, нащадок, спадкоємець *Г, СЛ / К*; *пор.* **эвлад, эвлат**.

Әвмеон ч. Євмен [Г].
 Әвре ж. СК; див. Феврония.
 әврет жінка [Г]; пор. аврет.
 әвсабу господар (дому) СЛ; пор. саап, сайып, сахип, саһп.
 Әвтуш Явтух СБ.
 әвхи благословення [К, Г].
 әвхиэвлоҗиа благословення [М].
 әвчәә в хаті К; див. ч.
 әг- (әгей) нахиләти Г, СЛ, СК; жамилерин әгмеси церковні поклони [У]; башыны тизине әгнизько кланятися — головою дїстаючи до колін Г; пор. әң.
 әге терпуг, напилок НБЕ; пор. әд'е, әд'ев, әйе.
 әгей сіе [Г]; див. әк-.
 әгер I сідло СБ; әгер хашы лука сідла СБ.
 әгер II спол. якшо; бен әгер кәзүмүнән мых йерлерини кәрмесе, ве пармағымы мыхларын йерине хомасам, ве элими хабурҗасынын дәлигине хомасам, — дәди ки, — бен инаннам якшо я своїми очима не побачу його ран від цвяхів, і своїх пальців не вкладу в ті його рани, і не просуну своєї руки в отвір між його ребрами, я не повірю, — сказав він [Кб.]; пор. әгер, әйер II, энгер, энд'ер, энд'ерим, энд'ир.
 әгерек тирло, водопій К; пор. әгерек, әд'ерек, әйерек.
 әгилик нахилений О.
 әгилим нахил, похилість О.
 әгилиш- нахиләтися разом О.
 әгиль- нахиләтися П-СМ, СГ, СК, [Кб.]; пор. йиль-, әд'иль-.
 әгильт- нахиләти О.
 әгир-мүгүр бойну шия в нього вигнута-перегнута Г.
 әгле- затримувати, забарити СГ; пор. әйле- I.
 әглен- 1. баритися, затримуватися, перебувати, проводити час, розважатися, забавлятися, ба-

витися; мен бүгүн азчык әгленирим, бетим сьогодні я, напевно, трохи забарюся СГС; әгленип хал- затриматися, запізнитися [СК]. 2. повертатися, вертатися, відвертатися [СМ]; пор. әглендир-, әйлен- I, әңлен-
 әглендир- збувати час, розважати; өмүр әглендир- проводити життя СЛ; әглендир сени розважай себе Г.
 әгленҗе розвага, забава, забавка, утіха.
 әглениш зігнутий, нахилений К.
 әгрен- відчувати відразу, гидувати, гребувати К, СГС; пор. игрен-, ирен-
 әгрендир- викликати відразу К.
 әгрендирт- спон. К.
 әгренҗи гидливий К.
 әгренҗилик гидливість К.
 әгренч гидкий, огидний, бридкий, неохайний К.
 әгри кривий ВН, набакир, набік К; әгри хылыч крива шабля, ятаган Г; пор. гри.
 әгер спол. якшо, хоч [М]; әгер әйи әгер фена хоч добрий, хоч поганий [М]; пор. әгер II, әйер II, энгер, энд'ер, энд'ерим, энд'ир.
 әгер ки якшо [М].
 әглендир- затримувати [М]; пор. әглен-, әйлен- I, әңлен-
 Әҗрипос адасы назва острова [Г].
 әҗян див. әйан.
 эда 1. завершения, закінчення [У, М]; эда ол- завершуватися, конати, іти з життя [М]; шу севдадан эда олсам якшо сконаю через це кохання У; эда эт- сповняти, виконувати [М]. 2. досконалий, неперевершений, райський [Г, СЛ]; эда бүлбүль [Г], эда бүльбүлү [Г, СЛ] неперевершений соловейко; мийане хурулмуш эда бүльбүльлер, сыра-сыра тизилир урум д'үзельлер тут розсілися райські солов'ї, ши-

куються рядами урумські красуні [К]; *пор.* эбеда.
еди мин. час дієсл. зв'язки *э* був; *о* еди концлагерьге, илишкен еди він був у концтаборі, потрапив туди *ВН*; бир бۆльмече отурур едик, беш жан жили ми в одній кімнаті, п'ять душ *ВН* йырлар едим я співала була *ВН*; биз дә анда едик і ми там були *П*; наз едиң сен кичик олғанда? аким ти був, як був малим *У*.
Едирне Едірна, Андріанополь *Г*; *пор.* Этрене.
едлер *мн.* вони були *У*, *СЛ*; *див.* еди.
една дрібний, нікчемний [К, М].
Едуш ж. Явдоха.
едэпсиз непростий, невихований, непорядний, брутальний, грубий [Г].
едэпсизлик/этэпсизлик невихованість, непорядність [Г].
Едэса назва міста на Середземному морі [Г].
ед'е *О*, *К*, **ед'ев** *Б* терпуг, напиллок; *пор.* эге, эйе.
ед'еле- пиляти терпугом, напилком *О*, *К*.
ед'елет- *спон.* *О*, *К*.
ед'ер сідло *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; **ед'ер хашы** лука сідла *К*; **ед'ер хойна** дівати сідло *Б*; *пор.* эйер *І*.
ед'ерек тирло, водопій *К*, *БК*; *пор.* йегерек, эгерек, эйерек.
ед'ерле- сідлати *ВН*, *СБ*, *СМ-СК*; *пор.* эйерле.
ед'ерлет- сідлати *О*, *К*.
ед'ерлеттир- *спон.* *О*, *К*.
ед'ерлештир- дозволити сідлати один для одного *О*.
ед'ерли осідланий *СЛ*, *К*, *СК*; **ед'ерли ат** осідланий, верховий кінь *СК*; **йашган бери авесим атын** ед'ерлисине змолоду я кожаюся в конях, що ходять під сідлом *СЛ*.

ед'из близнята, близнюки *О*, *БТ*, *К*; **ед'из хары** жінка, що народила близнюків *К*.
ед'изле- народити близнят *О*, *К*.
ед'изли яка має близнят *О*.
ед'иль- нахилитися, схилитися, кланятися *СМ*, *Б*, *Г-СГ*; *пор.* йиль-, эгиль-.
ед'ильт- нахилити, змушувати кланятися *К*.
эжелъ нагла смерть *СБ*, *Г*, *СК*; **эжер** (=эжелъ) смерть нагла [СК]; *пор.* ажелъ.
эжелъсиз без видимої причини для смерті *СК*; **эжелъсиз т'итэн хардэшим** мій брат помер без видимої причини [СК].
эжер *див.* эжелъ.
эз- (эзий) товкти, м'яти, місити розбавляти, розчиняти *СЛ*, *К*.
эзберле- працювати неякісно, недбало, неретельно *К*.
эзги мелодія *СБ*; *пор.* йезд'и, эзд'и.
ездир- дозволяти давити *К*.
езд'и мелодія *СМ*, *У*, *К*, *СГ*, *СК*; *пор.* йезд'и, эзги.
эзиет чек- зазнавати утисків [Г]; *пор.* азйат, изиет, эзийет.
эзийет утиски, приниження, страждання; **бизлери эзийет ичиндэ брахма** не покинь нас у стражданні [Г]; *пор.* азйат, изиет, эзиет.
эзиль- (эзлий) бути роздавленим, розтовченим, розмішаним, розчиненим *Г*; **ах дэдикчез ах жижерим эзильди** не встиг я ахнути, як мої легені було роздавлено *СЛ*; **хынам эзильди** мою хну розведено — мене видають заміж *Г*; **алтын таз ичиндэ хынасы эзильди / алтын таз ичине хына эзильмиш** її хну розведено в золотому тазу *СК*.
эзлий потовчється *Г*; *див.* эзиль-.
эзмери смагливий *СК*; *пор.* эсмери.

эирини умин мир вам [Кб].
 эй I ств. частка так, гаразд, добре НМ, У, К; эй, ну, т'иттилер олар эт'иси гаразд, ну, пішли ці двоє СГС; эй-эй так-так СМ; пор. игилик, ийи, йейи, эйи, эйилик, эйлик, элик, эльлик I.
 эй II 1. вигук на привертання уваги гей, ей; эй аллаым о боже мій Г; эй агелер гей, панове П; эй олан гей ти ВН; эй ахыз гей ти ВН, П; эй балам гей дитино СМ; эй, вах, эй ой-йой-ой СЛ. 2. вигук подиву ну [Г]; эй сенин сабуруна ну й терпіння у тебе [Г].
 эйа вигук звертання гей, о СГ; эйа йаратан аллах о боже-створителю СГ.
 эйал-бейал [СК], эйан-бейан [Г] туди-сюди; эгян-бейан (=эйан-бейан) туди-сюди [Г]; күндүз эйан-бейан, йеже дүш олсун [Г], күндүз эйал-бейал, д'еже дүш д'ибик [СК] удень іще так-сяк, а вночі — як мара.
 эйваз осуд [Г]; имди хактыр раби ве адалетлиғи север тилер эргесин амелине көре эйвазыны этэр тепер праведний бог, що любить справедливість, засудить його згідно вчинку його задля мети, що він її домагався [Г].
 Эйваз ч., ж. ВН, Б, СК; пор. Эваз. эй-вей ой-йой СБ; эй-вей — йылай Арзу ой-йой — плаче Арзу СБ. эйе терпуг, напилек П; пор. эге, эд'е, эд'ев.
 эй[е]жан збудження, хвилювання, піднесення, натхнення, переживати [М]; уйатмайа эйжан эттим прагнучи розбудити його, я дуже хвилювалася [М].
 эйер I сідло П; пор. эд'ер.
 эйер II спол. якщо П, К, М; пор. эгер II, эгер, энгер, энд'ер, энд'ерим, энд'ир.

эйерек тирло П; пор. йегерек, эгерек, эд'ерек.
 эйерле-сідлати СЛ; пор. эд'ерле-эйиже гарно, добре [Г, М].
 эйи I. добрий, хороший ВН, СМ-СК; эйи амель доброчинність [М]; эйиси найкращий ВН; эйи эт тэ эйи бул роби добро — добро й знайдеш СГ; пек эйи дуже добре Г. 2. ств. частка так, добре, гаразд О, Г, СЛ, СГС; пор. игилик, ийи, йейи, эй I, эйилик, эйлик, элик, эльлик I.
 эйижилик добро О.
 эйиле-поліпшувати, покращувати О.
 эйилен-поліпшуватися О.
 эйилет-поліпшувати О.
 эйилеш-сп.-вз. О.
 эйилештир-спон. О.
 эйилик (-ти) добро, благо, богоугодна справа Г, СЛ, М; эйилик этт'енси бир ший — сени саймайляр ти зробив якесть добро — тебе не шанують СМ; эйиликте болсун СМ, эйилик осун Г хай буде на добро; эйилик ет-влаштовувати свято СМ; пор. игилик, ийи, йейи, эй I, эйи, эйлик, элик, эльлик I.
 эйиликли корисний, благородний, плідний О.
 эйиликлик достаток, добробут О.
 эйин червень НБЕ.
 эйи-ош добре, щасливо, благополучно; бен эйи-ош у мене все добре Г; бен эйи-ош ожа Алеп шейрине йахыннаштым я щасливо дістався до благословенного міста Алепа СЛ.
 эйле- I затримувати Г; див. эгле, эле- II.
 эйле- II чинити, робити [СЛ, М, СК]; не эйлейим? що мені робити? [Г]; пор. эле- III.
 эйлен- I перебувати, проводити час [К]; пор. эглен, эглендир, эңлен.

эйлен- II обертається, крутиться, кружляти *НБЄ*; эйленип кӱзет-озиратися *НБЄ*; *пор.* айлан-, айлен-, айлян-.

эйленмелик: бир пара шорбажы-лых бар эди, эйленмелик було в нас невеличке господарство, достатне, аби крутитися *СБ*.

эйлик (-ги) добро, для добра *У, СЛ, СГ*; эйлик осун, балам, не олажах нехай буде на добро, моя дитино, те, що має стати-ся *Г*; *пор.* игилик, ийи, йейи, эй I, эйи, эйлик, элик, эльлик I. эйлим моя родино [*Б*]; *пор.* айле, але I, иле I.

эйт- говорити *ВН, П*; нас эйт-тиц? як ти сказав? *П*; *пор.* айт-эйханетлик *див.* хийанетлик.

эк- сяти; *у* Маркова — йек-ММ. эк скорочена форма I ос. *мн.* зв'язки *мин.* часу эдик: тутар э(ди)к ми ловили були *СБ*; алай ѓгренир э(ди)к так ми навчали-ся *У*; билир э(ди)к ми знали *У*; *див.* эди.

экен *предик.* форма *перепов.* мод. дієсл. э- був нібито, наче-бто є; ичейм экен, ичмейм экен, ичем, эсирмем экен ніби п'ю, ніби й не п'ю, вип'ю, ніби й не п'янію *У*; *пор.* икен, ит'ен, эт'ен. Экзархов *прізви.* *СЛ*.

экзомолоґис сповідь [*М, Кб.*]; экзомолоґис ол-сповідатися, кая-тися [*Кб.*]; экзомолоґис эт-сповідати, приймати сповідь [*М*]; *пор.* эксимолоз, эксомолоґис. еки два [*Г, М, СК*]; *пор.* ики, эт'и, эчи.

экилисе церква [*М*]; *пор.* килсе, кильсе, кисле I, клисе, т'ильсе, т'исе, экклисе, эклисе.

эким лікар [*Г*].

экинжи [*Г*], *СК*, экинчи [*М*] дру-гий.

экишер по два *П-Б*; *пор.* эт'и-шер.

экклисе церква [*К*]; *пор.* килсе, кильсе, кисле I, клисе, т'ильсе, т'исе, экилисе, эклисе.

экле- доточувати, додавати *СГС*. эклисе церква [*Г, М*]; умумийе ве ресу́ллийе эклисе соборна й апо-стольська церква [*Г*]; *пор.* кил-се, кильсе, кисле I, клисе, т'и-льсе, т'исе, экилисе, экклисе.

экмек хліб *СБ, СГ, М, СК*; т'еси-льген тилим экмекке йабуш-май відрізану скибку до хліба не приліпити *СБА*; туз-экмек хліб-сіль *СК*; *пор.* ѓкмек, ѓтмек, этмек.

экмет 1. премудрість [*Г*]. 2. істо-рія, оповідь [*Г*]; *пор.* икмет, ѓк-мет, хекмет.

экметли мудрий [*Г*]; экметли мү-жүзет промовисте знамення [*Г*].

эксан помилування, прощення [*Г*]; эксан эйле- помилувати [*Г*]; мерхаметли эксан етиґи раб-би милостиво прощающий бог [*Г*].

экси обоє *СК*; *пор.* эт'и(си), *див.* эки.

экси- зменшуватися *СБ, СМ*; арт-сын — эксимесин, тапсын — тӱгӱльмесин хай збільшується — не меншає, переливається че-рез край — не розливається *СБЧ*.

эксик недолік, вада, недостатній, неповний *У, Г, К, М, СГС*; недоумкуватий *К*; эксик ашама т'ерек їсти слід поменше *СМ*; ондан эксик менше десяти *Г*; эксик ол- бракувати, не виста-чати [*Г*].

эксикле- робити недостатнім *О*. эксикли низький *М*.

эксиклик (-ги) нестача, брак, не-долік *О, Г, СЛ, К, М*; хуве-тим эксиклиґиндэ коли в мене так мало сил [*М*].

эксиль- меншати, ставати недо-статнім.

ексильме зменшення, спад *О*.
 ексильт- *спон. О, Б, К*.
 ексимолоз сповідь *Б*; ексимолоз
 эт- сповідувати *Г*; *пор. экзомоло-
 лоғис, эксомолоғис*.
 эксомолоғис ол- сповідатися, кая-
 ться [*Г*]; *пор. экзомолоғис, эк-
 симолоз*.
 ексин- бути безкорисним, непри-
 датним, ставати недоладним *О*.
 эксит- зменшувати, віднімати *О*.
 эчки коза *СГС*; *див. ички, эчки*.
 экшер по два *ВН*; экшер дэне по
 дві штуки *СМ*; *див. эки, эт'и*.
 экши кислий, прокислий, скис-
 лий *Б-СГС*; прогірклий *О*; экши
 сўт кисле молоко, кисляк *К*.
 экши- ставати кислим, скисати
СМ, Б, К, СГС; прогіркнути *О*;
 экшид'ен ксель прокислий ки-
 сіль *СМ*; экшид'ен сўт прокис-
 ле молоко *Б*; сўт экшип йутул-
 ган молоко скисло й сіло *К*;
пор. йекши.
 экшижа кислуватий *БТ*.
 экшиот *бот. кисла трава, зовні по-
 дібна до кропу Г*.
 экшит- *спон. О, К*.
 эла карий *Б-СК*; эла гөз [*Б-Г, СГ*],
М, эла көз *У, СЛ*, эла гөзлер *СК*
 карі очі; эла көзлүм сен беним
 моя ти кароока *СК*.
 элал чистий, дозволений (релі-
 гією); жаным элалым, көзүм
 элалым моя ясна душе, мое сві-
 тле око [*ВН*]; биң күмүш — арам
 пара, эт'и капик — элал пара ти-
 сяча срібних — нечисті гроші,
 дві копійки — чисті гроші [*СМ*];
 элал айле-, элал эт- прощати [*Г*,
СЛ]; ах сўтүн, ах анем, элал эт
 бана [*Г*], ах сўтүнү элал эт ба-
 на [*СК*] прости мені твоє чисте
 молоко, моя мамо; ханым
 элал да, жаным элал, азиз ал-
 ланын йолуна я нічим не зави-
 нив — ні тілом, ні душею — на
 святому божому шляху [*СК*].

эласлых (-ғы) спасіння [*М*]; *пор.*
 хелас.
 элваз йигит достойний юнак *СБ*.
 элван прислуга *ВН*.
 эле так [*Г, К*]; ане, башым ағы-
 рый, эле йўрегим мамо, в мене
 болить голова, так само й сер-
 це [*Г*]; *пор. ойле, ойле, өле II*,
 эвле ол-, элем, эль ол-.
 эле- I (элий) сіяти, просіювати, ві-
 яти; су элеңиз йанмыша полий-
 те водою мое полум'я *ВН*; кү-
 рек биле эле-віяти лопатою *П*.
 эле- II затримувати *СК*; *див. эг-
 ле-, айле- I*.
 эле- III робити *Г, СК*; жоғап эле-
 відповідати *СК*; ал пошуму чул
 элейим я свою червону хустку
 зроблю тобі попоною *СБ*; *див.*
 айле- II.
 -эле *спон. енкл. -но; т'ель мын-
 да-эле а йди-но сюди Г*; баха-
 йым-эле подивлюся-но *Г*; мен
 варып т'етиирим-эле піду-но я
 принесу *СЛ*.
 элек (-ги) сито, решето; элек хас-
 нағы/хаснасы обичайка сита
Г/К; элек йўрүт- пліткувати —
 носити сито *СМ*; элек сат-
 дурити — продавати сито *СБ*; элек
 тойу весілля сита — весільний
 обряд *М*; элек бле оздан сув та-
 шымаға тойға носити воду в
 решеті з річки на весілля *СМ*.
 Элекбаш *прізв*.
 элекле- сіяти ситом *О*.
 элеклен- сіятися ситом *О*.
 элем так [*ВН*]; башым ағырый,
 элем йўрегим у мене болить
 голова, так само й серце *ВН*;
*пор. ойле, ойле, өле II, эвле ол-
 эле, эль ол-*.
 элеме просіяний *О, К*.
 элен- просіюватися *О, К*.
 элет- *спон. О, К*.
 элефер: элефер охталанды (=али-
 фим нохталанды) мій алиф на-
 писано з крапкою [*СГС, СК*].

элиачых щедрий *О*.

элиачыхлых щедрість, відкритість *О*.

элик (-ги) 1. добро, благо, доброчинність, благодійність, благодіяння, милість; *ах, йа рабим, сенин элигин чохтур ех, о господи, милість твоя велика [СК]; элик блен бер-* віддавати добром *СМ*; элик битир- зробити добро *У*; элик осун хай буде на добро *Г*; *хызы эликнен вермесе, дөгүшүп алажағым* якщо він не віддасть свою дочку добром, то я заберу боєм *СК*; элик стә- бажати добра *СГ*; элик эт- чинити добро *СМ, Б*; *д'ель, бир элик эле, хан арап, элик зай олмаз* будь ласка, хане арапе, змилуйся, милість не шкодить *СК*; элик гөр- пізнати добро *СК*; элиге элик олса, хара өгүзе пчак олмаз якби за добро платилося добром, то робочий віл під ножа не потрапив би *СГ*. 2. домашнє свято, гуляння *СБ, Г*; элик тут- справляти весілля, свято, поминки тощо *Г*; элик туттур- *спон. Г*; дүгүне варыйсын — элик, элиге варыйсын, атир үчүн идеш на весілля — це домашнє свято, идеш за ддя доброї справи, з поваги *СК*; *пор. игилик, ийи, йейи, эй I, эйи, эйилик, эйлик, эльлик I*.

Элим ч. Алім *СБ*.

элимдэт и йүзүгүм перстень, що в мене на руці *Б*

элиндэт и який знаходиться у нього в руках *Б*.

Элифер ч.

элли *див. эьли*.

эллиника грецька мова [*М*].

элма яблуко [*Г*]; *див. алма*.

Элма су річка Альма [*М*].

элфаз слова, мова [*М*].

эль I рука [*ВН-У*], *Г-СК*, [*Кб.*]; ағу алдым элиме ичмеге я взяв у

руки отруту, щоб випити *СБ*; эль алыш- тиснути руки один одному, здороватися за руку *БТ, Г, СЛ*; элин хырылсын щоб тобі руки вломилися *СК*; элиннен вер, айағыннан вар да ал дай руками, а забирай ногами *СГ*; эльнен сачар эт'еннер сially руками *СЛ*; эльнен хах- махати рукою *К*; элиндэн тутту узяв його за руку *СЛ*; эль чарпыш- разом плескати в долоні *СЛ*; ◊ өзү элине т'итсин нехай кінь біжить своєю волею (не підганяй) *К*; *див. элиачых, эльвер-, эльйазы*.

эль II люди, народ, чужі люди *СБ, СМ-СК*; эль холундан тойум йохтур з чужої руки ситим не будеш *П*; эьлере вердим сени віддав тебе іншим людям *СМ, СК*; элин карысы чужа жінка [*М*]; энди балларын элине хал тепер лишайся на руках у дітей *М*; эльдэн эле д'идэр намы Тифлизин *Г, СК*, т'итэр эльдэн эле намы Тифлизин *СЛ* по всіх країнах шириться слава Тифліса; эль гөзү йарых версе(йди), т'имсе: "вай, гөзүм", — дөмез эди якби людські очі давали світло, то ніхто не казав би: "ой, мої очі" *СГ*; эль көзүнже айтылған лажырды слова, сказані про людське око *СБЧ*; ғурбет эли *Г, СЛ*, ғурбет эль *СК* чужина.

эль ол- бути так *Б*; *пор. ойле, ойле, өле II, эвле ол-, эле, элем. эьбет авжеж, аякже, звичайно, безумовно О, СЛ, К*; *пор. эбет. эьбетчи піддакувач О*.

эльван гасло *СЛ*.

эльвер- задовольняти, підходити, личити [*ВН*], *О, К, СГС*; о чалыжы, бен т'үркүжү — эльверир бизе він музика, я люблю пісні — це нам підходить [*ВН*]; эльвермез бизе бырада дурмах

нам не годиться тут стояти [Г]; эльверсе, хонуш якщо тобі це підходить, бесідуй СГ.

эльверт- підганяти, пристосовувати, робити підходящим О, К.

эльйазы підпис [Г], К-М; эльйазы хой- ставити підпис СГ; пор. ильязы, эльязы, элязы.

эльке холка СБ.

эльле- перебирати, розмішувати руками К.

эльлештир- роздавати, розносити НКД; баллар арасна эльлештир- роздавати дітям НКД.

эльли п'ятдесят; эльли — ишиц / ишин бельли п'ятдесят — з тобою все ясно Г/К; мен энди хартым, эльлийе йахыннашы- йым я вже старий, наближаюся до п'ятдесяти СГС; Тройца да барйам эльлисине свято Трійці на п'ятдесятий день (Великодня) М; пор. эльни.

эльлик I добро, домашнє свято СБФ, НКД; эльликке эльлик етилсье, хара хозуға пычах урулмай якби за добро робилося добро, то чорне ягнятко ножем би не зарізали СБФ; хомушум маа т'елий эльлиге сусід прийшов до мене на домашнє свято НКД; пор. игилик, ийи, йе-йи, эй I, эйи, эйилик, эйлик, элик.

эльлик II народ СГ; чох эльлик багато народу СГ.

эльлинжи п'ятдесятий НБЕ.

эльязы підпис СБ, Г; эльязы хой- ставити підпис Г; пор. ильязы, эльйазы, элязы.

эльмаз діамант, алмаз СБ, СЛ; пор. эма II.

эльмас таш кришталь [Г].

эльмек бантик у вузлі СМ; шнурок, поворозка СМ; пор. ильмек.

эльни п'ятдесят СМ; эльни — ишлериц бельли/бецли п'ятдесят

— з тобою все ясно СМ; пор. эльли.

эльнинжи п'ятдесятий О.

Эльпида ж. Надія СГ.

эльсе ум. форма дієсл. зв'язки э- якщо; т'елир эльсе якщо приїде Б; див. э-.

эльсиз без рук, безрукий ВН, Г-СК, без підтримки К.

эльсизлик відсутність рук, підтримки К.

эльт и раніше Б, У; пор. эвельт и.

эльфазлы тиль красномовний язык [Г].

эльчи посол НМ.

элязы підпис К; пор. ильязы, эльйазы, эльязы.

эм I спол. i, також, а ВН, СБ, О, [Г], К; эм бир-эки йыл т'ери а два-три роки тому СБ; йарын энди сен ону — эм башхасны — ону эталмайсы П; эм т'етири- рим то й принесу Г; бир йахтан краснійлер, эм бир йахтан махновиц по один бік червоні, по другий бік махновці ВН; сорма-йа эм этмейе питати й робити М; Эст и Хырыма варсаныз, эм алайы урумнар якщо поїдете до Старого Криму, там усі уруми М; недир бу тўшўнип ве эм кезип хасевет эт'эрсиниз? про що це ви так без упину думаєте й переживаєте? [Кб.]; пор. хем, нем.

эм... эм i... i; ni... ni; эм йырларым, эм ойнарым і співаю, і танцюю СМ; эм сучлу, эм кўчлў і винний, і сильний СБ, П, СМ, Б, К; эм о йах, эм бийах і по той бік, і по цей бік Б; эм сув алдым, эм нане я набрала і води, і м'яти У; эм хуруй, эм тўтўнўй і горить, і тліє СЛ; эм хырмызы, эм гўльгўльў і червона, і квітчаста СЛ; эм айахташ, эм хардаш і подруга, і сестра СГ; эм даре чалайды, эм

сөлейди, эр биший дэ билийди
він і на бубоні грав, і співав, і
все знав *СК*; эм йапатмай, эм
ольдүрмий ні жити не дае, ні
вбивае *Г*.

эм II скорочена форма I ос. од.
зв'язки мин. часу эдим; өле-
жек эм я померла б *У*; див. эди.
эм- (эмий) смоктати *СМ, Б, СЛ,*
К; пор. йем-.

эма I сліпий; эма оланлар ышых-
ланды сліпі прозрілі [*Г*]; пор.
эмма.

эма II алмаз [*СБ*]; див. эльмаз.
эмаз молитва, намаз [*Г*]; үле эма-
зында під час обідні — обідньої
молитви [*Г*]; пор. намаз, немаз.
эманет пам'ятна річ, застава *Г,*
СЛ; пор. аманат.

эмдат милість, помилування; эм-
дат бул- знайти спасіння, поря-
тувати [*Г, СК*]; эмдат эле сен,
аллағым, д'ель, хыйма бени
змилуйся, боже, прийди, пожа-
лій мене [*СК*]; эмдат эйле- зро-
бити ласку, змилуватися [*Г*];
пор. имдат, медэт.

эмди тепер [*Г*]; пор. имди, энди,
эндэ.

эмдир- дати смоктати *О, К*.

эмдирт- спон. *О*.

эмель див. тэмель.

эмен I. сразу, зараз же, знову, так
само, саме, тільки *Г, [Г]*; Феде-
он митрополитос бени йолла-
мады эмен онун хонағында хыз-
мет этэр идим митрополит Ге-
деон мене не відіслав, і я слу-
жив у його резиденції [*М*]. 2. і,
також [*М*]; див. эптэн-эмендэн.

Эмен іст. Амман [*Г, СЛ*]; хойунун
сүрүсү Эмендэн д'елир отари
овець ідутъ із Аммана [*Г, СЛ*].

эмже стрий, дядько по батькові
Б, Г, СЛ, СГ, М; пор. эмми.

эмза підпис [*М*].

эмиз грудний *О, К*; эмиз бала не-
мовля, грудна дитина *О, К*;

эмиз бузов теля, якого годуе ко-
рова вименем *О*.

эмиздир- годувати груддю, виме-
нем *НБС, О, К*.

эмиздирт- спон. *О, К*.

эмизли грудний *О, К*.

эмизлик I. соска *СЛ, СГ. 2. бот.*
березка, берізка, оплітка, по-
війка *Г*; кручені паничі *Г*; глу-
ха кропива *СЛ*.

эмин запевнення; эмин эт- запев-
няти присягою [*Г, СК*]; ант-
эмин хур-/эт- присягати [*Г*].

Эминжі прізви.

эмир I (эмери) наказ, дозвіл, во-
ля, влада *СБ, Б, Г-СК*; эмир
бер-/вер- віддавати наказ, дава-
ти дозвіл *Б/Г, К*; эмир вериль-
/олун- надходити наказові *СГ/*
М; эмир эт- наказувати, дору-
чати, дозволяти *СБ, Г-К*; эмир
этиң ата минмез — эмирим до-
звольте мені сісти на коня — до-
зволяю *СЛ*; эмирдэн чых- пору-
шити наказ *СГ*; эмери його во-
ля [*Г*]; пор. өмүр II, эвр эйле-
эмир II емір, князь [*У, СК*]; эмир
хызы дочка еміра, князя [*У,*
СК].

эмир III життя *СБФ*; мендэн
эмир/өмүр — сендэн тэмир від
мене життя — від тебе залізо,
шабля, все в твоїх руках *СБФ/Б*;
пор. өмүр I.

эмит надія *У, К*; эмит эт- надіяти-
ся, сподіватися *К*; пор. имтэт-,
мүтэт-, өмит т'ес-, өмтэт-, өмүт
эт-, үмит, үмтэт-, үмүт, өмтэт-.
эмитсиз безнадійний *К*.

эмитсизлик безнадійність *К*.

эмиш I ласощі *СБ*; пор. йемиш.
эмиш II суфіксоїд мин. часу пе-
репов. мод. нібито був, начеб-
то є [*ВН-СК*]; пор. имиш, -миш,
-муш, -мүш, -мыш; див. э-

эмма сліпий [*Г*]; эмма оланлар
ыыхланды сліпі прозрілі [*Г*];
пор. эма.

Эммауз назва села [Кб.].
 эмми дядько по батькові [Г]; пор. эмже.
 эвр эйле- наказувати СБ, [Г, К, М]; пор. өмүр II, эмир I.
 эмтэт- сподіватися, плекати надію СМ, Б, У, К; пор. имтэт-, мўтэт-, өмит т'ес-, өмтэт-, өмўт эт-, ўмит, ўмтэт-, ўмўт, эмит.
 эмчек сосок ВН, СБ, Б; эмчек бер-/хашгыр- дати дитині грудь, цицьку СБ; пор. өмчек.
 эн I ширина [Г], СГС; энине бо- йуна уздовж і впоперек — ушир і вздовж [Г].
 эн II рукав Б; пор. йен, йен.
 эн III най-; эн буйўк найбільший Г; эн бол найбільш просторий Г; эн гўзель бала найгарніша дитина СБ; эн ийиси найкращий з них СЛ; эн кичиги найменша з них Б; эн пўсўр атлар найгірші коні Б; эн кичии наймолодший з них Г; эн кўчўк хызым моя наймолодша дочка М; эн пер- вой найперший СК; эн пўсўр найгірший Б; эн севд'илим моя найулюбленіша [СЛ]; эн ужуж- лух та бин алтына сатыльый най- дешевше може бути проданий за тисячу золотих СК; Ашых Ғарибин эн көзўндэт'и чыра- ғым я найбільчий товариш Ашиха Ғаріба СЛ; пор. эң.
 эн- I 1. сходити, спускатися, спа- дати СМ, Г-СК, [Кб.]; йешиль йапрах енер гўздэ директэн зе- лене листя восени спадає з де- рева [Г]; көкклердэн энди зійшов з неба [Г]; көктэн йере эн- зіхо- дити з неба на землю [Кб.]; ид'ит аттан энсе, д'ене атла- ныр молодець, злізши з коня, знову сідає верхи [СК]. 2. дося- гати [СЛ]; бен мырадыма эндим я досяг бажання [СЛ]; пор. ин- I. эна-дэна-рэс, эндик-пендик-жес, эна-дэна-раба, эндик-пендик-жа-

ба — один, два, раз, один, два, джес, один, два, раба, один, два, жаба — лічилка СМ.
 энгер спол. якщо; энгер бегенир- сен, хал бурада якщо тобі по- добається, лишайся тут [Г]; сор- ду олардан ол йердэн өтүрү, ве энгер ки эвельдэн еклисе вар мыйды онда він запитав їх що- до того місця, чи не було там церкви раніше [Г]; пор. эгер II, эгер, эйер II, энд'ер, энд'ерим, энд'ир.
 энди тепер, зараз, уже, іще; бар эди энди эр бир сой иши тоді були вже найрізноманітніші речі ВН; энди хуваты йох тепер уже сил немає ВН; энди хартай- ды він уже постарів СБ; шин- ди энди тепер уже ВН; шинди энди сахынмайым бу т'ирамит тепер уже я не боюся за цю че- репицю П; биз энди йаш эдик ми були ще молодими ВН; мен энди онда вардым я туди вже ходив СГ; мен энди вармадым я ще не ходив СГ; биз энди харт ми вже старі М; пор. им- ди, эмди, эндэ.
 эндир тік СБ, БТ; эндир бас- мо- лотити зерно на току НБЕ; пор. индир.
 эндир- спускати, зганяти вниз Г- СК; эралы эндирдим сизе я зі- гнав для вас оленя з гори Г; ду- вардан дувара сазым эндирдим я перевішував саза з однієї стіни на другу Г.
 эндэ уже, зараз П, О, СГ; меним айаххабуларым эндэ парланд- лар мої черевики уже порвали- ся СГ; пор. имди, эмди, энди.
 эндэк (-ги) рів, рівчак ВН-СМ, К; огорожа, паркан — із дерну, кі- зяку, каменю К; жатма эндэк огорожа з кізяку К.
 эндэклен- відгородитися ровом, парканом К.

эндэкет- відгородити *К*.
 эндэкли з ровом *О*, парканом *К*.
 эндэндэт'и давній *ВН*.
 эндэнд'ери відтепер, через це [*Б*,
Г, *СЛ*, *СК*]; див. андан.
 энд'е старша невістка *СБ*; На-
 д'енд'е (<Надя энд'е) тітка На-
 дія *СМ*; пор. инд'и, йенге, йен-
 д'е, йенђе.
 энд'ер спол. якщо *ВН*, *СБ*, *Б*, *У*,
СК; энд'ер сен мени севген осаң
 якби ти мене кохав *СБ*; энд'ер
 аслы олса, ббкўльдў белим як-
 що це правда, мені кінець *Г*; эн-
 д'ер аз, энд'ер чох — сениндир
 хоч мало, хоч багато — всі твої
Г]; энд'ер азиз энд'ер йунахт'ер
 хоч святий, хоч грішник [*Г*];
 пор. эгер II, эгер, эйер II, энгер,
 энд'ерим, энд'ир.
 энд'ерим якщо, виявляється [*ВН*,
У-К]; бен санетгим, ғариб анем
 — энд'ерим ажель я гадав, моя
 нещасна матір, а це виявилася
 смерть [*Г*]; пор. эгер II, эгер,
 эйер II, энгер, энд'ер, энд'ир.
 энд'ир якщо *ВН*; энд'ир ольсем,
 йол йанына комсўнлер якщо
 помру, нехай поховають край
 дороги [*ВН*]; пор. эгер II, эгер,
 эйер II, энгер, энд'ер, энд'ерим.
 эне знову [*СЛ*]; пор. гене, д'ене,
 йене, йени II, йине II, кене, т'е-
 не, т'ине.
 энеке матінко *К*.
 эниш сшил, узгир'я, узвіз, низ па-
 горба, долина, низина, низови-
 на, похилий *ВН*, *Б*, *У*; энишке
 унизу *СБ*; эниш йан захід, міс-
 це заходу сонця [*СЛ*, *СК*]; ай до-
 ғар эниш йандан, кўн доғар кў-
 неш йандан місяць сходить з мі-
 сячного боку, сонце сходить із
 сонячного боку [*СЛ*, *СК*]; эниш,
 эниш, энише, вардым дбгўше
 спускаючись нижче й нижче, я
 вступив у сутичку *Б*; киратым
 суйу ичмийор, эниш-йохуш дин-

немийор мій скакун води не
 п'е, спусків-підйомів не розби-
 рає *Г*; пор. эңиш.
 энишле- спускати *О*.
 энишлен- спускатися *О*.
 энишлет- змушувати спускати *О*.
 эништа *СБ*, *П*, *НМ*, *У*, эништэ
П, *СГС* зять для молодших, чо-
 ловік старшої сестри; пор. ны-
 шта.
 эниши широкий — про тканину
СГС.
 энесе потилиця *СГС*, *СК*; пор. эң-
 се.
 энсиз I неширокий, вузький *СГС*.
 энсиз II без рукавів *СГС*.
 энчек кишка *ВН*; пор. ичек.
 эң най- *ВН-СМ*; эң артына хал-
 лишатися позаду всіх *СМ*; эң
 ахылнысы найрозумніший з
 них *СМ*; эң бўйўгў эдим я бу-
 ла найстаршою з них *СБ*, *У*; эң
 гўзель найгарніший *СБ*; эң йах-
 шы найкращий *СБ*; эң кичиги
 найменший *У*; эң кобу щонай-
 більше *ВН*; эң тбпедэд'и путах
 найвища гілка *У*; эң чоғу ўч-
 дорт саат щонайбільше три-чо-
 тири години *СМ*; пор. эн III.
 эң- згинатися, нахилятися *О*; баш
 эң- нахиляти голову *О*; див. эг-
 эңгеригок-бенгеригок кукаріку
СБ; пор. гингериго-бингериго,
 кекерико, кекеріку, кикири-
 кук, кикирйакук.
 эңдир- нахиляти, опускати *О*.
 эңильлик (-ги) легкість [*Г*]; пор.
 йеңиль.
 эңиш сшил, спуск, узвіз [*ВН*, *СБ*];
 папийлер д'елир эңиштэн кач-
 ки йдутъ узвозом з долини [*ВН*];
 дўштўм/чыхтым эңише я спу-
 стився в долину [*СБ*]; жый, па-
 дышах, аскерни, йолла дбгўше,
 халма энишке/эңише збери,
 царю, військо, пошли на битву,
 не лишайся на узвозі *У*; пор.
 эниш.

эңде- розширювати *О*.
 эңден- розважатися *О*; *пор.* эглен-, эглендир-, эйлен- *I*.
 эңди широкий *О*.
 эңдик ширини, широта *О*.
 эңдет- робити широким *О*.
 эңсе потилиця *СБ, [Г], СГ, СК*; *пор.* энсе.
 эосфорос (-зу) сатана *[Г]*.
 эп весь, постійно, весь час; эп сычаннар усі миші *У*; эп бгре-ниймиз ми весь час навчаємося *У*; эп бирдэн повністю, цілком *О*; эп гүзель шийлер усе гарне *Г*; эп стий весь час просить *Б*; эп та ач весь час голодний *У*; эп та да весь час *У*; эп та/тэ бир все одно *У/ВН-СК*; эп тэ бир оса, доғмаа да т'ерекмей якщо все однаково, то не слід і народжуватися *К*; эп тутмасы белалы эди його спіймати завжди було морокою *Г*; эп тэ бүйүк ишлери айтый о балаға вона весь час наказуе тій дитині робити великі роботи *Б*; эп тэ дэ все-таки, завжди *СМ*; архаң боса, эп тэ дэ гүзель болуй якщо в тебе є підтримка, то все буде гаразд *СМ*; о адам эп тохтамажа айтыр эди та людина говорила без зупинки *У*; онлар эп олунса керек усе те мало здійснитися *[Кб.]*; эпимиз ми всі; эпиниз ви всі *Г*.
 эпархиа епархія *[М]*.
 эпижик (-ги) усенькі; эпижигиниз ви всі до одного *СЛ*.
 эписи разом, усі вони, кожний з них, усе; эписи секиз ай усюго вісім місяців *М*; эписиндэн зийадэ над усе це *[Г]*.
 эпископос (-зу) епископ *[М]*.
 эпитропос опікун, попечитель *[М]*.
 эпшейи доволі гарний *О*; значний, значно *К*; йерлерне эпшейи ший бар у землі є що зав-

годно *П*; эпшейи зийадэ значно більше *К*.
 эпшейижа *О*, эппейиже *К* значніше, ще більше.
 эпши все, дуже багато; энди эпшийи билий олан хлопчик уже знає все *СЛ*; сен энди эпшийи д'ечингенсин ти вже пережила все на світі *СГ*; эпшийи вахт т'ечти минуло чимало часу *СЛ*; эпшийи йер т'итти пройшов усе що можна, побував скрізь *СЛ*.
 эприль квітень *НБЄ*.
 эпс(и) всі *ВН, У, К*; ахча да бар, эпс та бар і гроші є, і все є *У*; эпс тэ всі до одного *ВН*; эпс тэ бир всі є однаковими *К*; эпстэн бүйүк эв найбільший з усіх будинок *ВН*.
 эпси вони всі, це все, усі, всі, усе; он бармахтан эпси дэ бир авурий із десяти пальців усі болять однаково *СБ*; холуна эпси өкүм вся влада у нього *П*; эпси йердэ дэ алай і скрізь так само *У*; эпсин дэ берди усе те він віддав *ВН*; бильген шийим энди эпсин унуттум я забув уже все, що знав *СБ*; эпси түрлү всілякий *БТ*; эпсин дэ тэмиз усі чисто *Б*; аннама о аннай ама, эпсин дүгүль розуміти він розуміє, але не все *У*; эпсиндэн хави найсильніший з усіх *ВН*; эпсинен гүзель краще за всіх *К*; эпси алхы жыйды бүйүк старший зібрав усіх людей *К*; эпси бир усе одно *П, СМ, СК*; эпсиңиз маңа бир усі ви мені однакові *СМ*; эпси дэ пший йохту, пока онун сырасы д'ельмеді иш ишлемез усе було нічого, поки не довелоса йому робити якусь роботу *СГС*.
 эпсижи вони всі *НКД*; эпсижине ім усім *НКД*.
 эпсичик усе-все *Б, У*; эпсичи(г)и вони всі, усі вони *ВН, К*; эпс-

чиги да гүзель вони всі до одного гарні *У*; эпсичигин атларын озай він переганяе коней усіх господарів *Б*; эпсчии усі вони *Б*.

эптэн-эмендэн давним-давно *СБ*. эпчи усе це, всі вони *Г*, *СЛ*, *М*, *СК*; эпчи бир все одно *Г*; эпчииндэн гүзель найкращий за всіх *Г*; эпчиниз ви усі *Г*; эпчиси вони всі *СЛ*.

эпший усе; эпшии дэ вар усе в нього є *К*.

эп-эйи зовсім добрий *О*.

эп-эйижа доволі добре, порівняно краще *О*.

эр *I* чоловік, чоловічий; эр авасы чоловічий танець *М*; эр адам чоловік *П*, *Б-СК*; эр адам кольмеи чоловіча сорочка *Г*; эр бала хлопцев, хлопчик *ВН*, *СБ*, *СМ*, *Б*, *К*, *М*; эр доғмуш родич чоловічої статі *Б*; эр киши чоловік *ВН*, *СБ*, *СМ*, *К*; эр хардаш молодший брат *НБЕ*, *О*, *К*; эр торун онук *НБЕ*; эр эвлад/эвлат нащадок чоловічої статі, син, годувальник *М/БТ*.

эр *II* кожен, кожний; эр ахшам цовечора *СГ*, *СК*; эр бир кожен, кожний, усі; эр бир сой різного роду *ВН*, *К*; эр бир түрлү всілякий, усіляко *СБ*, *СМ*; эр бир түрлү отлар різні трави *СМ*; эр бир түрлү исаннар вар люди є різні *М*; эр бир түрлү аллат-пояснговати всіляко *СМ*; эр бир ший усе *П*, *СК*; эр бир шийчик зовсім усе *У*; эр вахт *НМ*, *СГС*, эр вахыт *М* завжди; эр дайыма повсякчас, повсякчасно *П*; эр заман завжди *НМ*; эр йана скрізь, повсюдно *СЛ*; эр йандан зусібіч *СБ*; эр йердэ скрізь *О*; эр йердэн звідусіль *О*; эр йыл щороку *М*; эр ким ки кожен, хто *[Кб.]*; эр күн щодня *О*; эр т'ез кожен, кожний; эр т'ез

д'е кожному *СМ*; эр т'ези кожен з них *П*; эр т'ес кожен *ВН*, *СГ*, *СК*; пор. хер, һер.

эр- *I* досягати, осягати; бу не хейалдыр, ве не сейирдир, ве ахыл эрмеэжек хекметли ишлердир що це за видіння, що за видо-вище, і що це за чудеса, які не осягнути розумом *[Кб.]*.

эр- *II* (эрий) танути *[П, Б]*; харлар эрсе як розтануть сніги *[П]*; пор. ири- *II*, йери-, йири-, эри-.

эра *1*. проміжок, протока, про-світ, щілина *[ВН-СК]*; не бахайсың/бахайсын эрадан? чому ти дивишся так байдуже через щілину? *[Г/СГ]*; эрадан сулар ахар через протоку тече річка *[Г]*. *2*. сл. ім. між, поміж, серед *[ВН-СК]*; эрасына між ними *[ВН]*; эрамыза серед нас *[Г]*; эрамызы боз-сварити нас *[ВН]*; этимизниң эрасына айрылых олду між нами щось сталося, ми розлучилися *[СБ]*; йешиль йапрах эрасында хырмызы д'ўль ғонжеси серед зеленого листа червоний бутон троянди *[СМ, Б, СЛ, К]*; хыр эрасында серед степу *[СГ]*; йастых эрасында між подушок *[СК]*; пор. ира, ара.

Эрасу бойу *[Г, СЛ, СК]*, Эрасув *[СГ]* річка Эрасу.

эра-шукати *[ВН-СК]*; беним эрадығым Ашых Ғариптир *[СК]*; див. ара-.

эракуп див. эрахуп.

эрал косуля, газель, сарна *[Г, СЛ]*.

Эрал суйу річка Эрал *[Г]*.

эрам нечистий *[СК]*; йухусу эрам т'итэжек сон пропаде *[СК]*; йарем йухуда булунса, йухусу эрам д'идэр якщо мила спить, то сон у неї пропаде *[СК]*; хардаш олсан да, д'ель йаныма, не д'ирдин эрам ханыма? якщо ти мені сестра, прийди, чим я так дошкулив тобі? *[СК]*; див. арам.

эран стайня [СБ]; див. аран.
 Эрас: хан Эрас *поважана назва річки Ерас [Г]*.
 эрахуп: мен эрахуптан/эракуптан/эрукуптан бир абер алдым я дістав звістку з далеких країв [Г].
 Эрбержан шеэри *назва міста СК*.
 эрге мета, намір [Г].
 эрдан шийка Г; *пор. йердан*.
 эрезе засув, клямка О; *жаңғыр-жоңғыр эрезе клямка — дзень-дзелень СГ; пор. эрзе*.
 эрезеле-зачиняти на клямку, на засув О.
 эрендэ рубанок, струг, фуганок СБ, НМ, БТ, Г, К; *пор. эрене*.
 эрендэле-стругати НБЕ, НМ, Б, К.
 эрендэлен-стругатися, бути струганим О, К.
 эрендэлет-змусити стругати О, К.
 эрене стамеска Б; *пор. эрендэ*.
 эрет эт-відкидати, нехтувати [Г].
 эрет'ет колотнеча, безладний рух, метушня К.
 эретикос еретик [Г].
 эрзе клямка СМ; *пор. эрзе*.
 Эрзерум [Г, СК], Эрзерум / Эрзулум Саз / Эрзурум [СЛ] *назва міста*.
 эри-плавитися, танути, розчинятися, гаснути, чахнути, худнути Б, О, СК; *йүрек йағым эриди дэ халмады, шиндэн сора саңа йынам халмады моя душа змучилася, більше немає сил страждати, більше немає в мене й віри до тебе Б; эриди, халмады йүрек йағым я зовсім змучився, печаль висушила мене СК; пор. ири- II, йери-, йири-, эр- II*.
 эрик слива; хара эрик чорнослив НКД; *пор. йерик*.
 эрикли сливовий О, К.
 эрин ледачий, ледар О; *лінь БТ*.

эрин- лінуватися О, Б, К; *пор. йерин-*.
 эринчек ледачий, несумлінний, недбалый, ледар О, БТ, К.
 эрит-плавити, розтоплювати, розчиняти СМ, СК; *дэмири эритэн көмүр дөгүль мү? хіба не вугілля плавить залізо? [СК]; сенсиң беним йүрек йағымы эритэн це ти змушуеш мене страждати [СК]*.
 эритиль-пас. О.
 эритир-спон. О.
 эриф певна — невідома — людина, чоловік, хлопець; *бир эриф одна людина, хтось ВН; жигит эриф молодець, молодчина СМ, К; йитолунун эрифи сучий син Г, К*.
 эрифчигез хлопчина К.
 эриш лайка, змагання, суперництво, сварка, бешкет, бешкетливий, пустотливий, балуваний, непристойний, лайливий О, Б, К.
 эриш-сперечатися, сваритися, сердитися, дратуватися, пустувати, бешкетувати, вередувати, викаблучуватися; *эришме не пустуй, не бешкетуй У; сирт'еге эришип көлегини отха урмайляр розгнівавшись на гнид, сорочку в вогонь не кидають СБЧ; олар башлайляр эришмед'е бир биринен починають вони між собою сперечатися Б*.
 эришлеш-сперечатися О, К.
 эришли сварливий, задиракуватий, забіякуватий О.
 эришлик сварка, лайка О.
 эриштир-дратовати, зачіпати, доводити до суперечки, сварити НБЕ, НМ, БТ, СЛ, НКД, СГС, СК; *ат эриштир-дратовати, підганяти коня СГ*.
 эриштэ локшина НКД, СГС; *сүтлү эриштэ локшина з молоком НКД; хыймалы эриштэ локшина з фаршем НКД*.

эрийан вражений, зачудований [СК]; эрийан ол-дивитися з не-доброю цікавістю [СК].

эрк воля [Г]; йенди эркине на власну волю [Г].

эркек чоловік [Г, К]; пор. эрг'ек. эркен рано, вранці [КБ.]; пор. эрт'ен, эрчен.

эркүнлүк щоденний, буденний, на кожен день О.

эрли заміжня, замужем, яка має чоловіка О.

эрмени вірменин.

эрселе-тіпати О; пор. өрселе-.

эртэ 1. рано, раніше, ранній; эртэ пиш-рано визрівати СМ; эртэ тур-вставати рано СБ, У, Г; эртэ турған ач халмай хто рано встає, голодним не лишається СБФ; эртэ турғанға аллах берий хто рано встає, тому бог дає СБА; эртэ турмаз, бет йу-маз він рано не встає й не вмивається СБЧ; саба эртэ рано вранці СМ, К; йарын саба эртэ завтра рано вранці СГ; эртэ харпуз ранні кавуни СМ; даан эртэ іще раніше НКД; эртэдэн раніше Б, К, зранку О, К. 2. наступний день; жумаа эртэси субота; базар эртэси понеділок.

эртэжа раненько О.

эртэже раніше, доволі рано СЛ, К.

эртэз гүнү наступного дня СГ.

эртэзи ахшамы наступного вечера СГ.

эртэлеп раніше, раннього ранку ВН, О.

эртелет-зробити зарано К; эртелетип боғдай сачханнар вони посіяли пшеницю зарано К.

эртэн рано СМ, СЛ.

эртэс наступний (у часі); эртэс ахшамы наступного вечера СГ; эртэс базары наступної неділі Г; эртэс йыл наступний рік СГ; эртэс йылы наступного року Б;

эртэс күн наступного дня СБ, СЛ; эртэс күнү наступного дня ВН, П-К.

эртэси наступного дня СГ; эртэси гүнү СГ наступного дня; эртэси йыл/йылын наступного року М.

эртэт'и ранній О, К; эртэт'и патылжан ранні помідори К.

эрт'е балуваний, ніжний, пестун СБ, О, К; эрт'е өсий росте в пестоцах К.

эрт'ек самець СБ, СМ, Г-СК; эрт'ек донуз кнур НБЕ; эрт'ек кучук пес НБЕ; эрт'ек мышых кіт НБЕ; эрт'ек эчки козел НМ; пор. эркек.

эрт'еклен-відчувати хіть, статевий потяг К; эр эрт'елений чоловік хоче жінку К.

эрт'еле-балувати, пестити, ніжити О, К.

эрт'елен-пеститися, ніжитися, ластитися О, К; хотіти жінку К. эрт'елет-спон. О.

эрт'елеш-сп.-вз. О.

эрт'елик розпещеність, балуваність, розбещеність О.

эрт'ен рано, раніше П, Г, СЛ, СГ; давно СК; эрт'ендэн зранку СК; пор. эркен, эрчен.

эрт'енже раніше, доволі давно Г, СК.

эрт'если кожний [Г]; олар (мелеклер) ишитмедэн аллагын ферманыны дуйарлар, ве даа эрт'еслинин тэрт'алы вардыр, ве халеме т'елирлер вони (ангели), не чуючи, сприймають накази бога, і в кожного з них є своє призначення, і вони здатні приймати певні образи [Г].

эрукуп див. эрахуп.

эрхардаш Г.

эрчен рано СЛ; див. эркен, эрт'ен. эс розум, пам'ять, свідомість; эсим д'ельди башыма я отямився, опритомнів ВН; эси жо-

йулду він втратив свідомість *СЛ*; башма есим халмады у мене в голові розуму не лишилося *Г*; еси жойулған він втратив пам'ять, свідомість *К*; есим жо-йулду я знепритомнів *СГ*; есим д'ельди башыма я отямився, опритомнів *К, СГ*; есим дә учту меэм я втратив розум, глузд, знепритомнів *У*.

ес-віяти, дути; жель эс-віяти вітрові *Г*.

еса ум. спосіб зв'язки э-якщо *СБ*; ни айтмай эсам що б я не сказав *СБ*; пор. иса, исе, эсе.

есап (-бы) число, кількість, сума, рахунок, рохраунок, зміст, обставини, причина, клопіт, турбота; бу түркүнүн эсабы блай основа цієї пісні така *П*; алай эсаплар такі справи *НМ*; эсап ал-розраховуватися *СМ*; эсаба ал-/есапха ал-враховувати *К/О*; підраховувати; эсап бер-давати рохраунок *Б*; өзү өзне эсап бер-розважати, розмірковувати *Б*; эсап көр-розраховуватися *Б*; чомасам эсап олур чөлүчез йүрмеэ хоч буде рохраунок ходити на його полі *Г*; эсап эт-рахувати, розраховувати *К, СГС*; т'елир о эсаба вийде на ту ж суму *Г*; эсап/есапна биль-уміти рахувати *СК*; эсапха т'ельмей не виходить *СБ*; эсап үстүне эсап вар на кожен рахунок є перерахунок *Г, СЛ*; Ғамбер шиткен энди бу эсабы Ғамбер почув про ці обставини *СГ*; аблай эсаплар такі обставини *СМ*; беним эсабым йохтур Ғариби уйатмайа мені немає сенсу будити Ғариба *Г*; бу эсап чүн з такої причини *Г*; не эсаплар олду? що за пригоди сталися? *Г*; не чирт'ин эсаплардыр булар беним башыма що за прикроці звалилися на мене *СЛ*; ой, ана-

сын эсабы що за клопіт *СЛ*; она көрүнүй шгэ, шо бек бүйүк эсап а йому здається, що справа велика *СМ*; хыз дуйду эсабы дівчина зрозуміла суть справи *Г*; эсабы йох він не має до цього стосунку *СМ*; эсап эт-рахувати, розраховувати *О, К*.

есапла-рахувати, підраховувати *О, [Г], К*.

есаплат-спон. *О, К*.

есаплаш-розраховуватися, рахуватися *О, К*.

есаплы обачний, який живе по рохраунку *О, К*.

есапсыз незліченний, незчислений, без ліку, чисельний *Г, СЛ, М*; эсапсыз борчум вар маю незчисленні борги *[Г]*; эсапсыз мал незчисленне багатство *[Г]*; эсапсыз малым вар у мене є незчисленна кількість худоби *Г*; эсапсыз жаны ағырды анасына він безмежно образився на матір *Г*; адсыз-есапсыз незчисленна кількість *О, К*.

есапчы рахівник; людина, яка все розраховує, обачна *К*.

есапчылыx посада рахівника *К*; уміння розраховувати *О, К*.

есах (<изах) пояснення *[Г]*; йазарыз оббур хекметлерин эсах тамамныгы ичүн опишемо задля повноти висвітлення інших премудростей *[Г]*.

эсбап (-бы) одяг *[Г]*; эсбабылан бени өртэр иди вона прикрила мене своїм одягом *[Г]*; пор. эсвап, спап.

эсбаплы одягнений *[К]*; парлах эсбаплы (=эсбаплы) яскраво, блискучо одягнений *[К]*.

эсвап (-бы) одяг, шати *[Кб.]*; бир генч йигит отурур уду сағ йана бейаз эсвап кийинмиш по правий бік стояв молодий хлопець, одягнений у білий одяг *[Кб.]*; пор. эсбап, спап.

есе ум. *спосіб зв'язки* Э-якщо, а *ВН*; о *есе* ажелъ а це виявилася смерть *СМ*; *пор.* *иса, исе, эса.*
Эсевет ж.
эсен здоровий *СБ*; *күнү бүгүн сав-эсен* на сьогодні він живий-здоровий *СБЧ*.
эсен-аман щасливо, благополучно, добре *ВН*.
эсильлик старість *К*; *див.* *эслилик*.
эсир- п'яніти *ВН*.
эсирге- прощати, помилувати *[Г]*.
эсирд'-е- милувати, прощати *[Г]*, *СЛ*; *сени дэ аллах эсирд'есин хатэдэн, беладан хай бог милуе й тебе від лиха та біди СЛ*.
эсирик п'яний *НБЕ, У*.
эскина *див.* *эшк*.
эсле- зауважувати, помічати, пам'ятати *О*.
эслен- бути зауваженим, поміченим *О*; ставати розсудливим, старіти *К*; *күчүжүк йарен эсленмиш твоя невеличка мила стала розсудливою [Г, СЛ]*.
эслет- *спон.* *О*.
эсли розсудливий, свідомий, дорослий, літній *ВН, О, Б, К*.
эслиже більш старий *Г*.
эслилен- мужніти *СК*.
эслилик розсудливість, зрілий вік, старість *О, К*.
эсме, эми смагливий *СК*; *эсме гүзель Мухтар паша гарний, смагливий Мухтар паша Г; пор.* *йосма*.
эсмери смагливий *[Г, СК]*; *эсмери гүзели жандан северим я кохаю чорняву красуню всією душею [СК]; эсмери дүльбер смаглява красуня [Г, СК]; пор.* *эзмери*.
эми *див.* *эсме*.
эснаф ремісник *[М]*.
эсне заможний; *ве энгер падышахлар, ве энгер хул, ве ки фухарелер, ве энгер буйүк эселер*

хоч царі, хоч раби, хоч бідняки, хоч великі вельможі [Г].
эсне- позіхати, потягуватися *СБ, СМ, БТ, К, СГС*; *дрімати К*.
эснев позіхання, позіх *О, К*; *эсневнен талаш-* страждати на позіхання *К*; *эснев тутхан* напало позіхання *К*.
эснет- викликати позіхання, змусити позіхати *О, К*.
эсперино *[М]*, **эспериноз, эсперинос** *[Г]* вечірня служба.
эссаплы *див.* *эсбаплы*.
эссиз без свідомості, без пам'яті, непритомний, безтямний *О, К*.
эссизлик непритомність, безтямність *О, К*.
эссизже не сповна розуму *У*; *пара эссизже* трохи несповна розуму, дурнуватий *У*.
эст'и I пелюшка *НМ*; *бала эст'иси* дитяча пелюшка *НМ*.
эст'и II старий, древній, стародавній, давній; *эст'и дар* старий дідуган *СК*; *эст'и заманы* старі часи *П*.
Эст'и Карани Стара Карань, Гранітне *СК*.
Эст'и кбй Старобешеве *СБ*; Старомлинівка *СМ*; Стара Карань, Гранітне *Г*.
Эст'и Камара Старий Комар *ВН*.
эст'и-мүст'ү старий-престарий *К*.
эстилен- старішати, старіти, зношуватися *СБ, О, К*.
эст'илик старість *О, К*.
эст'ир- старішати, старіти, занепадати *О, Б, К*.
эст'ирт- старити, доводити до занепаду *О, К*.
Эст'и Хрым М, Эст'и Хырым П, М Старий Крим.
эст'ихырымлы К, эст'ихырымны М, СК мешканець Старого Криму.
эсфағмени різання *[Г]*.
эт м'ясо, м'яз; *эт аш* пельмені з юшкою *П*; *жаны пек агрый* —

этин-тэнин ашай душа в нього болить, дуже переживає *К*; *пор.* йет.

эт- (этэр, этий; этэй *СМ*, эдэр [*М*]) робити, чинити, здійснювати; этмеэ — т'ерек баш робити — треба голова *П*.

этбурун шишшина *СГС*; *пор.* йитбурун, *див.* бурун, йит.

этижи який робить; жүмне неселери тэкмилъ этижи який усе наповняє, доводить до повноти, досконалості [*Г*].

этиль-робитися, бути зробленим; этилип битмед'ен незавершений, недороблений *БТ*.

этиш- I робити разом, спільно *К*.
этиш- II наздоганяти, устигати, вистачати *ВН, СБ, БТ*; вахыгта этиштигъ ти встиг вчасно *СБ*; этиштлер артымызга вони нас наздогнали *ВН*; этишти атлы над'їхав вершник *СБ*; ахылы этишмей йому бракуе розуму *БТ*; чабыш этиш- наздогнати бігом *НБЕ*; *пор.* йетиш-.

этиштир- устигати, досягати, наздоганяти *ВН, НБЕ*; бештэн онга этиштирмеген не доганяє від п'яти до десяти *СБА*, мен этиштирмем тахым ишми этмеге я не встигаю поробити всю мою роботу *НБЕ*.

этли із м'ясом, м'ясний, угодований, м'ясистий, повний *О, Г, НКД, СГС*; этли фишнелер м'ясисті вишні *СГС*.

этмек хліб *К*; этмек өп- цілувати хліб *СК*; *пор.* өкмек, өтмек, өкмек, *див.* туз-этмек.

этмеклик хлібниця *СГС*.

этраф сторона, бік, околиця *О, Г*; варсан о этрафа якщо підеш у ті краї *Г*; долаштым Хырым этрафларыны я обійшов Крим уздовж і впоперек *Г*; этрафым-да навколо мене *СЛ*; этрафына навколо нього *СК*; дўнйа-

нын этрафына в усі сторони світу [*Кб.*]; этрафына душманнарын дизильмиш твої вороги вишикувалися зусібіч *СК*.

этрафатг и навколишній *О*.

Этрене Едірна [*Г*]; *пор.* Эдирне.

эттир- давати робити *О, К, СГ*.

эттириль- спон. *О, К*.

этчи м'ясник *СГС*.

этэк (-ги) пола, поділ, край; этэклерин хыстырды вона підібгала поли *СГ*; этэгин дэ т'есип ташламаа т'ерек треба його покарати раз і назавжди — відризати поли й викинути *К*; сувга бармаған этэклерни көтэрме поки не дійдеш до води, поли не піднімай *СБФ*.

этэклеш- хапати один одного за поли, сваритися *О*.

этэкли широкополий *О*; з подолом *К*.

этэпсизлик *див.* эдэпсизлик.

эт'ев двое *О, К*.

эт'евлешип об'єднавшись удвох *О, К*.

эт'ен предик. форма перепов. мод. дієсл. э- нібито був, начебто є; бар эт'ен *СБ*, вар эт'ен *К, СГ* був собі, нібито був; берир эт'ен давав *П*; алты йўз хою бар эт'ен у нього начебто було шістсот овець *СБФ*; йох эт'ен кажуть, не було *СМ*; атар эт'еннер нібито викидають *НМ*; йох эт'ен о эвдэ його не виявилося вдома *Б*; наз да оса, мен дэ хазахлардан эт'еним як би там не було, я також, виявляється, з українців *К*; о да бильмей, не эт'ен тырнавуч а він не знає, що таке граблі *П*; сачар эт'еллер сіяли були *СБ*; сизд'е да аз эт'ен а вам, виявляється, мало *У*; *пор.* икен, ит'ен, экен.

эт'ендэ коли він був *К*.

эт'еч досягальна форма дієсл. зв'язки э- як тільки, якщо вже;

йахшылыx болур эт'еч йаман-
 лыx да ны т'ерек? якшо вже є
 добро, то нашо іше й зло? *СБЧ*.
 эт'и два; падышах эт'и айтмай
 цар двічі не говорить *К*; эт'и-
 миз ми двоє *НКД*; эт'иси ці
 двоє з них *ВН*; б'түнч ашаған
 эт'и ашай хто живе в борг, про-
 їдає удвоє *СБЧ*; эт'и атай ки-
 дає вдруге *П*; эт'и эт'ийе двічі
 по два *К*; эт'ийе б'оль-ділити на
 два *К*; *пор.* ики, эки, эт'и, эчи.
 эт'ий'үзл'ү лукавий, лицемірний
О, К.
 эт'ий'үзл'үл'үк лукавство, лицемір-
 ство *О, К*.
 эт'иле- подвоювати, ділити на дві
 частини *О, К*.
 эт'илен- зв.-пас. *О*.
 эт'илеш- подвоюватися *О*.
 эт'или подвійний, двійка *О, К*.
 эт'илик подвійність *О, К*.
 эт'им лікар, знахар; эт'им хары
 лікарка *СМ*; Лохман эт'им ле-
 гендарний східний лікар Лох-
 ман *Г*; эт'им эт- лікувати *К*.
 эт'имлик лікарювання, знахар-
 ство *О*; эт'имлик эт- лікарюва-
 ти, бути знахарем *П*.
 эт'инжи другий *СБ, СМ, Б, О, Г-
 СК*, друга страва *СМ*.
 эт'инчи другий *Г*; эт'инчи т'ерет
 другого разу *П*.
 эт'ишер по два *О, К*; *пор.* экишер.
 зулоғиос благословенний *[Г]*.
 Эфангелиос Євангеліє *[Г]*.
 эфенди пан, господь *[Б, НМ, Г,
 М, СК, Кб.]*; эфендим мій па-
 не *[Б, М]*; самур эфендим моя
 пані-соболу *[Г]*.
 эфет: эфетлер осун хай будуть
 щасливі *[Б]*; *пор.* афет.
 Эфимианос (-зу) ч. *[Г, К]*.
 Эфимия ж.
 эфти молитва, яку а) беруть мо-
 лоді у себе вдома від священни-
 ка на п'ятий день по весіллі
ММ; б) приймає породілля на

сороковий день після народин
НБЄ.
 эфт'ар думки *СК*; тилифтар ол-
 дум эфт'арымдан у мене від ду-
 мок зовсім замакітрилося в го-
 лові *СК*; *пор.* фикир, фит'ир,
 фт'ир.
 эфт'арлан- замисловатися, зусму-
 чуватися, журитися, горювати
СЛ, СК.
 эфхи благословення *[Г]*.
 Эфθимиос, Ефтимос ч. *[Г]*.
 эх I ех *Г*; эх эт- ехати, охати *Г*.
 эх II див. эш.
 эхли див. эшли.
 эхрар обіцянка, обітниця *[Г, СЛ]*;
 эхрар вер- обіцяти *[Г, СЛ]*; эх-
 рардан д'он- порушувати обітни-
 цю *[Г]*; *пор.* хырар I, ыкпар, ых-
 рар.
 эхтиғат див. эхтият.
 эхтиғатлы див. эхтиятлы.
 эхтиза потреба *[М]*; бу кутулары
 алты айдан алты айа ачсыннар
 эпитропослар ве онда жем олу-
 нан акчелери алсыннар сколя-
 нын эхтизасы үчүн ці скринь-
 ки щопівроку нехай опікуні
 відкривають і зібрані там гроші
 беруть на потреби школи *[М]*.
 эхтизатлы див. эхтиятлы.
 эхтияр старий, старійшина *[Г,
 К, М]*; эхтияр вахты пора ста-
 рости *[М]*; *пор.* ихтияр.
 эхтиярлыx (-ғы) старість *[Г, М]*.
 эхтият 1. тверда, глибока, рев-
 на, завзята віра *[М]*; кимки Йо-
 аннийе эхтият эт'ерсе хто уві-
 рує в Івана (Хрестителя) *[М]*;
 эгер биздэ эхтият вар иса як-
 що в нас є віра *[М]*. 2. шаноба,
 пошана, повага *[Г, М]*; Панайа
 көрүнмүш она түшүндэ бир эх-
 тишамны ана кибик, күнештэн
 зийадэ шефаф верир эди, ве
 тэселла сөзлер сөйледи она ки,
 хорхмасын, дэй, ве йене дэди
 она: "ч'ўнки эхтиғатын (=эхти-

йатын) вар бана, иштэ оғлумуң хуветийлен хутардым сени ол дэнизин ажы боғулмасындан” Богородиця явилася йому уві сні як поважна мати, сяючи яскравішим за сонце сяйвом, сказала йому слова утіхи, щоб не боявся, і також сказала йому: “оскільки в тобі живе велика пошана до мене, силою мого си-на я врятувала тебе від прикрого потопу в морі” [Г]; **Панайа-йа** чох эхтияты олма илен через свое особливо шанобливе ставлення до Богородиці; она гетиресиниз эхтиятанызы ве сөзүнү эшитэсиниз ви повинні виявити йому свою повагу й слухати його слова [М]. 3. завзяття, ревність, наполегливість [Г]; *пор.* ихтият.

эхтиятлы 1. віруючий, вірний; завзятий, ревний [Г, М, Кб.]; **жан тарафындан да пек эхтиятлы иди**, Христос эфендин темам тэнбехлерини тутан хулу иди душею він був глибоко віруючим, був рабом господа Христа й дотримувався усіх його заповідей [Г]; **эхтиятлы ве итиматлы христианлар** сповнені віри й глибоко віруючі християни [М]; **бир эхтиятлы кешиш** один поважний чернець [Г]; **пек эхтиятлы адам** надзвичайно релігійна людина [Г]; **эхтиятлы бүйүк Константинос падышах** ревний у вірі великий цар Костянтин [Г]; **ехтиятлы** (=эхтиятлы) **бүйүк падышағы русларын** ревний у справах віри великий російський цар [Г]; **чок эхтизатлыдыр** (=эхтиятлыдыр) **жанымызын хеласлығыжы** спаситель наших душ, у якого ми твердо віримо [М]. 2. шановний, поважний; **эв ичүн йаздым эхтиятлы Йана-**

кийе стосовно будинку я написав шановному Янакі [М]. **эхтиятсыз** маловірний, безвірний, невіруючий, невірний [Кб.].

эхтимал эт- знайти шанс, скористатися нагодою У; **д’ель, эт’имиз бир эхтимал этэйик**, бу дүнйада шайыр зарлых чекейик прийди, давай використаємо шанс і гірко поплачемо на цьому світі [СК].

эхтишам розкіш, пишнота, слава [Г, К]; **эхтишам илен биле** у славі, зі славою [Г, К]; **чок эхтишам илен айазма этэрлер** відправляють хрещення із великою пишнотою [Г].

эхтишамлан- прославлятися, славитися [Г].

эхтишамлы добропорядний, достойний, гідний пошани [М].

эхтишамны величний, пишний [Г]; **эхтишамны эклисе** велична церква [Г].

эһваз відплата, відшкодування, покарання [К].

эч зовсім [М]; **эч буннардан бир файдасы йоктур** від них жодної користі немає [М].

эчи два СЛ; *пор.* ики, эки, эт’и.

эчки коза; **эрт’ек эчки** козел К; **ырғачы эчки** коза К; *пор.* ички.

эчкижик козеня Б.

эш [ВН, У-К] / **эх** (=эш) [Г] коханий, друг; *пор.* йеш.

эш- розвалювати О, БТ, К.

эшек (-ги) осел, ішак, кобилка у скрипці НМ, Зп.; **Хырым эшеги** лайл. кримський осел Г; **ольме, эшегим, арпа ашас** (йерсин ВН), т’ележектэ — күрпе не помирай, віслуче, їстимеш ячміль, а згодом — крупу СБФ; **көпек олуй эшеги** у нього й осел загавкає СЛ; *пор.* ишек.

эшекжас по-ослячому К.

ешеклен- зробити дурницю *О*.
 ешеклик дурість, упертість *О*.
 ешекчасына по-ослячому *О*.
 ешекчи погонич осла *О, К*.
 эшиль- валитися, обвалюватися
СМ, Г, К; тэпе эшильди дах об-
 валився *Г*.
 эшир- парне слово до ашыр-
 эшит- чути [*Г, М*]; пор. ишит-,
 ишт-, шит-.
 эшк утіха, насолода, вдоволен-
 ня [*М*]; аллах эшкына/эскина
 олсун ради бога [*М/Г*]; пор.
 ашых II, ошх, ышх, эшх.
 эшкиаре, эшк'аре [*Г*] відверто,
 явно, гласно.
 эшли: эхли (=эш [*К*]) // ашлы
 дружина [*Г*]; пор. ашлы, эш.
 эштир- дати почути *О, К*.
 эштэ алай *СБ*.
 эшх кохання, коханий [*СК*]; се-
 нин эшхын бени йахып йанды-
 рыр тяжке кохання до тебе ви-
 снажуе мене [*СК*]; эшх олсун
 — т'итэйик сизин ветана хай
 живе кохання — поїдемо на
 твою батьківщину [*СЛ*]; назлы

йарем эшхуна задля кохання
 до моєї милої любки [*Б*]; не ха-
 дар пул арж эттиниз бу беним
 ґарип эшхума? скільки грошей
 ви витратили на це моє неща-
 сне кохання? [*Г*]; аллағын эш-
 хуна/эшхына ради бога [*Г/К*];
 бир эклисе йаптылар Панайа-
 нын доғдуғу күнүн эшхуна по-
 будували одну церкву на славу
 Богородиці [*Г*]; долдур-долдур,
 вер, ичейим назлы йарем эш-
 хуна налий-налий, дай, я вип'ю
 за кохання до моєї милої [*Г, К*];
 эшхын эшхына хатан оғлан па-
 рубок, що заводить щораз нову
 любку [*СК*]; пор. ашых II, ошх,
 ышх, эшк.

эшхун: ачма, эшхун, пердэлери
 не відчиняй, милий, штори [*Г*].
 эшхуна приятель [*У*]; авадан учан
 беш турна, бир бирине эшхуна
 по небу летять п'ятеро журав-
 лів, вони люблять один одного
 [*У*].

эшхундат'и масрафы видатки на
 твоє кохання *Г*.

Ю

Юзов Юзів, Юзівка — стара наз-
 ва Донецька *К*.
 Юра ч. *У, СЛ, К, СГ*.

Юраға дядько Юрко *Б*.
 Юрушев див. йўрўш.
 Юрьев прізви.

Я

Янаки ч.
 Янатъев прізви.
 Яни прізви.

Яниев прізви.
 Яныхбаш прізви.
 Яшаров прізви.; див. йаша-.

Олександр Миколайович ГАРКАВЕЦЬ

Народився 19 жовтня 1947 року в с. Світлий Промінь Старобешівського району Донецької області. Мовознавець, тюрколог, україніст, поет, перекладач. 1970 закінчив відділення української мови та літератури філологічного факультету Харківського державного університету. 1970 року в Інституті сходознавства АН СРСР захистив кандидатську, а 1987 року — в Інституті мовознавства АН СРСР докторську дисертацію зі спеціальності “Тюркські мови” — про давні й сучасні тюркські мови в Україні та їхні взаємини з мовами регіону.

1970-1971 працював у редакції газети “Соціалістична Харківщина”, 1971-1972 у видавництві Харківського університету, 1972-1975 аспірант Інституту мовознавства АН УРСР та Інституту сходознавства АН СРСР, 1975-1988 працював в Інституті мовознавства АН УРСР молодшим, потім старшим науковцем і одночасно викладав українську мову в Київському державному університеті (1978-1981, 1984-1985). 1988-1992 завідував відділом російської мови та соціолінгвістики (взаємодії мов) Інституту мовознавства АН КазРСП, 1992-1993 виконував обов’язки представника Товариства “Україна” в Казахстані, 1993-1994 був директором з науки та культури Казнацкультфонду, 1992-1994 заввідділом Тюркського степу Інституту сходознавства АН України, 1994-2000 — гол. редактор казахстанського урядового тижневика “Українські новини”, 1999-2000 директор Інформаційно-аналітичного центру компанії “Латон”. Зараз керує Центром євразійських досліджень “Дешт-і-Кипчак” й одночасно працює головним науковим співробітником в Інституті історії та етнології Національної академії наук Казахстану.

1990-2000 — голова Українського культурного центру в м. Алма-Аті, 1994-1995 — депутат Верховної Ради Республіки Казахстан, заступник голови Комітету у справах культури, засобів масової інформації та громадських організацій ВР РК; з 1994 по 1998 — член Комісії з прав людини при Президенті РК; з 1992 — член Консультативної, відтак Національної ради з державної політики при Президенті РК.

Автор понад 130 наукових статей і 16 книг, переважно з тюркології та взаємодії мов, зокрема: Конвергенція армяно-кыпчакского языка к славянским в XVI-XVII вв. — Киев: Наукова думка, 1975; Кыпчакские языки: куманский и армяно-кыпчакский. — Алма-Ата: Наука, 1987; Тюркские языки на Украине. — Київ: Наукова думка, 1988; два посібники “Ана тили” та дві читанки “Ана тилинде” з кримськотатарської мови — для 7 і 8 класів (Київ: Рад. школа, 1988; 1989); Крымскотатарско-русский словарь (спільно з Ш. Асановим та С. Усеїновим. — Київ: Рад. школа, 1988); проект Закону Казахської РСР “Про мови в Казахській РСР” (1989); 11 лінгафонних додатків до самовчителя і підручників з казахської мови для 2-11 класів. — Алма-Ата: Квест, 1989-1990; Вірмено-кыпчакські рукописи в Україні, Вірменії, Росії: Каталог. — Київ: Українознавство, 1993; Уруми Надазов’я. Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів’я, писемні пам’ятки. — Алма-Ата: Укр. культ. центр, 1999 (50 арк.); Армянско-кыпчакская Псалтырь, 1575/1580 (спільно з Е. Хуршудьяном). — Алматы: “Дешт-и-Кыпчак”, 2001.

Має державні відзнаки, зокрема: Відмінник освіти УРСР (1988), медаль А.С.Макаренка (1989), заслужений журналіст України (1997), лауреат Президентської премії миру та духовної злагоди (1997, Казахстан).